

Erêdaniya ji hilbijêriyê wêdetir...

Silav,

Amadekariya çapa hejmara Temmûz-Tebaxê û rojeva sereke ya du mehên dawî, yanê hilbijartina Stenbolê li hev rast hatin. Derbarê kurdan de jî gelek tişt hatin gotin di proseya vê hilbijartinê de. Hinekan sekna 'hilbijêrên bi eslê xwe kurd', hinekan tercîha 'hilbijêrên kurd ên muhafazakar' miraq kirin û li ser nîqaşan kirin. "Bi devxweşî" û bi nêrîneke kawik nêzikî kurdan bûn. Riya xwe bi Amedê xistin, çend peyvên bi kurdî nehvirandin û vegeyan. Pêşî ji bo kurdan digotin "Em zikê wan têr dikin lê dîsa jî raya xwe nadin. Nankor in!" Paşê jî gotin "Kurd bin jî birayên me ne" û bi vî awayê bi rûmetkariyeke dilzîz xeriqîn!

Erêdaniya ku ji hilbijêriyê nabore, bibîranîna biratiyeke derew ku bi gotinên "Kurd bin jî..." hatin bilêv kirin; axirê di hilbijartinên Stenbolê de jî barê tarîxî û rojane yê 'rastiya kurdan' bi inyard dev ji wan ber neda û li ser wan bû bareke girantir. Ma ne ew gotin li hemberî vê rastiyê çiqas badilhewa, çiqas jî rêzê ne...

Tu li Amedê bibêjî 'Kurdistan' dê bi kêrê çî bê!?

Piştî ku tu Sûra Amedê ya ku ji romayîyan û vir ve, di 7 hezar salan de, ji bo 30î zêdetir şaristaniyan bûye dergûş bi erdê re bikî yek...

Dev ji perwerdeya bi zimanê kurdî berdin, we derfetên ku bo vê yekê hatine dabînkirin tune kir... Tehemmûla we ji bo navên kuçê, kolan û parkan jî tune ye... Û erê, zarokên kurd, nikarin bi zimanê xwe bigihên tehma huner û edebiyatê ku ev, jiyane bedewtir û dewlemendtir dikin...

Hêviya me ew e ku vê hejmarê jî bi dilê we be...

Seçmenliğin ötesinde bir kabul...

Merhaba,

Temmuz-Ağustos sayısının yayına hazırlanışı, son iki ayın baş gündemi olan İstanbul seçimlerine denk düştü. Kürtler de çok konuşuldu bu seçim sürecinde. Kimi, 'Kürt kökenli seçmenin' tutumunu, kimi, 'Muhafazakâr Kürt seçmenin' tercihini merak edip tartıştı. Oyu belirleyici olan Kürtlere, "iltifatlarla" ağızdaki peyniri alınan karga muamelesi çekildi. Diyarbakır yollarına düşüldü, birkaç Kürtçe sözcük mırıldanıp dönüldü. Öncesinde, "Karınlarını doyuruyoruz ama yine de oy vermiyor nankörler" mealindeki "sitemin" konusu olan Kürtler, şimdi, "Kürt olsa da kardeşimizdir" sözlerinde ifadesini bulan gözyaşartıcı alıcınaplığın derinliklerinde kardeşliğe boğuldular!

'Seçmen'liğin ötesine geçmeyen kabuller, "Kürt de olsa..." hatırlatmasıyla başlayan 'kardeşlik' vurguları; İstanbul seçimlerinde bile inatla yakalarından düşmeyen 'Kürt realitesi'nin tarihsel ve güncel ağırlığı karşısında ne kadar hafif, ne kadar yüzeysel ve yapay oysa...

Diyarbakır'da 'Kürdistan' demek neye yarar!?

Roma'dan bugüne, 7 bin yılda 30'un üzerinde medeniyetin izini taşıyan Amed'in Suriçi'ni yıkıp arsaya çevirdikten sonra...

Bırakın anadilde eğitimi, büyük emeklerle var edilmiş anadil öğretimi imkânları bile yok ediliyorken... Sokak, cadde, park isimlerine tahammül edilmezken... Ve evet, Kürt çocukları, sanatın ve edebiyatın hayata güzellik ve zenginlik katan boyutlarını anadillerinde izleyip öğrenemezken...

İyi okumalar...

Yıl: 2 - Sayı: 9 - Temmuz-Ağustos 2019
İki Aylık Kültür Sanat Politika Dergisi
Badayay Basın Yayın San. ve Tic.Ltd. Şti. adına

Sahibi ve Yazışları Müdürü: Cemal Çoban
Sal: 2 - Hejmar: 9 - Tirmeh-Tebax 2019
Kovara Du Mehî ya Çandeyî, Hunerî, Siyasî
Li Ser Navê Badayay Basın Yayın San. ve Tic.Ltd. Şti.

Xwedî û Berpîrsê Nivîseran: Cemal Çoban
Adres (Navnîşan): Sarıgazi mah. Poyraz sok. No: 1-4
Sancaktepe-İstanbul

Diyarbakır Temsilciliği (Nûneriya Diyarbekir):
Reşo Ronahî

İletişim: 0543 488 69 96

Yayın Türü: Ulusal Süreli

Baskı (Çapxane): Ezgi Matbaacılık Sanayi Caddesi
Altay Sokak No: 10 Çobançeşme - Yenibosna-İstanbul

Abone Koşulları: 6 sayı: 80 ₺ - 12 sayı: 160 ₺

Yurtdışı Abone Dağıtım: dergiler@hotmail.com

Tel: 0049 1634744277

e-mail: dilopdergisi@gmail.com

- 3 Barış Avşar Harput Kalesi'ndeki keçi
- 6 Zeyneb Yaş Berî Radyoya Êrîvanê Sûsika Simo Hebû
- 8 Receb Dildar Nanê Bin Tifikê
- 9 Fewzî Bîlge - Çîdem Baran Eyşe Şan û Rûyê Êşê
- 12 Şeyhmus Diken Li min helal bike dayê
- 17 Berfê Qolincên şizofrenîk
- 19 Nevzat Onaran Dersim'de 'Tunç Eli' kırımı
- 27 İbrahim Bulak Du xeber; yek a şabûnê, yek a hiznê
- 28 Ahmet Çakmak Dilşkestinên Kevnebijêr
- 40 M. Ender Öndeş Muhafaza etmek... Neyi ve nasıl?
- 43 Ömer Uluçay Kürtçe'nin standardizasyon ihtiyacı
- 45 Recep Maraşlı Hıristiyan Kürtler var mı?
- 48 Cemal Sureya Foto
- 49 Zerikiyê Licê Yaw dixtor tu dibêjî çî yaw!
- 50 Mehmet Bayrak Şiîrsel ve görsel tarihte Kürdistan
- 53 T. Gül Köksal Medeniyetlerin beşiği Amed
- 58 Nizamettin Arıç Üretimimde Kürt müziğinin ruhu var
- 64 Rûnak Şiwani Elif û bê
- 65 Miradê Miradan Ne gengaz e ku arjen arî tesîr li ciwanên
nola min neke
- 70 Cemil Oguz 'Herin bijîn, paşê hûnê filmên baş çêbikin'
- 72 Tahir Şilkan Orhan Kemal romanında halklar
- 76 Mehmet Oncu Parsûya Dağırtî
- 78 İbrahim Karaca 'Gene dumanlidur bizum dağumuz'
- 80 Enver Özkahraman Fotoğrafın sözü

NÎQAŞ: Mem Bawer, Ferîdûn Bîrgul, Ulku Bîngol,
Berfin Ayşe Ögüt, İsmail Dindar
29-40 Di Wêjeya Zarokan De Hêçandin û Derfet

Fotoğraf: Kemal Özer, Dersim.

Harpur Kalesi'ndeki keçi

BARIŞ AVŞAR

Peki kendilerini korumak için savunması güçlü kalelerde yaşayan Urartu beyleri neden hayali bir keçiye başvurmuşlardı? Bu hayvanın hangi özelliğiymiş onların kendilerine yakıştırdıkları, mührünü yapmalarına neden olan?

Arslan, kaplan, boğa, ayı, kurt... Bunlar her zaman, her durumda gücü/kudreti çağrıştıran hayvanlardır. İnsanlar da onlara benzetilir: 'Boğa gibi' yıkıp geçerler, 'ayı gibi' güçlüdürler... 'Aslanlı' futbol takımı var memleketin, 'kurtlu' partisi de... Ama hayvanların gücü hep bugünkü gibi sivri dişler, yırtıcı pençeler, ürkütücü yüzlerle ölçülmüyordu. Örneğin dilop'ta daha önce anlattığımız, Göbekli Tepe'de taşa çizilmiş semboller arasında yer alan turna kuşları var: Zarif ama usta avcılar!

Bugün 'gücü' anlatmak konusunda çok da tercih edilmeyecek kuşlar, böcekler ya da küçük hayvanlar tarih öncesinde -turna

kuşu gibi- güç ve başarı sembolü olarak görülebilmişlerdi: Örümcek, çekirge, kaplumbağa, baykuş...

Ve o zamandan itibaren onlar da insan hafızasında bu yönleriyle yer almışlardı. Ama bugün herhalde bir örümceği gösteren logo yapmak, bir aslanı gösterene göre daha az 'havalı' hale gelmiş olacak ki pek rastlamıyoruz. Örümcek Adam gibi laboratuvar üretimi örnekleri saymazsak tabii!

Kültürlerin kesişme noktası

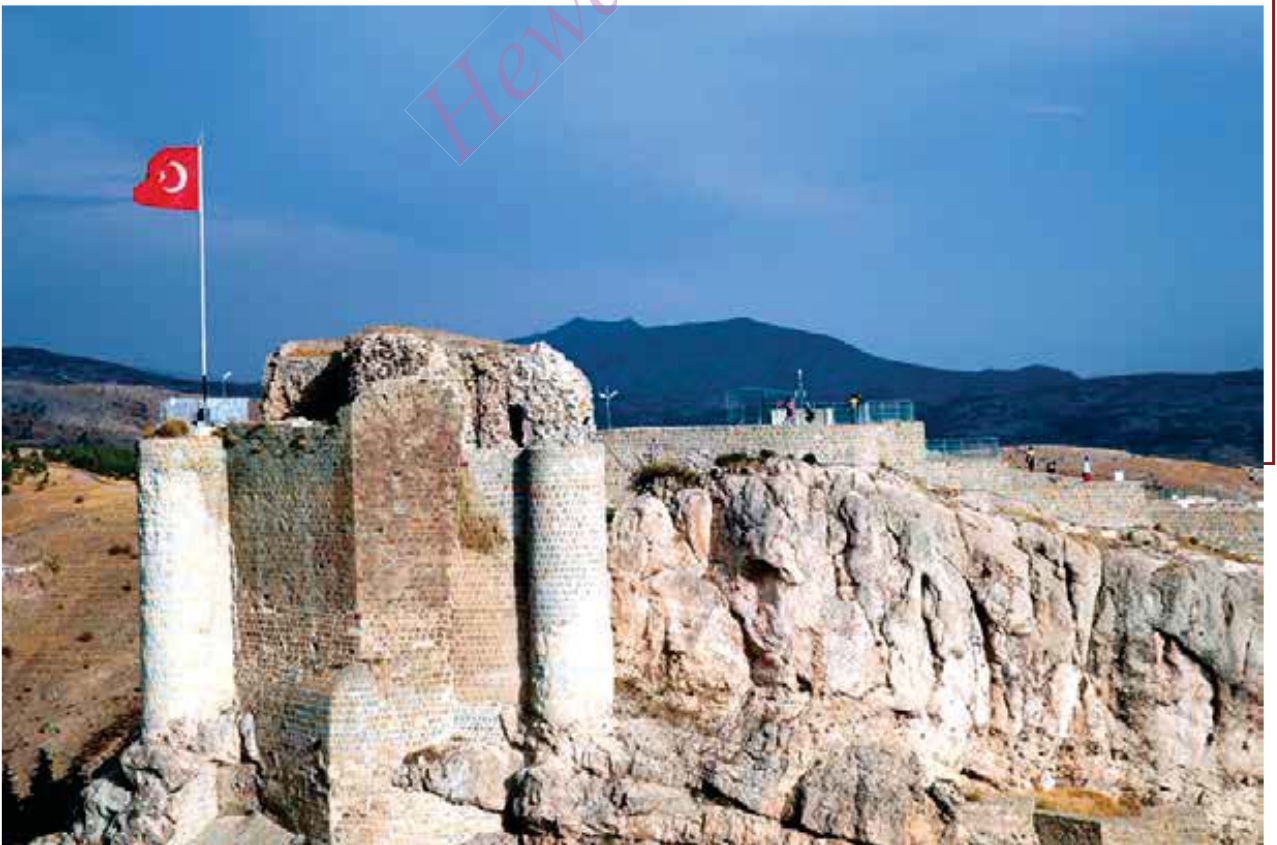
Antik dünyada kendilerine Doğu Anadolu'yu mesken tutan Urartuların en büyük dertlerinin başında Asurlar geliyordu. MÖ 1200'lü yılların başlangıcında tarih sahnesine çıkan Urartular, Fırat Nehri'nden İran'a, Ermenistan'dan

Muhtemelen, inatçılık! Keçinin resmedildiği ön ayaklar üzerinde geriye doğru gerilme pozisyonu da ilk önce bu varsayımı akla getiriyor. Çünkü toprağını savunmak için inat etmek, bunu yapabilmek için belki de ilk şarttır. Sonra ister aslan gelsin ister kaplan!

Toroslar'a uzanan bir bölgeye hâkim olacak güce ulaşmışlardı. Kendilerinden önce aynı bölgelerde yaşayan Hurriler ve Mitanniler gibi onlar da Anadolu'ya hâkim olmaya çalışan 'süper güçler'le karşı karşıya kaldılar. Ama en dişli rakipleri güçlü bir ticaret ağına sahip Asurlular oldu. Anado-

lu'nun Urartular öncesinde de sonrasında benzerlerine çokça sahne olduğu bu mücadeleler elbette bir gerilim kaynağıydı: Kendilerini korumak için güçlü kaleler inşa eden beyler ve onların savaş zamanlarında emri altına girdikleri krallık belkemiğini oluşturduğu feodal bir sistemle yönetiliyordu ülke. Bunu, dönemin iklim ve doğa koşulları kadar Asurlar gibi rakip güçler de dayatıyordu. İstilacıdan korunmak için birlikte hareket etmek zorundaydılar.

Krallığın merkezi Van Kalesi olsa da geniş bir bölgeye uzanan birlik içerisindeki merkezlerden biri de bugünkü Elazığ'da yer alan Harput Kalesi'ydi. Kale, askeri açıdan o kadar doğru bir yerde yapılmıştı ki Urartulardan sonra Osmanlılara kadar yenilenecek ve kesintisiz kullanıldı.

▲ Harput Kalesi.

▲ Harput kazılarında bulunan Urartu'nun keçili mührü.

Harput, Lice-Genç ve Ergani-Maden geçitleri sayesinde Fırat-Dicle kültür bölgesine, dolayısıyla Kuzey Suriye/ Mezopotamya'ya bağlanarak Urartuların öncesinde de farklı kültürlerin Anadolu'daki kesişme noktası olabildi. Daha doğuda ve kuzeyde yer alan Dersim, Muş, Erzincan, Erzurum bölgeleri ise coğrafya gereği o dönem böyle bir gelişime sahne olamadı.

İşte Harput'taki bu kültürel keşişmenin elimizde olan maddi mirasları arasında mührüler

de vardır. Modern toplumda sadece 'resmi işlemler' için kullanılır olsa da o zamanın mührülerinin dini anlamları da vardı. Üzerlerine dualar yazılan, hatta büyüyle de ilişkilendirilen mührülerin temel konuları arasında, kendisinden binlerce yıl önceki Göbekli Tepe taşlarında olduğu gibi hayvan temsilleri de yer alıyordu.

İnatçı umut

Ancak Göbekli Tepe'den gelen gerçekçi tasvirlerin yerini, zaman zaman farklı hayvanla-

rın parçalarının birleştirilmesi ile oluşturulan hayali hayvan figürleri alabiliyordu Urartu'da. Taş veya maden üzerine işlenen küçücük mührülerde 'normal' aslan, boğa ve kartalların yanı sıra, yine onların ve keçi, geyik, balık, kuş gibi hayvanların organlarının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş fantastik canlılara da rastlanabiliyordu.

Bu mührülerden yakın zamanda ele geçirilen örnekler arasında ise Harput'un keçisi de vardı. Çokça tahrip olsa da söz konusu mührerde geri planda iki kuş yer alıyor. Peki kendilerini korumak için savunması güçlü kalelerde yaşayan Urartu beyleri neden hayali bir keçiye başvurmuşlardı? Bu hayvanın hangi özelliği onların kendilerine yakıştırdıkları, mührünü yapmalarına neden olan?

Muhtemelen, inatçılık! Keçinin resmedildiği ön ayaklar üzerinde geriye doğru gerilme pozisyonu da ilk önce bu varsayımı akla getiriyor. Çünkü toprağını savunmak için inat etmek, bunu yapabilmek için belki de ilk şarttır. Sonra ister aslan gelsin ister kaplan! İnat, yeri geldiğinde en güçlü silaha dönüşebilir. İnatçı umut her zaman işe yarar.

Kim bilir, Dersimli gazeteci Kemal Özer mesela, memleketinden tarafa geçivermiş dağ keçilerinin fotoğraflarını çekmeye devam ederse, Harput Kalesi keçisinin ve temsil ettiği inadın bugünkü anlamını daha da yakından tanırız belki. 🐐

► Berî Radyoya Êrîvanê Sûsika Simo Hebû

ZEYNEB YAŞ

Sûsika Simo, di sala 1925an de li herêma Elegezê, li gundê Mîrekê ya navçeya Ax'baranê, di malbatek Êzîdî de çavên xwe li jiyânê vedike. Paşê malbata wê ji wir goçî Gumrîyê (Lênînakana berê) dikin û li wir akincî dibin, li vir dixweyne û dixtoriyê temamdike, çend salekê li nexweşxaneyan dixebite. Lê paşê meyla wê ya reqasî û stranbêjiyê zêdetir pê xweş e, ew dest davêje karê stranbêjiyê.

Di nav adet û teqalîdên kevnetorî û olî de, bi taybet jî piştî koçberiya kurdan ber bi Kafkasyayê, tora paşverûtiyê li ser jinê yekcartir xwe dida zorê. Lê ji ber ku di bin desthiladariya Sovyetê de xwendin ji bo jin û mera asas bû û xwendinê dihişt ku jin ji kîjan êl, eşîr û ayînî be berê wê bê vekirin. Sûsika Simo yek ji wan jina ye ku di nav jinên Kurdên Kafkasyayê de, cara pêşî di warê civakî de qeydên bindestiyê diqetîne, ew bixwe tevî hemî zor û zehmetiyan biryarên xwe yê kesayetî dide û rola xwe ya rewşenbîrî dilîze û vê yekê jî bi hunerê dide pêş.

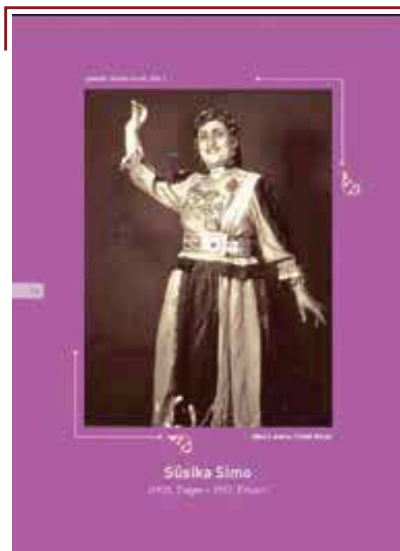
Di sala 1946an de cara pêşî bi xeml û xêza xwe ya kurdewarî derdikeve ser depê sehneyên Ermenî û bi kurdî distrê. Du grûbên reqasê saz dike ku bi

awayek opera û baleyê hunera xwe nîşan didin. Her weha ew bi şanoyên Elegezî re derdikeve tourneyan, pêşî yan jî piştî listika şanoyê ew derdikeve ser depê şanoyê û stranên kurdî yên gelerî distrê. Her weha mamostetiya gelek komên govendê yên dîlana Kurda dike. Jê re "Gula govenda" dihate gotin. Ew heta wê gavê, sala 1946an cara pêşî bû ku dengbêjeka kurd li ser sehneyên dewletê bi fermî dihate naskirin û wê stranên xwe digot.

Di nav vê jiyana hunerî de hev naskirina wê ya Kulya Neftalyan çêdibe. Kulya xortek ermenî ye, ew ji hev hez dikin û dizewicin. Sûsika Simo, jinek ji Kurdên Êzîdî bû û li gor bawerî û kevneşopiya êzîdiyan nedibû ku ew bi mirovek ji qewm û ola dî re bizewice. Zewaca wê ya bi Kulya Neftalyan re bibû ciyê nerazîbûna derûdora wê, lê wê bi xwendin, şarezayî û dengê xwe, xwe di nav Kurdan de dabû qebûl kirin.

Sûsika Simo, ne bi tenê li Ermenîstanê, li Gurcistanê û li seranserî welatên Sovyetê deng dida. Ew, derdiket ser depê sehneyan, klam û stranên xwe bi ermenî û kurdî distra. Hevjînê wê Kulya Neftalyan, gelek harîkariya wê dikir, bi hev re bernamê pêk tanîn û heta gelek caran bi hev re jî distran, stranên duqolî digotin. Neftalyan, werzîşvan bû, lê dengê wî gelek xweş bû û bi kêfxweşî bi Sûsika Simo re distra.

Ew yek ji wan jinê Kurd bû ku dema di sala 1955an de li Radyoya Êrîvanê Dengxaneyê Kurdî hate vekirin, bi dengbêj Gûlîzar re cara pêşî li radyoyê stranên xwe tomar kirin. Sûsika Simo, daxbara dengbêjê

bi nav û deng Seyadê Şamê bû ku bi dengê wî bi semayê diket. Şamê, li radyoyê Sûsikê nas dike û bi hev re stranên xwe yên duqolî dibêjin.

Li Ermenîstanê, Flarmonyayê jî piştgirî da hunera Sûsika Simo û rê li ber vekirin. Wê, tevî hemû zehmetî û tengasiyan di warê hunerî de her xwe weke jinek kurd da çespendin. Sala 1965 lûtkeya jiyana wê ya hunerî bû û wê li Meydana Qurmiz gelek caran konsertên mezin didan. Di van konsertên wê de nav û dengê wê li seranserî Sovyetê belav bibû. 'Egîdê Cimo bi bilûra xwe û her weha Garapetê Xaço jî gelek caran beşdarî di van ahengên wê de dikirin. Dema cara pêşî li vê Meydana Qurmizê koserta xwe ya bi heybet dide, Wezîrê Eşo, di rojnameya Riya Teze de gotareke bi navê "Sûsika Me" li ser dinivîse. Bilêtên vê konsertên wê berî çendîn rojan tîrîn firotin û xilas dibûn.

Wê li Êrîvanê xwendina xwe ya bilind kuta kiribû û jinek modern bû. Gel, daxbarê dengê wê bû, wê bi dengê xwe yê heybet, stranên bav û kalan, govend û dîlanên kurdewarî bi gelê Kafkasyayê dabû naskirin

û xizmetek mezin ji kultur û folklorê kurdî re kiribû. Ew mîhengê girîng bû di nasandin û pêşdexistina stran û kultura kurdan de. Wê bi koma xwe ya muzîkê stranên; "Parya, Lenîne Mezin, Lenîn rabû em xilas bûn, Navê Lenîn şîrîn şa, Dewra berê, Belengaz bû, Zilfanê Ha Zilfanê, Keleşo, Gulênar, Sînê Sînê Sînemê, Lawkê min çû bixwîne, Hey can hey can hey canê, Lê lê lo min vî peyayî, Kewa gozel, Lûr şivano xistin nav klasîkên kurdan.

Zarokên Sûsika Simo çênebûn. Wê heta sala 1977an jiyana xwe bi hunerî berdewam kir, di belengaz û tenêtiyê de li Êrîvanê çavên xwe ji jiyana girtin û wê li Gumriyê alîgor kirin. Wê li şûna xwe, cil û bergên xwe yên modern ên bi motîf û xemla kurdewarî, stran û klamên xwe yên bi kêf û coş û karekerek jina kurd ya serhildêr û pêşeng ji gencîneya kultura kurdan re hişt.

Jêder:

Ji berhevkirina, Pîrîskê Mihoyî

<http://kurdistantarihi.com/showthread.php?tid=69>

http://ozgurgundem.com/?-haberID=15799&haberBaslik=Elegez%27in%20b%C3%BCy%C3%BCI%C3%BC%20kad%C4%B1n%20dengb%C3%AAjleri&action=haber_detay&module=nuce

http://ku.wikipedia.org/wiki/S%C3%BBsika_Simo

<http://www.kurdishmagazin.com/km/dengbejler-kurt-kulturunu-korudu.html>

<https://www.facebook.com/dengbejler.dengbeji/posts/528176950581299>

Efsaneyeke Diyarbekirê:

► Nanê bin tifikê

Berhevkar: RECEB DILDAR

Xelil payizê ciwangayekî xwe ser jê dike û ji xwe re dikin qelî. Zivistanê gava devê kûpê xwe vedikin, mêze dikin ku kûpê qeliyê çûye li nivî sekiniye. Xelîl ji jina xwe re dibêje:

"Jinê te qeliya me pê çi kir? Wa ye kûp çûye nivî."

Jinik dibêje:

"Me ne qeliyê dîtîye, ne jî xwarîye."

Xelîl dibêje:

"Hela şevê ez ê xwe lê deynim, kî tê qeliya me dibe?"

Gava şev dibe nivî, mêze dike pîrebokek xwe ji taqê bera xwarê dide. Xelîl xwe veşar-

tiye, lê temaşe dike. Pîrebok diçe ber arvan, teştê xwe tije arvan dike, pêsîrên xwe çepe-rast diavêje ser milên xwe û hevîr dike. Paşê diçe ber kûpê qeliyê, sêla xwe tije qelî dike û li ber tifika agir rûdine. Hevîrê xwe vedike, qeliyê li ser hevîr radixe û qateke hevîrê din diavêje ser qeliyê û bi wî awayî li ser sêlê sor dike. Ji ber ku qirş diqedin û agir sist dibe, tifikê vedide û nanê xwe diavêje ser agirê bin tifikê. Piştî ku nanê wê çêdibe li ber rûdine û bi kêfxweşiyê mezîn dixwe, hîn nan nivî nabe Xelîl bi ser de diqije:

"Ango te qeliya me dixwar, min singê erebî di te kirê, tu bisekinê ez hatim."

Pîreboka me nan li cî dihêle û direve. Xelîl tê nanê ji ber pîrebokê dimîne dixwe, tama wî nanê tu carî ji bin zimanê wî naçe.

Xelîlê bêçare êdî her şev nobeta qeliyê digire. Pîrebok jî nivê şevê tê ser taqê bang Xelîl dike: "Xelîlo, Xelîlo rabe nanê bin tifikê bixwe."

Xelîl jî dîsa jê re çêra dike û pîrebok diçe.

Bajar: Diyarbekir

Gund: Elîpar

Gotox: Fetîhe Dildar

Temen: 60 🌹

► Eyşe Şan û Rûyê Êşê

ÇÎDEM BARAN

Berî her tiştî ger em, di hêla semiyotîkê de li vê bernîşaneyê meyzînin, wateya rast, ango tiştê xuya; portreyek ku ji du rengan –reş û pembe- û tonên wan pêk hatiye heye li ber çavan. Portreyek ku çavekî girtî û lêveke daliqî... Lê wateya li kêlekê ango tiştê ku bi vê bernîşaneyê hunermend dixwaze bi bîner bide xuyakirin, bi qasî rengê reş ku di wêne de hatiye bikaranîn, kûr û xwedî pir peyv û bi wate ye. Wate, li gor her bînerî/ê diguhere, ew dibe bê

nîqaşkirin lê bawer im ciyê vê nîqaşê aniha ne ev nivîs e.

Bîner, ger ji vê hevoka Cîoran bi hay be ku gotiye "Mezandîneke ji famkirinê mehrûm... Aha bihûşt ev e. Dojeh jî cihê ku mirov fam dike, zêde fam dike wê ew der be." wê rasterast, li ser êşa ku ji zanîne diafire bifikire. Wê bifikire ku zanebûnêşê, êş jî hunermend diafirîne yan jî vediguheze amûrekê ji bo huner û hunermend. Ne ku dibêjim huner, ji êşê diafire. Behsa êşeke melankolîk, bê hişmendî nakim; behsa êşeke bi hişmendî dikim...

Belê, lêv û çavên ku portre dide xuyakirin û ew berdêlên zanebûnê ne janê ji zanebûnê dikişîne û pembeyê di wêne de dide diyarkirin ku bi hişmendî dîsa dide pey zanebûnê. Xwe heyîkirina ji êşê ango ji zanebûnê... Erê, qey weke Cîoran gotî "Ger dojeh xweş bûya, mirovê yekem wê terka wir nekira." Mirovên ku bira bûne mirov, meyla wan tim bi aliyê dojehê ve bûye. Wan tu car bihûştê ku her tişt berê ji hêla aqilekî din ve hatiye saz kirin hilnebijartine. Wan, dojeheke ku tim dixebite, agirê xwe geş dike, xwe nû dike û bihûştê ji xwe ava dike pejirandîye ku li gor min Eyşe Şan jî yek ji wan e.

Çavên girtî, lêvên daliqî ku ji civakê şikestî, her çi qasî bêhêvîbûnê vehewîne jî, xemla portreyê, hêviyan dihundirîne; ji xwe re, an jî ji Eyşe Şanên (hunermendên) nû re. Ew her çi qas xwe be, ew ew qasî jî Mihemed Şêxo, Şakiro, Meryem Xan, Kerapetê Xaço û Leyla Bedirxan e jî. Rûyê wê seranser rexneyeke civakî ye û her wiha rastiya civakê ye jî... Nêrînen xwe ji civakê vedidize, civakê radestî zemên dike... Xwe bi bedewiya hêviyên xwe -ku em pembe dikarin wek hêvî bibînin- vedijîne.

Wênesaz, rûyê wê wiha wênanîye ku bîner, nikare xwe ji mekanê wêne bêrî bike, bifilitîne. Her wiha bîner, her çiqas derkeve ji derveyî mekanê wêne jî, di nav de ye. Xwe bi Ava Mûradê bişo jî, bîner jê bêrî nabe. Bîner, ji kîjan nijadê be jî sucdar e, di atmosfera vî wêneyî de...

Dawîya dawî, em ji vî wêneyî fam dikin ku şert û mercên ku Eyşe Şanê di navê de jiyaye çi bin jî wê xwe heyî kiriye, wê xwe ji êşê û ew qasî jî ji kêfê ango bi hunera xwe, xwe nemir kiriye; raza nemirbûna ku Gilgamêş bi dest nexistiye, wê bi dest xistiye. ♪

Eyşe Şan ve acının yüzü

Çeviri: REŞO RONAĞİ

S emiyotik açıdan bu resime baktığımızda doğru- dan ya da ilk gördüğümüz şey; siyah ve pembe iki renkten ve onların tonlarından oluştuğudur. Kapalı bir göz ve sarkık bir dudak... Ama ressamın göstermek istediği bu yüzeysel gözlemin ötesindedir. Siyahın derinlikleri kadar çok boyutlu bir anlamlar silsilesi... Her izleyici farklı anlamlar yükleyebilir, tartışılabilir gerçi ama bunu tartışmak değil konumuz.

Cioran'ın sözüdür: "Anlamdan yoksun bir bakış... İşte cennet

budur. Cehennem de insanın anladığı, çok anladığı yer olacaktır." Eğer izleyici bu sözlerden haberdar olsa, bilmekten doğan acıyı düşünür. Bilmenin acıyı, acının da sanatçıyı doğurduğunu... Ya da sanat ve sanatçı için acının bir araca dönüştüğünü... Sanatın acıdan doğduğunu söylemiyorum. Melankolik bir acıdan, bilinçsiz bir acıdan değil, bilinçle yoğrulmuş bir acıdan bahsediyorum.

Portrede gösterilen ve bilmenin bedeli olan sarkık dudak ve gözlerin sızısı acıdandır. Resimde öne çıkarılan pembe ise bilinçli olarak bilme/ öğrenme arayışını simgeler. Acıdan ya da bilmekten varlık bulmak... Yine Cioran'ın dediği gibi, "Eğer cehennem güzel bir yer olsaydı ilk insan orayı terk etmezdi." Gerçekten insan olmayı başarmış insanlar hep 'cehenneme' meyletmişlerdir. Her özelliklerinin başka bir akıl tarafından belirlendiği bir cenneti tercih etmemişlerdir. Onlar sürekli çarkı dönen, ateşini harlayan, kendini yenileyen ve cenneti kendinden var eden bir cehennemi seçmişlerdir ki bana göre Eyşe Şan da onlardan biridir.

Topluma küskün kapalı gözler, sarkık dudaklar her ne kadar umutsuzluğu barındırır da, portrenin bezenişi umutlar barındırıyor. Kendine ya da yeni Eyşe Şan'lara (sanatçılara)... O kendi olduğu kadar Mihe- med Şêxo, Şakiro, Meryem Xan, Karapetê Xaço ve Leyla Bedirxan'dır da. Yüzü tümüyle toplumsal bir eleştiridir ve aynı zamanda toplumun gerçekli- ğidir de. Bakışlarını toplumdaki kaçırır, toplumu zamana teslim eder. Kendini umutlarının güzelliği ile -ki pembeyi umut olarak görebiliriz- yeniden var eder.

Eyşe Şan'ın yüzü öyle bir resmedilmiş ki, izleyici resmin mekânından sıyrılamaz. Her ne kadar resmin dışındaysa da izleyici, o mekânın içindedir. Uzak tutamaz kendini ondan. Hangi ulustan olursa olsun izleyici de suçluluk hisseder bu resmin atmosferinde.

Sonuç olarak, anlıyoruz ki Eyşe Şan'ın içinde yaşadığı koşullar ne olursa olsun, o kendini var etmiştir; acısıyla, mutluluğuyla yani sanatıyla kendini ölümsüz kılmıştır. Gılgamesh'in erişemediği ölümsüzlük sırrına o kavuşmuştur. 🌹

Âşık Zülfi de göçtü, sessiz sedasız...

► Li min helal bike dayê

ŞEYHMUS DİKEN

Şehrin son elli-altmış yıllık geçmişine baktığımızda 'Âşık' geleneğinin üç şahsiyetinden biridir. İlki nüfustaki kaydıyla İhsan Sırlıoğlu olarak bilinen Âşık İhsani; diğeri bir kadın âşık, nüfustaki ismiyle Şahver Şanlıoğlu yani Âşık Şahveri; sonuncusu da Âşık Zülfi. Üçü de hemşehri, Diyarbekir'den. Hatta Şahveri ile aynı mahalle, aynı sokaktan, Âşık Zülfi.

Doğumu 1946, ölümü 13 Haziran 2019. Nüfus kayıtlarında Zülfi Yoldaş. Ama şehirde herkes onu Âşık Zülfi olarak tanır, bilir. Şehrin son elli-altmış yıllık geçmişine baktığımızda 'Âşık' geleneğinin üç şahsiyetinden biridir. İlki nüfustaki kaydıyla İhsan Sırlıoğlu olarak bilinen Âşık İhsani; diğeri bir kadın âşık, nüfustaki ismiyle Şahver Şanlıoğlu yani Âşık Şahveri; sonuncusu da Âşık Zülfi. Üçü de hemşehri, Diyarbekir'den. Hatta Şahveri ile aynı mahalle, aynı sokaktan, Âşık Zülfi.

Onbeşinde sazla, sözle, musikiyle tanıştığından bu yana, altmış yıllık zaman dilimi

içinde 20 civarında âşıklama tarzında şiir kitabına, üç de kasete imzasını atmış. Musiki tutkusunun bir de hikâyesi var. Bir gün rüyasında genişçe bir eyvanda kalabalık bir yaşıtları topluluğu ile otururken cemaate bir baba derviş girer. Elinde tuttuğu sazı sırasıyla gençlere tuzatır teker teker. "Çal" der her birine. Çalamaz gençler, utanarak elleriyle iterler ve "çalmayı bilmiyorum" derler. Baba derviş birkaç denemeden sonra genç Zülfi'nin önünde durur, akordunu yenileyip sazı ona uzatır. Zülfi sazı eline alır ve kırk yılın sazbandi gibi başlar çalıp söylemeye. Sonra, bir dokunuşla uyanır rüyasından, başucunda anası duruyor-

dur. "Hayırdır oğlum, rüyanda şarkılar, türküler söylüyordun" deyince... Hâl böyle iken böyle ana der. O gün Zülfi'nin düşüne saz girmiştir artık.

Gördüğü rüyanın hemen akabinde ayrılır memleketten, bir derviş gibi, İstanbul Tah-takale'ye çıkar yolu. 35 liraya bir saz alır. Beş sene İstanbul'da Heybeliada'yı, çamlıkları mesken tutar. Kendi ifadesiyle "saz sanatını" kendi kendisine, kimseden ders almadan orada kavrar. Sonra gerisin geri memlekete dönüş...

Evleri şehirde itibarlı bir mahallede. 1925 senesinde Kürt coğrafyasını yakıp kavuran alt-üst eden, seçkin ailelerine sürgün yollarını, darağaçlarını reva gören felâket, Zülfi'nin babası Ali'nin ilçesinin yakın köylüklerinde zuhur edip yayılmış Şeyh Said kıyamıdır. Kürtçe adı Pîran olan Diyarbakır'ın Dicle ilçesinin Qulbîn (Bozoba) köyündendirler. İsyân sonrası uzunca bir süre daha köyde kalmayı deneyen aile, yaşam zorlukları sonucu Diyarbakır'a göçer. Piran'da bir duvarcı ustası olan Ali Yoldaş şehre sükün edince, o yılların Diyarbakırında devlet ricalinin makam-mevki yeri olan suriçinin İçkale-Saraykapı civarında, Adliye, savcılık ve cezaevinin hemen yakınında bulunan ve bir yıldırım düşmesi sonucu minaresinin yarısı yıkılmış, halk arasında da Qot Minare olarak bilinen) Nasuh Paşa Camiinin hemen arkasındaki Cemal Yılmaz Mahallesinin namı diğer Arbedaş'ın Söğütlü sokağında 11 (on bir) liraya bir ev alır...

Söğütlü Sokağını öyle güzel anlatır ki, kendisi ve kardeşi

Hayri, sanırsın sokak değil cenneti âla. Çiçeklerle, söğüt ağaçlarıyla yoğrulu bir sokak. Ali Usta ailenin ihtiyaçlarına göre evini yeniden düzenler. O yılların erbabı sanat mensupları gibi Ali Usta da duvar ustalığının yanında musikişinastır aynı zamanda. Kürtçenin Kurmanci lehçesinde Bilur, Zazaki'de Luli denilen kavali iyi üflemektedir. Üflediği kavalları yapan ise yine Ali Ustanın eski köyüne yakın Eğil (Gêl) beldesinden şehre sükün eden Ermeni Qeflesinden sağ kurtulabilmiş Bilurci Nışan (Nışo) Usta'dır. Bilur üflemenin yanında sesi de güzeldir Ali Usta'nın.

Ayşe Şan'la kapı komşu

Köyden şehre göç ettiklerinde Zülfi henüz üç yaşındadır. Sonra aileye peşpeşe çocuklar katılır. Kulağı musikiye en yatkın

olan Zülfi'dir, sonradan kardeşi Hayri'de yetişir bu ahenge.

Söğütlü Sokak çok seçkin bir sokaktır dedik ya, boşuna değil. Bir defa İçkaledeki devlet kurumlarında çalışan orta düzey memurların da tercih ettikleri bir muhittir. Bir nevi "memur lojmanları" sokağıdır Söğütlü. Öte yandan da şehrin sanat dünyasının sakinleri de burada yerleşiktir. Baba Ali, musikişinas olması nedeniyle belki de bilinçli olarak seçmiştir bu sokağı.

Sonraki yılların hayli ünlü kadın ses sanatçısı ve dengbêji Ayşe Şan'la kapı komşudurlar. Henüz meşhur olmamışken daha, mahallenin *örgücü ablasıdır* Ayşe Şan. Yırtılan kıyafetleri usta elleriyle onaran Ayşe abla. Âşık Şahveri de sokağın bir başka sakinidir. O yılların Diyarbakır kadın düğünlerinin vazgeçilmezleri, Edê ile Medê olarak tanınıp bilinen Hediye ile

Medine ikilisinden Medê, yakın komşularıdır. Yine hayli namlı bir sanatçı Cümbüşçü Saliha da sokağın bir başka sakinidir.

Bir şans doğmuştur sanki Zülfi'nin kaderine. Sonraki yıllarda hayli ünlenecek olan Recep Kaymak köydeki yakınlarından- dır. Sonra Bedri Aysel, sinema oyuncusu Sami Hazinses, yazar Mıgırdiç Margosyan bitişik köylerinden Herêdan'dandırlar. Söğütlü Sokak sahiden de bir kapı aralamaya vesile olmuştur Yoldaş ailesine.

İstanbul'da saz sanatını kapıp memlekete dönen Zülfi'ye musiki yolunda yürümesi için bir vesile olur bu ilişkiler. Keyifli anılar da birikir o yıllara dair. Mahalleden bir kız isterler, evlilik kararı tamamdır. Düğün gecesi kayınpederi ile otururlarken aileden bir kadın gelir yanlarına; *"bu çalgıcılar iyi çalamıyorlar, düğünü şenlendiriyorlar"* der. Kayınpeder *"ne yapalım"* diye sorunca, kadın *"Zülfi çalsın, çok iyi hakkından çıkar"* der. Zülfi, mahcup utangaç edayla *"insan kendi düğününde saz çalar mı"* diye itiraz edince kayınpeder *"kalk git çal, senin düğünün, yabancıncının değil ki"* der. Girer içeri, oturur başköşeye, sazı alır eline, akordunu ayarlar ve döner düğün sakinlerine *"bir şartım var, nişanım da yanıma gelip darbuka çalacak ve bana eşlik edecek. Yoksa çalmam"* der. Nişanlısı da gelir ve geleceğe kalacak unutulmaz bir gece bırakırlar arkalarında...

'Hocam ben Ermeniyim ama!'

Yetmişli yılların Diyarbekirinde, şehrin gazino, pavyon, eğlen-

Sazla başlayan musiki tutkusu biraz da tasavvufa eğilimi nedeniyle erbanede vücut bulmaya başlar. Ama sazı da asla bırakmaz. Seksenli yıllardan ömrünün son demlerine kadar Çin'den, Avrupa'nın bütün ülkelerine kadar ulaşan 80 binle 100 bin arasında erbane yapıp satar.

ce hayatı hayli canlıdır. Âşık Mahzuni'den tutun İbrahim Tatlıses'e bir dolu sanatçının yolu Diyarbekir sahnelerinden geçer. İşte tam da o yıllarda artık "Âşık Zülfi" mahlasını alan Zülfi Yoldaş, şehrin Dağkapı Meydanına bakan Pavyonlar Sokağı'nın önemli mekânı Çağlayan Pavyonu'nun müdavimi olur. Orada sahne almaya başlar.

Ayşe Şan'ın sahneden sahneye koştığı yıllarda birlikte turne yaparlar. Siverek, Silvan ve Bitlis'te Ayşe Şan sahnede Kürtçe okudu diye polis kapıya dayanır, Ayşe Şan'ı götürmek ister. Halk ayaklanır ve vermez Ayşe Şan'ı.

Âşıklar dünyasının da tipik serencamlı hayatının örneğidir Âşık Zülfi. 1977'de Et Balık Kurumu'nda işe girer. Çalışır ama gözü, akli, fikri hep musikidedir. Asli işi musikidir. Nilgün Sinenması'nın karşısındaki pasaj içinde bir yer açar ve o yıllarda yanına gelen çokça gence ders verip hocalık yapar.

Hayli yıllar sonra dünyaca ünlü bir ud sanatçısı olacak olan

Udi Yervant namlı Yervant Bostancı da saz dersi alır Zülfi Hoca'dan. 13-15'li yaşların- daki o günleri şöyle anlatır Udi Yervant: "Hemen her gün Zülfi hocaya gidip saz dersi alıyordum. Hayli de ilerletmiştim sazı. Her dükkâna gittiğimde vitrindeki cümbüşe gözüm takılıyordu ve elimle şöyle bir cümbüşün tellerine dokunuyordum. Bir gün dayanamayıp, *usta bu cümbüş satılık mı* diye sordum. Zülfi hoca *"satılıktır ama sen ne yapacaksın ki, bak sazda hayli iyi oldun, devam et"* dedi. *"Cümbüşü de öğrenmek istiyorum"* dedim ve *o cümbüşü aldım. Cümbüşü de onun sayesinde kaptım."* O yıllarda Udi Yervant'ın yanı sıra, Zülfi Yoldaş'ın diğer bir öğrencisi de kardeşi Hayri'dir. O da yıllar sonra iyi bir icracı ve saz ustası olur.

Udi Yervant'la öğrenci-hoca ilişkisi yıllarından tam 35 yıl sonra bir gün biri bir gazete kupürü getirip gösterir hocaya. Haberde, Udi Yervant röportaj vermiş ve diyordur ki; *"Ben bugün musikide bir yerlere gelmişsem Âşık Zülfi Yoldaş Hocam sayesinde. O beni yetiştirdi, ona minnettarım"* demektedir.

Yervant'ın saz dersi aldığı Nilgün Pasajı'ndaki dükkâna ilk geldiği günü dün gibi hatırlıyordu Zülfi Hoca. *"İçeri girdi, selam verdi ve 'Hocam ben saz dersi almak istiyorum, sazı çok seviyorum' dedi. Olur dedim. Sonra kulağıma eğilip 'Hocam, yalnız ben Ermeniyim' dedi. Ben de 'Ermeni, Müslüman fark etmez. Herkes Allah'ın kulludur, boşver sen, öğrenmene"*

▲ Âşık Zülfi, Şeyhmus Diken, Udi Yervant.

bak' dedim. Çok yetenekliydi, tez zamanda öğrendi, gitti."

Gitti, sessiz sedasız...

Turneler... O yılların moda akımı olan memleket memleket dolaşıp destan satıcılığı yapmak... Âşık atışmaları... Yüzlerce beste... Şarkı, türkü sözleri... Musiki yolu devam etmektedir... Ayşe Şan, Âşık Mahzuni, Malatyalı Fahri Kaya-han, Meyrem Xan, Celal Güzel-ses gibi 50'li 60'lı yılların ünlü sanatçılarından hayli etkilenip ilham alır. 1979 yılında, şehirdeki ilk müzik dersanesini Âşık Zülfi açar. Çokça öğrenci yetiştirir o dersanede.

Bir zamanlar babası Ali Yol-daş'ın üflediği kavalları yapan Nişan Usta'nın eski marangozlar çarşısının hemen yan

sokağındaki Fevzi Çakmak Pasajı'na taşır işyerini. Babasından hünerini el aldığı her coğrafyada farklı adlarla anılan erbaneleri, defleri, bendirleri artık kendisi yapmaya başlar yeni iş yerinde. Sazla başlayan musiki tutkusu biraz da tasavvufa eğilimi nedeniyle erbannede vücut bulmaya başlar. Ama sazı da asla bırakmaz. Seksenli yıllardan ömrünün son demlerine kadar Çin'den, Avrupa'nın bütün ülkelerine kadar ulaşan 80 binle 100 bin arasında erbane yapıp satar. Küçücük bir pasaj içi dükkânı zevkine göre döşemişti. Misafiri ve misafirlerine ikram ettiği çayı hiç eksik olmazdı. Yere kilim yaymıştı. Ayakkabılar kapıda çıkarılır öyle girilirdi mekâna. Yer varsa karşı duvarı

boydan boya kaplayan divanda, yer yoksa yer döşeğinde bağdaş kurup oturulurdu. Duvarda Şahmeran tablosu, ustanın gençlik yılları afişleri, sazı, erbaneleri, eski plakları, şiir kitapları, henüz tamamlanmamış kasnak şeklindeki erbaneler dağınık gibi görünse de bir düzen içinde dururdu.

Birkaç ay önceki son ziyaretlerimden birinde bir arkadaşım iki erbane almıştı. Birini de bana armağan etmişti. Gitti. Sessiz sedasız; sesini, sözünü, sazını, erbanesini, bir de yazdığı şiirleri ve sitemini ardında bırakarak gitti öte yakaya.

Daha el kadar çocukken terki diyar etmişlerdi Qulbîn'i. Tam yetmiş yıl sonra, 73'ünde öte yakaya göçtüğünde ise bir zamanlar kentin orta halli

hemşehrilerinin ve memur ailelerinin bir de erbabı sanat mensuplarının yaşadığı Söğüt- lü Sokak da artık kentin dün- yasından silinip gitmişti, yoktu. 2015 sonbaharı ile birlikte kentte hüküm süren Sokağa Çıkma Yasaklı Hallerde sokak da mahalle de söğütler de tarih olmuş, şehrin hafızasından si- linmişti. Anılar, hafıza mekân- ları, musiki ustalarının sesleri... hepsi, hepsi yitip gitmişti.

Her defasında söz sırası kendi- sine geldiğinde; "Sur içindeyiz, yaşıyoruz çok şükür. Diyarbakir sevmeyecek bir şehir değil ki! Nereye gidersem gideyim Diyarbakir'in özlemi hep içime işler. O sebeple ben ayrılamam bu şehirden" derdi.

Şimdi bir sözdür artık Âşık Zülfi; "Ben Diyarbakir'in son ozanı olmam hasebiyle, eğer yarın ölüp gidersem öbür tarafa, başka bir memlekette bir ozan buraya gelir ve 'bir aşığınız gelip karşıma çıksın da kendisiyle atışalım' derse! Şehrin büyükleri, ileri gelenleri

kimi çıkarırlar o atışma isteyen aşığın karşısına! İşte o zaman dizlerine vururlar. Ah, vah ederler. Ve neyi, kimi kaybettiklerini o zaman anırlar. Ama işte iş işten geçmiş olur artık!"

Bir ay kadar önce de eşini kaybetmişti Âşık Zülfi. Diyar- bekir'de derler ki; birbirini pek seven eşlerden biri öte yakaya göçünce, çok sürmez öbürü de ardından gider. Can yoldaşını öte yakada yalnız bırakmamak için. Âşık da aynını yaptı ve eşi- ni yalnız bırakmadı öte yakada. Bizim buraların tabiriyle kırkları birbirine karıştı.

"Dünya insanlarına, dünya halklarına sesleniyorum: niye geçinmiyorlar! Kardeşlik varken, savaş nedir yani! Ben her za- man sevgide buldum kendimi, sevgide buldum her şeyi. Ben kimi sevdimse o da beni sevdi... Ben müziksiz yaşayamam. Aşk olayından koparsam öldüğüm gündür. Aşkta, âşıklıkta mu- habbette buldum kendimi" dedi giderken vasiyet niyetine...

Kendisini son ziyaretimde biz- zat şahsıma okuduğu yadigâr parçasında dediği gibi...

Birîndarim, birîn kûre
Xelas buna min evdala xwedê pir
dûre
Hevî ya min rebbê jor e
Li min helal bike dayê

Doxtor û hekîm nema gerîya me
Di bê n, birîna te birî nê ki pir kûre
Îlac melhem çare nake

Di nav cîya pir dinalim
Ez nexweşê kî pir bê hal im
Xwuşk û bira bune zalim
Li min helal bike dayê

Li serê sibê kî
xewna şêrîn da ra bû me
Gazî dikim nakim
hawara min kes nayê
Li min helal bike dayê...

Âşık Zülfi yok artık, sahneden çekilmiş, perde inmiştir, bir daha açılmamacasına. Varsın o memleketin anlı şanlı büyük- leri dünyalıkları ile uğraşadur- sunlar. Sen toprağında rahat uyu Âşık... 🌹

► QOLINCÊN ŞÎZOFRENÎK

BERFÊ

“Bêhtengî...Ev demek e dūdirêj e go bêhna wê wilo teng e, ji rihê xwe adiz e. Hema ji her tiştî û ji her kesî adiz e. Carina ji adiziya dike go kirasê xwe biqetîne. Ev bû çend car go li vê stranê guhdarî dike: deh, sed, hezar... Bi şev û roj lê dihisênê. Nahêle jê pê de ti deng werinê. Bi vê stranê radizê û pê radibe.

Ji sibehê ve li vê cafeyê bû, li ser maseyê tepikî li ber şibakê rûniştibû. Ev bi qasî mehekê bû li ser çîrokekê mijûl dibû. Dikir û nedikir nikarîbû tişteki binivîse. Lê îro bêhna wê ecêb teng bû, dikir go bifetise. Ji xwe rojên wilo rojên wê yên krîzê bûn: krîza nivîsê... Her tim ji xwe re ev digot: "Krîza nivîsê mîna êşa cilan (regl) e. Bê çawa berî cilan hem qolincên fîzîkî û hem jî yên derûnî dikevin laşê me jinan, ez jî berî nivîsê heman qolincan hîs dikim. Û bê çawa piştî cilan aramiyek bi me re çêdibe, bedena me

xwe nû dike, piştî nivîsê ez jî heman tiştan hîs dikim, bêhna min fireh dibe." Derve şilî ye, tu dibê qey destek hatiye û xwe li qirka wê jidandiye. Bêhna wê teng dibe. Li saeta bi dîwêr ve dinere: 07.08 e. Radihêje qelema xwe ya darik û peyva pêşî dinivîse: BÊHTENGÎ...

Bêhtengî... Ev demêke dūdirêj e go bêhna wê wilo teng e, ji rihê xwe adiz e. Hema ji her tiştî û ji her kesî adiz e. Carina ji adiziya dike go kirasê xwe biqetîne.

Ev bû çend car go li vê stranê guhdarî dike: deh, sed, hezar...

Bi şev û roj lê dihisêne. Nahêla jê pê de ti deng werinê. Bi vê stranê radizê û pê radibe.

Tenê, ev stran e li mezela wê olan dide. Bi dengê bilind lê dihisêne. Mixê cîrana biriye. Dikin û nakin nikarin terka wê bikin. Ji bilî vê ti stran nehiştine di computera xwe de. Di telefona wê de jî tenê ev stran heye. Pê li "dubare"yê kiriye, her go stran xilas dibe dîsa tê serî.

Çima serê xwe wilqasî bi vê stranê têşîne? Ji kengî ve ye lê guhdarî dike? Nema tê bîra wê bi xwe jî. Bûye parçeyek ji jiyana wê: mîna kincekî go li xwe dike, mîna xwarineke go her roj dixwe, mîna xişireke go xwe pê dixemilîne... Bi şev û roj vê stranê li xwe dike, vê stranê dixwe û vê stranê dike bazin dixwe destê xwe, mîna gerdeniyekê li stûyê xwe dipêçe.

Her tim di guhê wê de ye stran, bi zimanekî biyanî ye. Ti caran li gotinê wê neneriye, nizane bê derbarê çî de ye jî. Ev stran bi têlên dilê wê re hatiye jenandin û ji hingî ve ye saeteke nesûbet jî di mêjyê wê de cî girtiye.

Saet... Bela xwe li saetan jî xistibû: saetên dîwaran, ên destan, ên mase û telefonan; saetên analog û yê dijîtal... Go ji destê wê hatiba wê bela xwe li saeta rojê jî xistiba. Her go saetek didît diçû û ew disekinand. Çembil tanî(di-anî) ser 48 an û saet jî tanî ser 7 an. Li gor wê divê saet her tim 07.48 bana(Lê carina serê wê jî tevlihev dibû: ev 7 ê êvarî bû an ê sibehê bû. Lê zêde ne xema wê bû). Saetên herkesî disekinandin û digu-

Çima serê xwe wilqasî bi vê stranê têşîne? Ji kengî ve ye lê guhdarî dike? Nema tê bîra wê bi xwe jî. Bûye parçeyek ji jiyana wê: mîna kincekî go li xwe dike, mîna xwarineke go her roj dixwe, mîna xişireke go xwe pê dixemilîne ye... Bi şev û roj vê stranê li xwe dike, vê stranê dixwe û vê stranê dike bazin dixwe destê xwe, mîna gerdeniyekê li stûyê xwe dipêçe..

herandin. Êdî xelkê newêribû telefon û saetên xwe li cem wê bihêlin, hema go ew diditînin saetên xwe ji ber wê dihilandin. Saeta wê ya malê, ya di destê wê de û ya telefona wê heşt kêmbû duwazde bûn:07.48...

Rojekê piştî jî îş derket ji xwe re hinekî li sûka bajêr geriya: di guhê wê de heman stran û saeta wê 7 û 48... Li ber cafeyekê sekinî. Li wê jinika go li ber şibakê rûniştibû nerî: Qelesa wê di devê wê de qûnika wî gez dikir, kûr û dûr difikirî. Deftera li ber jî tije nivîs bû...

Ji nişka ve baranê dayê. Hema kete cafeya go li ber cama wê sekinî bû. Kete hundir, hinekî li derdora xwe nerî, zêde kes nebûn. Maseyeke vala li ber şibakê dît. Çû ser wê maseya tepikî rûnişt. Sê çar mase di navbera wê û jinika din de hebûn. Di bin çavan re lê nerî, qelemê wê hê jî di devê de bû, li tiştina difikirî.

Çavê wê li saeta bi dîwêr ve ket:07.40... Qederekê lê nerî, îşê xwe jê neanî. Lê xwe bi zorê digirt da go îşê xwe jê neyêne. Berê xwe zivirand û berê xwe da şibakê. Li derve nerî: li terembêlên diçûn û dihatin, li mirovên go bilez dimeşyan, li dilopên baranê yê go ji camê dihatin xwarê... Çûka pernisî yê go li ser çiqêlê darekê ye, pisîka li binê darê ya go newnawa wê ye û çavê wê li wê çûkê ye...Lê dîsa awirên wê zivirîn û hatin xwe li ser saetê danîn:07.45. Çembil digeriya û hey digeriya. Te digo qey ji ber hinekan direve yan jî karekî wê go zûzûkanê bike heye. Saet jî bi hemû giraniya xwe li pey çembil bi hêdî hêdî dimeşiya.

Li aliyekî li vê rewşa xwe difikirî li aliyê din çavê wê li saetê bû. Çima li heman muzîkê guhdarî dikir, çima her tim saeta wê 7 û 48 bû, ji kengî ve ye di vî halî de ye? Lê ti tişt nedihate bîra wê. Dîse awirên wê li saetê ket:

ûûû 07.48...

"Jovano, Jovanke

kraj Vardarot sedish, mori
belo platno belish
... "

...dengê biyanî di qirka wê de ma...

Qelemekî stûxwar ji destê wê kete ser çirokeke dilşikestî. Serê xwe rakir, saet 7 û 48: gotinên straneke westiyayî ji radyoke li ber guhê kalemêrekî go her qermîçonkeke eniya wî ji serdemeke kevnare mabû, pêl bi pêl ber bi zaroktiya wê ve çû. Bû lorîkek û ew ji xewa mirin-salî şiyar kir... 🌙

▲ Laç Mağarası.

Dersim'de 'Tunç Eli' kırımı

NEVZAT ONARAN*

1915'ten 1938'e ve bugüne... İrkçılık, devleti kurumsallaştıran resmi ideolojinin yapısal icraatıdır. Ambalajı da, "*ayrımız-gayrımız yok*" ya da "*birlik beraberliğimiz*" söylemidir. İrkçiliğin sokaktaki kitle tabanı, hep diri

tutulur ve gerektiğinde kapağı açılan gazoz gibi hemen köpürür. Böylesi bir harekâtle Aysel Tuğluk'un annesinin naaşı mezarından çıkartıldı ve faillere de karakolda "aferin" denildi. İrkçilik her an kendini görünür kılar; çevremize bakmamız yeterlidir.

Vicdan sahibiysen ırkçı duvara toslamaman mümkün değildir. Kararıyla, Tunçeli Belediye Meclisi¹ de bu duvara tosladı. Toplumsal kimliğini, tarihi-kültürel ve coğrafi varlığını dikkate alan meclis, belediyenin adını değiştirdi. Meclis kararıyla,

* Nevzat Onaran'ın Dersim'le birlikte Koçgiri, Pontos, Trakya ve Sasun'la ilgili araştırması '*Devletin Dâhili Harbi*' ismiyle Kor Kitap'tan yayımlanacaktır.

1926'da kaldırılan Dersim adını kabul etti. Resmi ve gayri resmi zevat hemen hareketlendi. Düne kadar Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu'na sevgisini belirtenler de "bu olmadı" söylemiyle kervana katıldı. Biliyoruz ki Tunçeli, 1935 sonunda öylesine bir isimlendirme değildi; devletin '*Tunç Eli*'nin Dersim'de yaptığı-yapacağı icraatının adıydı. 1938'de 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay'ın koordine ettiği harekâtla on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü.

Dersim, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden Ankara, İstanbul, Erzurum ve Sivas gibi vilayetlerdendi. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nde Dersim'in altı mebusu vardı: Ahmet Ramiz (Tan), Diyağ Ağa (Yıldırım), Hasan Hayri (Kanko), Mustafa Ağa (Öztürk), Mustafa Zeki (Saltık) ve Abdülhalik Tevfik (Gençtürk) idi. 1923'te yapılan seçimde ise Dersim'in mebus sayısı ikidir. Meclis'in ikinci devresinde Dersim, Feridun Fikri (Düşünsel) ve Ahmet Şükrü (Kulualp) ile temsil edildi. Bu dönemde Dersim, 1921 Mart-Mayıs'ta Merkez Ordusu ve Topal Osman'ın milis teşkilatının Koçgiri'deki imha harekâtı sonrasında bir ara resmen hatırlanırsa da, esas olarak 1920'lerin ikinci yarısından itibaren Ankara'nın gündem maddesidir.

Dersim, 4 Mart 1925'ten itibaren dört yıl boyunca icra edilen Takriri Sükûn'la Cumhuriyet'in ve Tek Parti Sistemi'nin kurumsallaştırıldığı ilk yıllarda öncelik verilen konulardan-
dı. Takriri Sükûn icraatıyla,

muhalefet tamamen bastırıldı, TC'nin 'hukuki' sistemi yapıllaştırıldı, Hıristiyanların tasfiyesinin ardından İslam milletlerden Kürtlerin asimilasyon politikası netleştirildi ve icrasına başlandı. Bu arada 30 Mayıs 1926 tarihli kanunla Dersim vilayeti ilga edildi² ve kazaları Erzincan ile Elazığ arasında dağıtıldı. Kaza haline getirilen Dersim, idari birim olarak Dersim Kaymakamlığı³ ve Dersim Hâkimliği⁴ ve Dersim Müddeiumumiliği⁵ kurumları faaliyetine devam etti.

Cumhuriyet'te de, Osmanlı'da olduğu gibi "Dersim'de ne yapılmalı?" programını içeren raporlar kaleme alındı. 1926'da Mülkiye Müfettişi Hamdi'nin raporunu, Genelkurmay, İçişleri Bakanlığı ve umumi müfettişlerin raporları izledi. Başvekil İsmet İnönü de rapor hazırladı. Raporların temel önermesi, medenileştirme gerekçesiyle Dersim'in Türkleştirilmesi yani *Dersim'in Kürt/Zaza ve Alevi-Kızılbaş* kimliğinin imhası ve asimile edilmesi idi. Çünkü Dersim kimliği, gerek Osmanlı'nın gerekse Cumhuriyet'in egemen Türk-Sünni İslam kimliğine kıyasla hedefteki 'öteki'ydi. 1890'lar sonrasında zaman zaman askeri harekâtın icra edildiği Dersim'de, soykırım harekâtı 1938'de yapıldı. O dönemde vilayetin resmi adıyla Tunçeli idi.

Vilayetin kurulmasıyla ilgili tasarının komisyonlarda ve Meclis'teki müzakeresinde *Tunçeli* yazıldığı halde herhangi bir isim değişikliği yapılmadan resmen *Tunceli* olarak yazıla ve söylenegeldi. Oysa kanunda vilayetin resmi adı Tunçeli'dir;

kanuna aykırı kullanım, resmi zevat tarafından uygun bulundu ki sorun edilmedi.

Munzur'dan Tunçeli'ye...

1935 yazında Ankara, Dersim'de ne yapacağını netleştirirken, ayrıca yeni bir vilayet kurulmasını da gündemine aldı. Tasarıda önerilen vilayetin adı elbette Dersim değildi, Munzur idi.

1931 yılı sonunda Takrir-i Sükûn pratiğinin hemen ardından Dersim'e vali-askeri komutan idare sistemi tartışılması başlatıldı. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin 21 Aralık 1931 tarihli raporundaki, "Dersim'de bir müddet yüksek bir askeri makam veya bir müddet için vali ve hatta umumi müfettiş Hozat'ta bulunmalı ve Dersim'le yakından alakadar olmalıdır" önerisi⁶ ne yapılacağını habercisiydi. Beş yıl sonra yazılan oldu. Başvekil İsmet İnönü de, İbrahim Tali ile çakışan öneride bulundu. İnönü, 1935 yazındaki gezisinin ardından hazırladığı raporun Dersim'le ilgili kısmında, vilayet dairesinin bir kolordu karargâhı olacağı ve "*idama kadar infazın valilikte*" biteceği yazıldı.⁷ Yapılan hazırlık, 21 Ekim 1935'te *Cumhuriyet* gazetesinde⁸ aynen yer aldı. Buna göre, Munzur vilayeti ve 4. Umumi Müfettişlik kurulacak, müfettişe geniş yetki verilecek ve Korgeneral Abdullah Alpdoğan da 4. Umumi Müfettişlik'e tayin edilecekti. Haberde belirlenen diğer düzenlemeler de aktarıldı. *Cumhuriyet*, iyi bilinenmişti ve Korgeneral Abdullah Alpdo-

ğan'ın müfettişliğe atanacağını dahi yazmıştı.

Munzur vilayetinin kurulması ve idaresiyle ilgili tasarı 7 Kasım 1935'te Meclis'e sunuldu. Başvekil İsmet İnönü tasarı gerekçesinde, "Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirleri derhal tatbik edebilecek ve vekillerin [bakanların] haiz olduğu salâhiyetlerle mücehhez yüksek bir hükümet mümessillerinin orada vali olması ve zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş bulunması gerekli görülmüştür" değerlendirmesini yaptı.⁹ Tasarıyla ilgili Dahiliye ve Millî Müdafaa encümenlerinin mazbatalarında vilayet ve özel idarenin kurulması talebi yerinde bulundu. Fakat Adliye Encümeni mazbatasında tartışma konusu ise idam cezasının infazıydı.¹⁰

Bütçe Encümeni mazbatasında, Dahiliye Vekili'nin teklifi

üzerine vilayetin Munzur olan adı Tunçeli olarak değiştirildi. Hükümet tasarısında madde 1'de vilayet adı, Munzur'du. Vilayet adını Dahiliye, Millî Müdafaa ile Adliye encümenleri Munzur'u ve Bütçe Encümeni de Tunçeli'yi kabul etti. Ayrıca tasarıda idam cezasını infaz yetkisinin vali ve kumandan-da olduğu hükmü encümen raporlarında aynen yer aldı.¹¹ Vilayet adındaki değişikliği resmileştiren Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya'dır; Başvekâlet'e gönderdiği 13 Aralık 1935 tarihli yazısında vilayet adını aynen Tunçeli olarak yazdı.¹² Anlaşılan bu isim değişikliği kararını alan İçişleri Bakanlığı'dır. Vilayete ilgili tasarı 25 Aralık 1935'te Meclis'te görüşüldü ve kabul edilmesi sonrasında Tunçeli vilayeti 4 Ocak 1936'da kuruldu.¹³ Böylece *Devletin 'Tunç eli'nin gerekeni yapacağını ifadesi* olarak vilayet adı Tunçeli olarak yasalaştı. Fakat

sonrasında resmi evrakta *Tunceli* olarak da yazıldı, tashih hatası gibi gösterilerek, öyle yazıma devam edildi, düzeltilmesiyle ilgili yasa değişikliği dahi yapılmadı.

Cumhuriyet'in kurumsallaştırıldığı yıllarda *İttihatçı Mustafa Kemal Atatürk'ün* 15 yıl Cumhurreisi, *İttihatçı İsmet İnönü'nün* 13 yıl 8 ay 14 gün Başbakan ve *İttihatçı Fevzi Çakmak'ın* da 12 Ocak 1944'e kadar 20 yıl Genelkurmay Başkanı olması gibi, *İttihatçı Şükrü Kaya* da, İçişleri Bakanı olarak benzer rekor sahibidir. 1 Kasım 1927-11 Kasım 1938 döneminin değişmez İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 11 yıl 10 gün görev yaptı. Anlaşıyor ki, Cumhuriyet'i kurumsallaştıran politik ve idari kadro İttihatçılardı. Şükrü Kaya, hayli deneyimlidir, Ermeni soykırımı döneminde de İskân-ı Aşâir Muhâcirin Müdürü Umumisi (Genel Müdürü) idi. Şükrü Kaya'nın¹⁴ ilk icraatı, İslâm muhacirlerin Trakya'dan

General Abdullah Alpdoğan Tunceli'de köylülerle konuşurken. Haziran 1937.

ve Ege'den kovulan Rumların evine-barkına iskân edilme-siydi. Dönemin bir diğer politik aktörü İttihatçı Celâl Bayar da, 1938'de Dersim soykırımını planlayan ve icra eden Başba-kandır.

Şükrü Kaya'nın bakanlığı dö-ne-minde, ırkçılık resmen kanun-larda dikkate alındı ve yazıldı. 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu¹⁵ ile ırkçılık kriterine göre Türkiye haritası, Türkler ile asimile edileceklerin iskân edileceği ve yasak bölgeler olarak üçe bölündü. Bu kanun-la, Türk ırkından olan-olmayan (madde 7, 12 ve 13), Türk kültürüne bağlı [Sünni-İslâm] olan-olmayan (madde 10, 11), anadili Türkçe olan-olmayan (madde 11) ve soyca Türk olan-olmayan (madde 12) gibi ırk, din ve anadil krite-rine göre ayırım esas alındı. Amacı '*dilde, kanda, kültürde birlik*' olarak belirlenen kanun, 'öteki'nin demografik yapıdan tasfiyesine yönelik politikala-rın icrasına temel oluşturdu. Kanunun ilk icraat sahası Dersim'di. Hazırladığı Dersim raporunda, Dersim'in ıslahı için askeri harekâtın yapılma-sını ve ahalinin sürülmesini öneren¹⁶ bakan Şükrü Kaya, nüfusa iki çocuğunun kaydını bile yaptırmamışken¹⁷ "*Dersimliye niye çocuğunu nüfusa kayıt ettirmiyorsun veya niye askere göndermiyorsun?*" diye hesap sorması, aranan bahane değilse nedir?

Türkçülüğün detaylı programı-nın belirlendiği ve icra edildiği yılların bakanı Şükrü Kaya ifade etmiştir ki, Cumhuriyet vatandaşı 'Türk' olacaktır. Şükrü Kaya, "*Efendiler, mem-*

leketin halkı, Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince Türktür ve hepsinin Türk olması ve Türkçe konuşmaları, kendi menfaatleri iktizasındadır (gereğidir)" ve "Zaten insanlık tarihi Türklerle başlamıştır, Türk olmasay-dı belki tarih de olmazdı [...] Atatürk'ün vaz'ettiği prensipler Türktür" ve "Ana dili Türkçe'den başka dil konuşan Türkler'in harsî ve içtimaî sahada diğer Türk kardeşlerinin mevkiine gelmeleri için esaslı bir prog-ram altında çalışılması takarrür etmiştir" gibi değerlendirmeler-de bulundu.¹⁸ İşte bu zihni-yetin Dersim'deki icrasıyla on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dersim 1938 soykırım ha-rekâtını, Cumhurreisi Ata-türk'ün görevlendirmesiyle Başbakan Celâl Bayar ve Genelkurmay Başkanı Orge-nel Fevzi Çakmak'la birlikte hazırladı. Harekâtın sahada-ki icrasını 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay ile Tunçeli Valisi ve Komutanı ve 4. Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan yaptı.

Tunçeli-Müfettişlik sistemi

1935 sonunda Meclis'in gün-deminde vali-komutan idare sistemiyle Dersim'i müfettişe teslim edecek tasarı vardı. İstanbul ve Ankara'dan ayrı Dersim'e özel hukukun icrasını amaçlayan Munzur Vilâyeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihasının müzakeresi 25 Aralık 1935'te yapıldı. Bir gün öncesinde Cumhuriyet gazetesi, vali ve kumandana idam infaz yetkisinin verildi-

ğini haberleştirdi.¹⁹ Tasarıda vilayet adı Munzur olarak yazılrsa da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, sözüne Tunçeli diyerek başladı. Bakan Kaya, burada Cumhuriyet idaresiyle medeni tedbirler düşünüldüğünü ve Cumhuriyet'in feyzlerinden istifa etmesinin hedeflendiğini anlattı. Tasarı maddeleri okun-du ve kabul edildi.

Bundan evvel 16 Aralık 1935'te kabul edilen kanunla²⁰ 4. Umumi Müfettişlik teşkilatı ve kadrosu hakkında düzenleme yapılmıştı. Oysa 4. Umumi Müfettişlik 6 Ocak 1936 tarihli kararnameyle kuruldu ve mü-fettişlik Tunçeli, Bingöl, Elazığ ve Erzincan'ı kapsıyordu.²¹ Müfettişlik'in kurulmasından dört gün sonra çıkarılan karar-nameyle de, üç ay öncesinde *Cumhuriyet* gazetesinin yaz-dığı gibi Korgeneral Abdullah Alpdoğan²² müfettiş olarak atandı.

Dersim'e özel hukuk icrasını hedefleyen tasarıda müfettişin yargı yetkisi tartışıldı. 32'nci madde, "*Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezala-rın teciline salâhiyetlidir. Bu tehir veya tecil mürürü zama-nın işlemesine mâni olmaz*" hükmünde olup ve devamı 33. maddede de, idam cezasının infaz yetkisi, vali ve kumanda-na veriliyordu. Muğla Mebusu Hüsnü Kitabacı, maddelerin bu haline itiraz etti ve 1924 Anayasası'nın 26'ncı maddesi gereği, idam cezası infazının doğrudan doğruya Meclis'in salâhiyetinde bulunduğunu hatırlattı. Hüsnü Kitabacı, 33'üncü maddenin bu haliyle kabulünün, ancak anayasanın

26'ncı maddesinin değiştirilmesiyle mümkün olabileceğini vurguladı. Bunun üzerine Adliye Encümeni Kâtibi ve Trabzon Mebusu Raif Karadeniz, maddeyi nasıl müdafaa edeceğinin sorulduğunu ifade ettikten sonra, değerlendirmesini şöyle sürdürdü:

"Yalnız, memleketin yüksek menfaatını bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na karşı beslenmesi lazım gelen perestiş ve hürmeti de göz önünde tutarak düşündük ve bu neticeye vasil olduk. Mazbatada 'filhakika, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 26'ncı maddesi sarihtir' demekten maksat, yani bu madde yerindedir [...] Biz Adliye Encümeninde bu işi düşünürken sureti umumiyede dedik ki, bir memleket için, muayyen bir mıntıkada, memleketin diğer tarafında tatbik edilen kanunlardan ayrı bir kanun yapılabilir mi? Biz, muayyen bir mıntıkada hususi bir kanun yapıyoruz. Orada yaşayan vatandaşlar ancak bu kanun dairesinde devletle münasebete gireceklerdir. Bunun manası fevkalâdeliktir. Dahiliye Vekili fevkalâdelik yoktur, dediler. Bunu şu manada anlamak lazımdır. Evet orada muharebe yoktur, top sesleri işitilmiyor. Fakat hükümeti tanımayan, yalnız aşiret reislerini tanıyan bir zümre vardır. Medeni bir memlekette en büyük kuvvet hükümettir, devlettir. Bunun yerine en büyük kuvvet olarak aşiret reisini veya bir ağayı tanımak ne demektir. [...] Bu itibarla biz gayet samimi olarak bu yaptığımız kanunun Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na, onun

*ruh ve manasına hiçbir suretle muhalif olmadığı neticesine vardık."*²³

Bakan Şükrü Kaya'nın Dersim'in özel durumu üzerinde durarak Raif Karadeniz'e destek veren konuşmasından sonra maddeler aynen kabul edildi. İdamı infaz yetkisi müfettişe verildi. Hüsnü Kitabcı ile Raif Karadeniz arasında idam cezasının infazıyla ilgili tartışma, ertesini günkü Cumhuriyet gazetesinin²⁴ haberidir. Müzakerenin ardından kabul edilen 2884 sayılı *Tunçeli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun* 38 madde olup, böylece Tunçeli'ne özel hukuk sistemi ve idaresi oluşturuldu.²⁵ Kanunla Tunçeli'de kurulan koloni idaresinin başındaki vali ve komutana, şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaları tecil etme (madde 32) ve idamın infazını ertelemezse yerine getirme yetkisi (madde 33) verildi.

Böylece 1924 Anayasası'na göre Meclis'te olan idam cezasının infaz yetkisi ve diğer adli hususlar Dersim özelinde vali ve kumandana devredildi. Bunun gerekçelendirilmesi, Dersim'in özel haline dikkat çekilerek, Raif Karadeniz'in ifadesiyle, "memleketin yüksek menfaatını bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk" denilerek, keyfi bir kararla ağır basan Ankara'nın Türkçü menfaati olmuştur. Hukuki yaklaşıldığında söylenecek olan da, kanunla anayasanın ilgili hükmü ilga edilmiştir. Bu, nasıl bir Cumhuriyet kurulduğunu anlaşılır kılmaktadır. 10 yıl önce de benzer uygulama

yapılmıştı. 1925'te Takrir-i Sükûn icraatında idamı infaz yetkisi sıkıyönetim komutanları ve Ankara ile Diyarbakır İstiklâl Mahkemelerine²⁶ verilmişti.

Dersim'de resmi adıyla Tunçeli vilayetinin kurulmasıyla, savaş hukukuna göre özel bir sistem oluşturuldu. Tek yetkili bir askerdi; o hem vali hem de 4. Umumi Müfettiş ve vilayet komutanıydı. Bunun gereği Tunçeli'nin yani Dersim'in tek yetkilisi Korgeneral Abdullah Alpdoğan'dı, aynı zamanda hükümetin Dersim'deki tek otoritesiydi. Böylece Müfettiş Alpdoğan, Türkiye'deki meri mevzuattan farklı, aslında Dersim'de *keyfine* göre idare etmekle yetkilendirildi. Hatta o denli yetkiliydi ki, resmen Dersimlinin Kürt/Zaza olmadığına hükmedildi; Dersimliye *Dağ Türkü* ve diline de *Dağ Türkçesi* denildi.

Dersim'de tek yetkili Alpdoğan, 1915'ten beri bizzat sahada hayli tecrübeliydi; Koçgiri'nin 1915'te Ermenilerden²⁷ ve 1921'de Kürt Alevi-Kızılbaşlardan ve 1921'de Karadeniz'in Rumlardan temizlenmesinin²⁸ de komutanıydı.

Dağ Türkü ve *Dağ Türkçesi* gibi tuhaf analizlerle Cumhuriyet'in Tunçeli-Müfettişlik sistemiyle, güya Kürt/Zaza ve Alevi-Kızılbaş Dersimli, 'medenileşecekti'. Böylece 'medenileşen' Dersimli de, Türk vatandaşı olacaktı. Harekâtın sonunda ortaya çıktı ki, aslında Tunçeli-Müfettişlik sisteminin icrasıyla 'medenileşme', on binlerce Dersimlinin öldürülmesi ve sürülmesi idi.

İmha harekâtı

Dersim vilayetinin ismen ilga edilmesi basit bir icra değildi. Dersim'de ne yapılacağını ilk işaretiydi. İsmi ilgası, bir Türkleştirme faaliyeti olarak sadece vilayetlerle sınırlı kalmadı, binlerce köyün ve dağın-taşın adı da değiştirildi. 1959-1968 döneminde 12 bin köy adı²⁹ Türkleştirildi. Böylesi isim değişikliği aslında, bir *Türk Nüfus Mühendisliği*³⁰ faaliyeti idi. Mühendislik kapsamında önce adı ilga edilen Dersim'de imha ve asimilasyon programı hazırlandı ve icra edildi. Özel idare sistemi oluşturulan Dersim'de icranın tek yetkilisi ve Ankara'nın özel görevli kişisi, Tunçeli Valisi ve Komutanı ve Müfettişi Korgeneral Abdullah Alpdoğan'dı.

Dersim'e askeri harekât politikası altında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mirastı... 1938'de Dersim'de devletin dâhili harbiyle³¹ Dersimlinin can ve mal güvenliği berhava edildi...

Dersim'de muhtarlarla haber salındı ve tayyarelerle 1 no'lu, 2 no'lu ve 3 no'lu yasak bölgenin dağına taşına bildiri atıldı; "Evini-barkını terk et" ya da "Gel teslim ol" diye... Teslim olmayan, can derdine düşen ve dağa kaçan Dersimliye de, "isyan etti" denildi.

Aslında Dersimlinin isyan edecek veya ayaklanacak ne hali ne de merkezi teşkilatı ve lojistiği vardı?

Dersim'de önemli bir alan fiilen devletin dâhili harp sahasıydı; kaza merkezleriyle belli bölgeler hariç kırdaki insanlar, toprağını

ve evini-barkını terk etmeye mecbur tutuldu; yerleşim yerleri yakıldı-bombalandı... İsyani etti denilen Dersim'de resmi açıklamaya göre sadece 1938 yılında 13.160 Dersimli ve 122 asker-milis öldü... Oysa Türk Kurtuluş Savaşı'nda toplam asker-milis kaybı 9167'dir.³² Bu mukayese dahi Dersim'de ne yapıldığını ve Dersimliye 'düşman' gözüyle bakıldığını net anlaşılır kılmaktadır.

Dersim'de devletin yaptığını ne Başbakan ne de Genelkurmay Başkanı inkâr etti. Ağzunikli Haydar Kang, TBMM Başkanlığı'na ve Adalet Bakanlığı'na gönderdiği dört dilekçesinde, 1938 Ağustos ayındaki askeri harekâtle köyünde, ailesinden 12 kişi dâhil 170 Ağzuniklinin öldürüldüğünü ve yakıldığını yazdı. Ne Başbakan ne de Genelkurmay Başkanı cevaben, Haydar Kang'ın yanlış veya yalan yazdığını iddia edemedi.³³

1935-1945 döneminde Tunçeli nüfusu, resmi açıklamaya göre Dersimlinin 14 bininin öldürülmesi³⁴ ve 20 bininin sürülmesi³⁵ sonrasında sürekli azaldı.³⁶ Tunçeli vilayetini oluşturan Çemişgezek, Hozat, Kalan, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür kazalarının 1927'de 80.230 olan nüfusu, 1935'te 105.215'e yükseldi ve 1940'da 94.639'a, 1945'te 90.446'ya geriledi.

Devletin dâhili harbiyle 1935 sayımına göre nüfusun yüzde 35'i tasfiye edildi. Bu oran, 10-15 bin veya 15-20 bin askeri güç ve devlet çalışanı dikkate alındığında yüzde 40'ı aşmaktadır.

Vicdansızca, Dersim'de böylesine imhacı icraya, medenileştirme gerekçesiyle feodalizmin

tasfiyesi harekâtı³⁷ diyenler de oldu. Oysa 1930'lu yıllarda ilgili kanunlar ve Arazi Talimatnameleri analizinden biliyoruz ki, Kürt sorunu nedeniyle, tekelci burjuvazinin ve toprak ağalarının egemenliğinde TC'nin gündeminde, feodalizmi tasfiyenin en önemli unsuru toprak reformu politiği hiçbir zaman olmadı.³⁸ Bunun için ilgili talimatnameler, 11 Haziran 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve GAP'la birlikte toprak reformu girişimi vs hepsi kadük kalmış öylesine icraattı. Feodalizmde çözülme ve kapitalistleşme, Ermeni ve Rum mülkünün gaspı, pazarın merkezileşmesi, montaj da olsa sanayileşme ve parasal ekonominin egemenliğiyle bugünkü düzeye geldi.

Dersim, 23 Kasım 2011'de dönemin Başbakanı Recep T. Erdoğan tarafından resmen gündeme getirildi. Erdoğan beyanında, Dersim'de olanları CHP'nin yaptığını hatırlattı³⁹ ve "Sayın Kılıçdaroğlu nereye kaçıyorsun? Bunlardan nasıl sıyrılacaksınız. Ben mi özür dileyeceğim, sen mi dileyeceksin? Eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum" dedi.

Başbakan şahsında TC, özrünü gereğini yapsaydı, bugüne kadar vilayetin adı Dersim olarak değiştirilmiş olur ve belediye meclisinin de böylesi bir karar almasına gerek kalmazdı. Özrünü gereği yapılmadı; çünkü İttihatçılık, sadece CHP'nin değil AKP'nin de temel ideolojik kılavuzudur.

Sonuç olarak, 1938'de Dersim'de devletin dâhili harbini,

TC hükümeti, Genelkurmay Başkanlığı ve 3. Ordu Müfettişliği planladı ve icra etti. Devletin Tunç Eli'yle on binlerce Dersimli öldürüldü ve sürüldü, anasız-babasız bırakılan çocuklar dağıtıldı...

Ve devletin özrünün ilk adımı, böylesi bir içeriği olan Tunçeli isminin ilgası ve Dersim'in kabulüdür. Devamında yapılacak olan da, resmen Dersimli kimliğini tanımak, bunun gereğini yapmak ve askeri harekâtın neden olduğu tahribatı gidermektir!

Dersim'in 1 no'lu, 2 no'lu ve 3 no'lu yasak bölgesinde, Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin 2'nci maddesindeki⁴⁰ tüm fiiller tek tek icra edildi. 2'nci maddenin öznesi bir grup mensubu olmaktadır. Belirtilen beş fiilse, "öldürmek, bedensel ve zihinsel zarar vermek, varlığına kısmen veya tamamen son verecek hayat şartlarına tabi tutmak, doğumu engellemek için tedbir almak ve çocukları alıp başkasına vermek"tir.

Kürt/Zaza ve Alevi-Kızılbaş Dersimli, topluca öldürüldü ve sürüldü, çocuklar ailelerinden kopartıldı, toprağı yaşanmaz hale getirildi, bedensel-zihinsel varlığına zarar verildi.

Tümünden Dersim'in hedeflendiği böylesi koşullarda elbette harp ortamında yasak bölge dışındaki Dersimlinin hayatını güvencede sürdürdüğü iddia edilemez. Bunun için üç yasak bölge dışında Dersimlinin yaşaması, soykırım yapılmadığı yanılmasına neden olmamalıdır!

Her Dersimli şahittir!..

nevzatonaran@gmail.com

Endnotes

- 1 6 Haziran 2019, <https://t24.com.tr/haber/belediye-meclisi-kabul-etti-tunceli-belediyesi-nin-tabelasi-dersim-olarak-degisiyor,822570>
- 2 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 no'lu kanunla 11 vilayet kaza, 28 kaza nahiye, 61 nahiye de köy oldu ve kaza olan vilayetlerden biri Dersim'di, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 25, tarih: 29 ve 30.5.1926, s. 605-615 ve 629-630, 674-676, Fihrist-s. 6.
- 3 Dahiliye Vekaleti'nden 16.1.1929 tarih ve 20.3.1929 (ikisinin de no'su yok, N.O.) üçlü kararname, *Resmi Gazete*, 23.1.1929, sayı: 1100, s. 6496 ve *Resmi Gazete*, 26.3.1929, sayı: 1151, s. 6837.
- 4 Adliye Vekâleti'nden ilan *Resmi Gazete*, 1.10.1940, Sayı: 4626, s. 14773 ve 7.7.1938 tarihli üçlü kararname *Resmi Gazete*, 5.8.1938, sayı: 3978, s. 10407.
- 5 Adliye Vekâleti'nden ilan *Resmi Gazete (RG)*, 3.3.1938, sayı: 3207, s. 9448-9449 ve üçlü kararname *RG*, 1.3.1939, sayı: 4145, s. 11351 ve üçlü kararname *RG*, 3.6.1939, sayı: 4223, s. 11909 ve ilan *RG*, 4.7.1939, sayı: 4249, s. 12115.
- 6 Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin 21.12.931 tarih ve 3316 sayılı raporu, Jandarma Umum Kumandanlığı, Dersim raporu içinde, Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-2, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, Yayına Hazırlayan: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, s. 214.
- 7 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. baskı, Doğan Kitap, İstanbul-2008, s. 57.
- 8 *Cumhuriyet*, 21.10.1935, s. 3.
- 9 *TBMM ZC*, devre: V, cilt: 7, 25.12.1935 tarihli zabıt sonunda 58 no'lu Munzur Vilâyeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası mazbatası, s. 1-2.
- 10 58 no'lu mazbata, s. 2-8.
- 11 58 no'lu mazbata, s. 9-11, 24-25.
- 12 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlet'e gönderdiği 13.12.935 tarihli ve 9845 sayılı yazısı, *BCA-F*: 030.10/K: 70, D: 463, S: 18, s. 11.
- 13 25.12.1935 tarih ve 2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiye Aid Kadrolar Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 4.1.1936, sayı: 3197, s. 5902.

- 14 *Osmanlı Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, devre: III, içtimal senesi: 2, cilt: 2, 23 Şubat 1331 (8 Mart 1916) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1990, s. 261-268.
- 15 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, *Resmi Gazete*, 21.6.1934, sayı: 2733, s. 4003-4009; Dahiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü'nün 18.7.1934 tarih ve 13350/5944 sayılı tamimi, *İdare*, Eylül 1934, sayı: 78, s. 1463.
- 16 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 18.11.1931 tarih ve 32 sayılı raporu, BCA-F.030.10/K: 110, D: 740, S: 22, s. 1-6.
- 17 Vekil Şükrü Kaya, hem iki çocuğunun nüfus kaydının olmadığını hem de Meclis'te bir gün çocuklarını nüfusa kayıt ettirenleri sorguladığında el kaldıranın bulunmadığını söyledi. (M. Bülent Varlık (hazırlayan), *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Dipnot Yayınları, Ankara-2010, s. 372.)
- 18 BCA-F.490.01./K: 978, D: 792, S: 1 ve F.030.10./K: 79, D: 523, S: 7 ve F.030.10./K: 79, D: 523, S: 8; *TBMM ZC*, IV/3-15.7.1931, s. 123; *TBMM ZC*, V/16-5.2.1937, s. 59-60; *Cumhuriyet*, 11.3.1937, s. 1.
- 19 *Cumhuriyet*, 24.12.1935, s. 1 ve 8.
- 20 16.12.1935 tarih ve 2865 sayılı Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerle Müşavirliklerin Teşkilat Kadroları Hakkında Kanun, *İdare*, ikincikânun 1936, sayı: 94, s. 38-41.
- 21 6.1.1936 tarih ve 2/3823 sayılı kararnameyle Bingöl, Tunçeli ve Elâziz'de 4. Umumi Müfettişlik kuruldu (*Resmi Gazete*, 16.1.1936, sayı: 3207, s. 5941.) ve kapsama Erzincan (Trakya Genel Müfettişi Abidin Özmen makalesi, *İdare*, Ocak-Şubat 1947, sayı: 184, s. 241.) da eklendi.
- 22 10.1.1936 tarih ve 2/3847 sayılı kararnameyle, 2884 sayılı kanun gereği 4. Umumi Müfettişlik'e Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın tayin edildi. (*Resmi Gazete*, 16.1.1936, sayı: 3207, s. 5942.)
- 23 *TBMM ZC*, devre: V, cilt: 7, 25.12.1935, s. 175-180.
- 24 *TBMM ZC*, devre: V, cilt: 7, 25.12.1935, s. 180; *Cumhuriyet*, 26.12.1935, s. 3.
- 25 25.12.1935 tarih ve 2884 sayılı Tunçeli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 2.1.1936, sayı: 3195, s. 5892-5893; İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul-1990, s. 11-21.
- 26 TBMM'nin 4.3.1341 (1925) tarih ve 117 sayılı kararı, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara-1934, s. 146; 31.3.1341 tarih ve 595 sayılı Harp ve İsyan Sahalarındaki İdarei Örfiye Mıntıklarında Müteşekkil Umum Divan Harplerden Verilecek İdam Kararlarının Sureti İcrasına Dair Kanun, *TBMM ZC*, devre: II, cilt: 16, 31.3.1341, s. 297-317 ve Fihrist-s. 4; TBMM'nin 20.4.1341 tarih ve 136 sayılı Ankara İstiklâl Mahkemesine De İdam Selâhiyeti Verilmesi Hakkında Kararı, *TBMM ZC*, II/18-20.4.1341, s. 239, 243-247, 287-288 ve Fihrist-s. 6.
- 27 Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, Çeviren: Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul-2015, s. 625-626.
- 28 Merkez Ordusu Kumandanı Tuğgeneral Nureddin Paşa, Merkez Ordusu Kurmay Baş. Yb. H. Hüsnü (Korg. Abdullah Alpdoğan) ve Giresun Müfrezesi Komutanı Osman Ağa (Topal Osman) idi. (İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara-2014, s. 409-413.)
- 29 İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara-1968, Önsöz.
- 30 Türk Nüfus Mühendisliği'nin kapsamı: 1- Hıristiyan (ve Musevi) milletleri canıyla ve malıyla tasfiye etmek. 2- İslâm milletler ile Alevi-Kızılbaşları imha ve asimilasyonla, Türkleştirmek ve Sünnileştirmek. 3- Tarihi ve coğrafi varlığı Türkleştirmek. (Nevzat Onaran, *Türk Nüfus Mühendisliği*, Kor Kitap, İstanbul-2017, s. 22, 685-693.)
- 31 Dersim'de devletin dâhili harbi, 9 Haziran 1938 tarihli, harekâtın bir aydan fazla süreceği 2/8973 no'lu (BCA-F.030.18.1.2/K: 83, D: 51, S: 13) ve sefer mahiyetinde olacağı 2/8974 no'lu (BCA-F.030.18.1.2/K: 83, D: 51, S: 14) ve "muharebe ve müsademeleri" gerektireceği 2/8978 no'lu (BCA-F.030.10/K: 112, D: 755, S: 16, s. 3) ve binlerce Dersimlinin sürüleceği, yasak bölgelerin boşaltılacağı 6 Ağustos 1938 tarih-2/9409 no'lu (BCA-F.030.18.01.02/K: 84, D: 73, S: 8) kararnamelele kararlaştırıldı ve icra edildi.
- 32 Sabahttin Selek, *Milli Mücadele*, cilt: 2, Örgün Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1982, Ek: 19.
- 33 Haydar Kang'ın dilekçesi ve diğer evraklar, BCA-F.030.10/K: 112, D: 755, S: 18.
- 34 Dahiliye Vekili Faik Öztrak'ın Başvekâlet'e gönderdiği 2.11.1939 tarih ve 2970/11184 no'lu raporu, BCA-F.030.10/K: 111, D: 751, S: 30.
- 35 1943-1950 dönemi Tunçeli mebusu Necmeddin Sahir Silan'ın DP'ye sunduğu 30.8.1952 tarihli Tunçeli raporu, Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-1, '*Doğu Sorunu' Necmeddin Sahir Silan Raporları, (1939-1953)*, Derleyenler: Tuğba Akekmekçi-Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, s. 443.
- 36 1927, *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül: II, s. 211-213; 1935, *Genel Nüfus Sayımı*, Neşriyat No: 74, s. vii; 1940, *Genel Nüfus Sayımı*, cilt: 2, s. 628; 1945, *Genel Nüfus Sayımı*, s. 652. Nüfus toplamına 10-15 bin veya 15-20 bin askeri güç ve devlet çalışanlarının dâhil olduğu dikkate alınması halinde Dersim'in sivil nüfusu o miktarda azalacaktır. (N.O.)
- 37 Cengiz Özakıncı, Dersim'deki imhaya, anti-feodal bir yurttaşlık devrimi dedi. (Cengiz Özakıncı, '*Der-sim'den 'Tunç-eli'ye Yurttaş Hakları Devrimi*, Bütün Dünya Dergisi, Ocak-2010, s. 65-66, 70, sitesi: <http://www.butundunya.com/pdfs/2010/01/045-072.pdf>)
- 38 Nevzat Onaran, age., s. 632-656.
- 39 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/300058/_Dersim_icin_ozur_diliyorum_.html ve <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-siyaset-1466430/>
- 40 23.3.1950 tarih ve 5630 sayılı *Millî, İrkî, Dinî, Kütleleri Kısmen veya Tamamen İmha Suçununun 'Getiocide' [Soykırım] Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşmeye Türkiye Cumhuriyetinin de Katılmasınının Onanmasına Dair Kanunla* 9 Aralık 1948 tarihinde Paris'te Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Genel Kurulunca Kabul Olunan '*Genocide'in Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme* kabul edilmiştir, *Resmi Gazete*, 29.3.1950, sayı: 7469, s.18199-18200.

K'urdoêv bi xwe serekvanî xebata wîye ulmîê dîkir. Li vir kovarêd başqe- başqeda xebatêd wîye ulmîê neşir dibin. Ew nava we'dekî kinda dîsêrtasîa xwe bi t'êma "Zaravê k'urdêd Bedînan li Kurdstana Îraqêda" dinvîse 28-ê meha yanvarê sala 1966-a wê bi serfînyazî Êrêvanêda xwey dîke û navê kandîdatê ulmêd filologîê distîne.

Mek'sîmê Xemo dha sêktora akadêmîa R'SS Ermenîstanêda ulmaye r'ohilatzanîêda, k'oma k'urdzanîêda dixebite çawa xebatçîê ulmîê. Zûtîrekê dîsêrtasîa wîye neşirbe, lê diha ew ser t'êma "Frazologîa k'urda" dixebite. Em ulmdarê cahilr'a açîxîya dixwezî di xebata ulmîêda û e'mrda. " (11-ê Dêkabrê s. 1966)

Cêrgên sêrebûyî hê sêrek bûn...

Piştî 65 salan di ser vê nivîsara hindîk û rîndîk re derbas dibin û vê carê bi nivîseke behsa zimanzan Maksîmê Xemo tê kirin lê ne ya şabûnê, ya hiznê ye. R'ya Teze vê carê xebera mirîna wî dide bi sernîvîsa "Profêsor Mak'sîmê Xemo çû ser dîlovaniya xwe" Vê carê bi hûrgilî qala jîyan û xebata wî tê kirin û tê gotin: "Zanyar-kurdzanekî mezin ji jî dibîstana rewşenbîrya kurdên Ermenîstanê koça xwe bar kir. Cêrgên sêrebûyî hê sêrek bûn..." (Heziran, s. 2011)

Di bin vê nivîsê de navên gelek kesan jî hene ku wan jî piştî Maksîmê Xemo xatir ji vê dinê xwest; Karlênê Çaçanî, Emerîkê Serdar, Egîte Cîmo, Torîne Torînî...

Sal bi sal cêrgên sêrebûyî hê sêrek dibin. 🌙

Dilşikestinên Kevnebijêr

1

Ji dergehê robarê
xwe berda bajarê qedîm adem
Ligel belavkirina bîna asîmanê axir zeman
Li dû mîna sêniyeke ji êgir mang
Li Dîcleyê dide zeraqa xwe

Çengên ku stêran li ser textan hembêz dikin
Dûr bûn
Ji henaseya ku rake xaka mirî ji ser wan

Di giş xewnan de baxçeyên bihiştê

2

Xaniyekî lihevgeriyayî bû
Bajarê li hewşa ba rawestayî
Şaneşîna wî awirtûyî
Hevtemenê cîhanê bû asoyên wî

Her kuçe cotek çav
Ku ji bazaltî re bi dostanî dibişire
Li jêr lambeyên ji stêran
Ku vexistî ji bîr kiriye yekî

3

Digerin awirên berrojê
Li serê piyê banan
Li nermayîya sîrsîrkî ya
Tîrêja ewil a li hemanekê ye hîlatina wê

4

Hîn ji dayîk nebûne dostên mirî
Ji wir ji vir nehatine
Jiyana armancên mezin
Ey ewê dawestiyayî li ber bêdengîyan...

Helbest: Ahmet Çakmak

Wergera ji tirkî: Osman Memed

DI WÊJEYA ZAROKAN DE HÊÇANDIN Û DERFET

Mem Bawer

Ferîdûn Bîrgul

Ulku Bîngol

Di sala 2018an de di navbera 11 û 21ê Cotmehê de li Amedê Rojên Wêjeya Berawirdî; di çarçoveya vê bernemayê de jî gelek panel hatin lidarxistin. Bername bi hevkarîya Qad bo Çandê (Kültür için Alan), Navenda Hunerê ya Diyarbekirê (Diyarbakır Sanat Merkezi) û Weşanên Lîsê ve hate lidarxistin.

Di 15ê Cotmehê de weke bernameyeke vê xebatê li Egitim Sena Amedê panelek bi sernavê Di Edebiyata Zarokan de Hêçandin û Derfet hate lidarxistin. Panelîst Mem Bawer, Ulku Bîngol û Ferîdûn Bîrgul bûn. Mem Bawer moderatoriya panele jî kir. Nîqaşeke berfireh pêk hat. Ji tarîxa wêjeya zarokan ta bi xebatên îroyîn, ji nêrîna pedagojîk ta bi derfet û pirsgerêkên wêjeya zarokan a kurdî hatin nîqaşkirin.

Em ji bo vê nîqaşa têr û tije spasiya beşdaran dikin.

Helbet em spasiya Navenda Hunerê ya Diyarbekirê jî dikin da ku materyalên xwe bi me re parve kirin.

Deşîfrasyon: Reşo Ronahî

Mem Bawer: Ez di destpêkê de weke moderator beşdarî bidim nasîn. Ferîdûn Bîrgul xwedî du xebatan e di vî warî de. Yek jê ku di bin banê Kurdî Derê de hatibû weşandin bi navê seta *Gulguşkên Zarokan* e. Ev xebat lêkolînek e. Ferîdûn li ser vî karî disekinî. Li gelek deveran geriyên û nêzîkî 176 heb çîrokên zarokan berhev kirin. Piştî berhevkirinê di bin banê komxebatekê de nêzîkî 15 rojan li ser vê berhevkariyê xebitîn. Ez bi xwe jî di nav vê xebatê da bûm. Me çîrokan xwend û nirxand bê ka kîjan li gorî zarokan e. Paşê bi rêya saziya DîSAyê 25 pirtûk hatin çapkirin. Ev jî bo pêşdibistanê bûn. Seta Morîstan jî heye. 8 pirtûk di hundirand. Vê xebatê Morîstanê jî amade kiriye Ferîdûn Bîrgul jî bo pêşdibistanê.

Ulku Bîngol jî editorê Weşanxaneyê Hîvayê ye. Helbestkar e jî. Romaneke wî jî hatiye çapkirin.

Ew ê derheqê derfetên edebiyata zarokan de biaxibe.

Yê min... Li dinyayê, li Tirkîyê û li Kurdistanê dîroka edebiyata zarokan çawa pêş ketiye? Heta îro çawa hat? Heta ji min bê ez ê van pirsan bibersivînim. Û li ser perwerdeya zarokan çend notên xwe ez ê pêşkêşî we bikim.

Em ê bi Ferîdûn dest pê bikin. Fermo!

Xebatên berhevkariya hêmanên folklorîk

Ferîdûn Bîrgul: Mem Bawer qala hin xebatên me kir. Ez dixwazim hinekî behsa wê pêvajoyê bikim; me çi, çawa kir? Me li bakurê welat nezî 76 rojan xebata xwe domand. Em li 74 gund, 32 navçe, 2 bajarok û 14 bajaran geriyên. Me ciyên ku pêşî bi pêşniyaran tespît dikirin em diçûn wan deran û me çîrokan didan qeydkirin. Ji bilî çîrokan tiştên edebiyata devkî çi hebûn me

kom dikir. Ligel ku ewqas dem derbas bûbe jî li bakurê welat zindîbûnek heye. Lê tiştê ku me dîtî van tiştan hêdî bi hêdî winda dibin, kêm dibin, tên jibîrkirin. Armanca me ew bû ku em çîrokên wekî fabl berhev bikin, bînin sererast bikin, çekin da ku di perwerdeya kurdî da werin bikaranîn. Helbet me midaxileyê tiştên resen nekir. Me got bila reseniya wan jî hebe. Me nêzî 200 çîrokan berhev kir. Helbet ne tenê çîrok; em bibêjin zûgotinok, em bibêjin tiştanok jî hebûn. Me nêzî 1000 hêmanên edebiyata devkî berhev kir. Hemû jî niha qeydkirî ne, hemû jî hatine deşîfrekirin. Niha di arşîvê de hene. Hinek ji wan hatin çapkirin. Wekî mînak ew tiştên ku him di dibistanan de bêne bikaranîn, him jî malbat li malên xwe bi zarokên xwe re bixwînin. Ji vana 25 heb pirtûk wekî çîrokên zarokan me dan çapkirin. Mem Bawer jî got; me di komxebatekê de yeko yeko çîrokan xwendin û li gorî zarokan

kîjan guncan be me ew hilbijartin. Ji bilî van jî hemû lîstikên zarokan, lîstikên resen ên kurdan me berhev kirin. Ji nava wan me yên ku dibistanan de yan jî li malan werin bikaranîn, neqandî û hemû dan çapkirin. Me dîsa pirtûkek din jî çap kir. Mesela mamoste û malbat çawa dikarin filan pirtûkê pêşniyar bikin an jî çawa bikar bînin. Wekî pirtûka rêberê me çêkir. Yeko yeko mesela di filan pirtûkê de çî heye, mamoste dê bala bikişîne ser çî, mamoste dê çawa pêşniyar bike. Me vana hemû weke pirtûka rêberê amade kir. Em bibêjin lîstik dê çawa bêne lîstin an jî di filan çîrokê de çî heye, armanca çîrokê çî ye, gava zarok bixwîne yan jî guhdar bike dê çî fêm bike. Me vana hemû di wê pirtûka rêber de diyar kirine. Me di wê xebatê de gelek tişt dîtî li ber çavan. Yek qet ji bîra min naçe; navê wî kale Şînoyî bû, li bajarokeke Wanê bû. Bi hezaran berhemên wî hebûn. Wî bixwe bi destan

nivîsî bû. Di qaseyeke mezin de bû. Digot 'Ez li bendê me ku yek were ez bidim wan ku bibin çap bikin. Bi qasî 70-80 salan kom kiribû. Digot carna hinek tîn dixwazin ez nadim wan. Ji bilî wê me raporek derheqê vê xebatê de li ser navê DÎSAyê amade kir. Di raporê de pêvajoya vê projeye çawa derbas bû, me çi hilgirt, me qala van kir. Me tê de wêjeya zarokan hinekî nixrand, wêjeya jinan nixrand. Helbet ev gaveke biçûk e ku me avêtiye. Çimkî folklorê me weke behrek e. Mesela me Keçelokê Pirê him li Serhedê, him jî li Behdînanê qeyd kir. Wekî din em her roj bêhtir dibînin bê çiqasî stranên me hatine dizîn. Me gelekî stran jî qeyd kir ên resen û orjînal. Meriv hingî dikeve kûrahiya çanda devkî ya kurdan, hingî diçe meriv aşiq dibe. Çimkî kesê ku haya wî jî çanda wî tunebe dibe ku ji wê çandê sar bibe, dibe ku hinekî biçûk bibîne. Lê gava ku meriv dêhna xwe didê ya rastî her tiştê me heye. Tenê kêmasî çi ye? Nehatiye nivîsandin. Lê xelqê tiştê me hemû nivîsandine. Me ev rastî dît. Me ev rastî jî tomar kir û me çap kir. Me got 'Her tiştê me heye'.

Mem Bawer. Ne bi tenê zaravayê kurmancî, zaravayê zazakî jî tê de hebûn. Wekî din li kîjan herêmê geriyabin yeko yeko nav û temenê wan extiyaran jî qeyd kirine. Ev berhevkeriya folklorê bi awayeke pisporî hatiye kirin. Min belgefilma wê jî temaşe kir. Wekî din seta Morîstanê jixwe me got di pêşdibistanan de, beriya dibistana seretayî dihate bikaranîn. Ferîdûn qala lorîkan jî kir. Carekî min got ka ez lorîkên bi awayê çapkirî dikarim çi peyde bikim. Min li ser internetê hinek lêkolîn kir. Hema bibêje tune bû. Wekî Ferîdûn jî dibêje bi hezaran hene lê nehatine nivîsandin. Ez her car dibêjim her kalekî me bi tena serê xwe ferhengê e. Gava dimire jî ew ferhenga xwe bi xwe re dibe binê erdê. Lê mesela kesên Ewropayî di 1963an de hatine hêla Hekariyê wan berhemên me yê folklorîk berhev kirine. Ji vir birine welatê xwe. Bi awayekî parastine û qîmeta van tiştan zanîbûne. Lê ye me em hê nû li xwe mikur hatin. Wekî Ferîdûn jî got ev pêlikek e. Hêvîdar im dê berde wama wê jî hebe. Di van salên dawî de tiştên xweş jî dibin. Mesela Weşanxaneya Wardozê ava bû, tenê pirtûkên folklorîk çap dike.

Ferîdûn Bîrgul: Min di destpêkê de jî got wexta em ketin vê xebatê tenê armanceke me hebû.

Me digot em ê fablan kom bikin. Me nêzî 200 çîrokî berhev kirin. Ez karim bibêjim ji %50 zêdetir rovî heye di nava wan de. Ev hêjayî nixandîne ye; çima rovî? Helbet me tevlihev kir. Me çîrokên qeyd kir. Him bi kamerayê, him jî bi ci-haza deng. Wexta me xebatê qedand me hemû neqandin. Em bibêjin çîrokên bo zarokên 5-6 salî cuda, yê 10-12 salî cuda û ji bo mezinan jî cuda...

Mesela we belkî çîroka Rovî û Leglegê bihîstibe; di Ezopê de jî heye. Tevî cudahiyan hûrik ev çîrok lig elek welatan tê gotin. Heke em hinekî biçin dîroka berê belkî ev çîrok ji vir çûbe deverine dîtir. Me çawa li gorî temenan veqetand? Me komxebatek çêkir. Bi qasî 15-20 kesan tê de cî girtin. Akademîsyen, nivîskar, psîkolog û pedagog tê de hebûn. Em bibêjin çîrokek roviyê heye. Rovî çend heb ajalan dixapîne dibêje em bicine hecê. Diçin û di rê de rovî wan dixapîne û yeko yeko dixwe. Şiddet heye tê de mesela. Yan jî mesela çavê xwe derdixwe û dixwe. Lîstikek tîne sere hirçê. Dibe min çavê xwe derxistiye tu jî derxe û bixwîne. Hirç herdu çavên xwe derdixwe û kor dibe. Ew jî dikeve ser hirçê û wî dixwe. Bêyî ku em reseniya wê xera bikin me midaxile kir. Mesela tiştên ku şiddetê temsîl dikirin me qut kirin. Çimkî li gorî hişmendiya zarokan hinekî xetere ye. Me midaxileyên bi rengî kirin lê me midaxileyê reseniya wan nekir. Hewce ye em hin tiştan ji çanda xwe bidin. Ji bona wê jî me ji tiştên ku çanda me ya resen temsîl dikin tawîz neda. Me di vir de çawa kir? Mesela tiştên li gorî zarokên biçûk me hinek neqandin. Biryar ne biryara kesek bû. Biryara 15-20 kesan bû. Ji ber wê ez bawer im dê kêmasiyên pîrr mezin tunebin di pirtûkan de. Ji ber ku me pê re pirtûkeke rêber jî amade kiriye û me gotiye ev pirtûk dê ji alî van zarokan ve bêne guhdarkirin an xwendin.

Mem Bawer. Wekî kekê Ferîdûn jî gotiye 14-15 kes bûn di wê xebatê de û 15 roj domiya. Hemû çîrok yeko yeko hatin xwendin. Mamosteyên pêşdibistanê hebûn di wê xebatê de, pedagog hebûn, zimanzan hebûn, çîroknûs hebûn... Bi danûstendinekê xebat meşiya. Me got bîyî ku em reseniya metne xera bikin em karin jê çi derxin an jî çi li gorî pedagojiyê ye... Li gorî wê sererast kirin. Mamosteyên pêşdibistanê digotin 'Em nikarin vî tiştî ji zarokan ra bixwînin'. Pe-

dagogan çi digotin? Gotin 'Ev ji bo perwerdeyê ye. Heta em karin em ê sererast bikin. Lê belê gava ku antolojiya çîrokên kurmancî çêbû peyveke tirkî jî tê de derbas bibe xem nake. Mesela peyva 'çalışmış bûm' hebe tişt pê nayê. Ji ber ku folklorîk e.

Ka em derbasî Ulku Bîngol bibin. Ew ê jî derbarê derfetên edebiyata zarokan de biaxive. Fermo!

Derfet û pirsgirêkên wêjeya zarokan

Ulku Bîngol: Ehmedê Xanî di 11ê Adara 1683an de, yanê 335 sal berê ji bo zarokan hevoka ewil daniye. Dibê "Ne ji bo sahibrewacan/Belkî ji bo biçûkên kurmancan"... Ez behsa Nûbihara Biçûkan dikim. Bi ya min wêje sînore zaroktiyê û kamilbûnê ji holê radike. Îro mesela ez bawer im meriv nikare ti temenekî ji bo Masîreşê Biçûk daye. Hinek tişt jî şêlû bûne. Berê te dît mezinan ji erebî fêm nedikirin li ser pelê cixareyê nivîsên erebî bidîtina maç dikirin û didin ser eniya xwe. Her pirtûkek zarokan ne wêjeya zarokan e. Bala xwe bidinê nivîskar jî vêya dike, kesên ku derheqê destşûştinê de jî tişteki binivîse dibê 'Di edebiyata zarokan de gelek keda min heye'. Wêje ne ev e. Beşek wêjeya zarokan e, beşek jî pirtûkên perwerdekirinê ne. Mesela pirtûka Haydar Diljen ku me wek Hîva çap kir armañca wê ya sereke dixwaze ziman hîn zarokan bike. Ev pirtûkek perwerdeyê ye. Lê mesela pirtûka Yehya Elewîferd helbestan di hundirine û ev wêjeya zarokan e. Ez di destpêkê de dixwazim vêya bibêjim; pêşiya pêşîn gerek em hinek tiştan zelaal bikin. Yanê wêje çi ye? Ev nakokî di edebiyata mezinan de jî heye. Hema kî tişteki nivîsand û got ev wêje ye nabe. Tişteke wisa tune ye. Mesela Kafka dibêje 'Heke wêjeyek êrîşî iceberga hişê meriv neke ew ne wêje ye'. J.J.Rousseau 79 sal piştî Ehmedê Xanî ji bo dê û bavên zarokan nivîsiye. Navê zarokeke xeyalî digire. Zarokê ku Rousseau di vir de behs dike ji çîna bilind e. Wêje hizreke çalak e. Masîreşê Biçûk bi rastî jî tişteki dide zarokan jî, dide mezinan jî. Doza serxwebûnekê dike. Yan jî çîrokên Birayên Grimm... Çîrokek li ser masîvan û jina wî heye. Herî dawî jina masîvan dibêje 'Ez dixwazim bibim xwedê'. Ev hêmayek, alegoriyek pirr bilind e. Ji ber vê yekê senifandin pirr ne mumkun e di edebiyata zarokan de. Çi ye? Mesela zarok hê di hemla diya xwe de ye. Mehekê, du meh beri-

ya ku ji dayîka xwe re bibe divê tu jê re çîrokên bixwîn. Pedagog jî vê dibêjin. Ji bo ku hîn wan dengan bibe. Îja me behsa Nûbihara Biçûkan kir. Ji wê û vir ve salê pirtûkek bihata nivîsîn îro gere herî kêr 330 heb klasîkên me hebana. Lê axir di Hawarê de stûna zarokan heye. Yanê beşek bi navê stûna zarokan heye û tê de helbestan çîrokên zarokan hene. Paşê Ronahî -jixwe em zanin berdewama Hawarê ye- 28 hejmar derdikeve. Ji xeynî 5 hejmarên pêşîn her hejmarê Ronahiyê bi çîrokê dest pê dike. Navê wê beşê jî çîrok e. Paşê, du-sê hejmar şûnde navê wê dikin çîroka kurmancî. Di nav şerê cihanê ye duyemîn de Celadet Elî Bedirxan -em gelek gelek minetdarên wî ne- di 23 hejmaran de vî tiştî dike. Taybetiyeke din jî bala min kişand. Her hejmarê bi çîrokekê dide destpêkirin. Çîrokên fabl. Îja ez werim ser tecrubeya me ya Hîvayê. Hîva 4 salan li dû xwe hişt. Du stûnên Hîvayê hene. Ez bixwe him xwediyê wê, him jî edîtorê wê me. Stûnek jê wekî min got. Divê em hin tiştan zelaal bikin. Ji ber çi? Heke armanc ziman û wêje be divê bi zarokan were destpêkirin. 12 sal berî Mem û Zînê tê nivîsandin Nûbihara Biçûkan. Ehmedê Xanî ji loma zana ye. Em karin bibêjin ku Ehmedê Xanî bi feraseta xwe ya wê çaxê lê hay bûye ku heke zarokek bi wî zimanî nexwîne û nizanibe binivîse ev berhem dê ji kê re were nivîsandin. Baweriyeke min a din jî heye: Gelo di nav wan 12 salan de Ehmedê Xanî ji bo zarokan tişteke din nenivîsand? Belkî nivîsiye lê aniha li ber destê me tune ye.

Me weke weşanxane kareke wisa da ber xwe. Du stûnên me hene. Yek em dixwazin zimanê kurdî nîşan bidin. Bi taybetî ji bo zarokan û pê re dê û bav û kesên ku nizanin... Aliyê me yê din jî wêje ye. Ez hinekî dixwazim behsa xebatên me yê derheqê ziman de bikim. 4 salê me qediyaye me 40 heb kitêb derxistiye. Helbet em ewil dixwazin alfabêtê nîşan bidin. Pirtûka Haydar Diljen... Bi pedagojiyê xurt vê berhemê amade kiriye. Yan jî mesela me ferhenga bi wêne amade kir. Bi kurmancî, bi zazakî û bi îngilîzî me ji bo perwerdekirina zarokan amade kir. Me du heb setên pêşdibistanê amade kir. Yek ji bo zarokên 3 û 4 salî, yek ji bo zarokên 5-6 salî... Pirtûkên perwerdeyê meriv karê li gorî temen dabeşîne. Lê di wêjeyê de ev zor e. Ku wêje be tu yê çawa bibêjî ev kes kare bixwîne, ev kes nikare. Tişteke wisa tune ye. Me weke weşanxane

di wêjeyê de jî stûn danîn. Aliyekî mesela em bibên me da çîrokên gelêrî, aliyekî jî çîrokên nûjen. Me li gorî sîparîşê kitêb dernexistine. Ji ber ku me pere mere ji kesî nestendiye. Hemû tişt bi derfetên weşanxaneyê hatine kirin.

Di sala 2014an de derfeteke baş hebû ji bo vê qadê. Hinekî ji ber rewşa şaredariyan bû jî ev tişt. Min bixwe wê çaxê vejîna ziman û vejîna wêjeya zarokan dît. Wek tê zanîn zarokîstan hebûn. Em weke weşanxane ligel qedera 100 mamosteyên wan civiyan û me nêrîn û dîtînen wan pirsîn. Pirtûkek di ber destê 100 kesî re derbas bû. Vêya hêzeke mezin da me.

Ji aliyêke din ve îro li bakûrê welêt firotana pirtûkên zarokan qediyaye. Ji ber ku zarokîstan hatin girtin, qeyyûm avêtin ser şaredariyan qediya. Heke di şaredariyan de polîtîkayeke me ya perwerdeyê hebe em ê derfeteke gelek mezin bi dest bixin. Dawiya dawî ku pirtûk neyê firotan nabe. Pirtûk negihê xwîneran, perwerde tunebe... Mesela bi hezaran şagirtên zarokîstanê hebûn. Vêya derbeke mezin li weşanxaneyan û li pirtûkfiroşan xist. Ji ber vê ez hêvî dikim piştî qeyyûman nêzîkatiyeke xurttir hebe û bi xêra wê ez bawer im atmosfera ku bi zarokîstanan çêbûbû dîsa çêbe û bibe derfet ji bo wêjeya zarokan.

Nêzîkatiya pedagojîk; nîşandana şîdetê di berhemên zarokan de

Mem Bawer. Ez dixwazim hinekî li ser meseleya şîdetê bisekinim. Ev mesele li gorî her kesî diguhere. Mamosteyeke zarokîstanê çûbû Fînlândiya û Swêdê. Dîtînen xwe ji me re qal dikir. Digot 'Mesela ez li Swêdê beşdarî xebatekê bûm'. Digot; 'Digotin na em şîdetê nîşan didin. Ne pîrsgirêk e. Bila zarok şîdetê jî hîn bibin. Di pirtûkan de bila hebe.' Ji ber vê ev mesele hinekî guherbar e. Li gorî civakan jî diguhere. Mesela di hêla rûsan de, di hêla frensiyan de, di hêla îngilîzan de tu gava peyvêkî şaş bikî dikarin ji bo wê peyvê te bikujin jî. Li gorî wî ew peyv li hemberî rûmeta wî şîdetek e. Îja li gorî zarokan jî diguhere. Mesela di wan çîrokên ku Ferîdûn behs kir de dibê hirç çavê xwe derdixwe, serê hirçê dişkîne, çavê xwe dixwe û filan. Gava em qala şîdetê dikin qesta me ev e. Ev yek divê tê de tunebin.

Ferîdûn Bîrgul: Ez jî li ser a te me. Ev mesele min jî eleqeder dike. Ez mamosteyê pêşdibistanê me. Ez bi zarokên biçûk re eleqedar im. Rastiya bûyerê çî be divê ji zarokan re bê ravekirin. Em nikarin rastiyê ji zarokan veşêrin. Em veşêrin dê zarok wî tiştî li cîyêke din hîn bibê û dê şaş bike. Heya diçe cîyêkî din hîn dibê û şaş dike em jê re bibêjin. Mesela ku tişteke şîddetwarî hebe tu yê jê re bibêji heke tu vî tiştî bikî dê ev tişt were serê te. Tu vê bikî ev tişt dê wiha bibê. Yanê zarok gere wî tiştî ji me hîn bibê, ji me zanibe ku ji tişteke din hîn nebe. Çimkî hin tişt hene divê meriv midaxile bike. Mesela dibê ku zarok ji ber tesîra filman biçê û tişteke xirab bike. Em bibêjin belkî di filmekî de şûşeyekî bixwe tişteke pê neye yan jî agir têxe devê xwe tişteke pê neyê zarok jî biçê heman tiştî bike dê tişteke pê bibê. Gere meriv bibêje heke te cam xwar dê filan tişt bibê bi te. Gere van tiştan bi rêya wêjeyê, bi rêya lîstîkê, bi riya stranan were ravekirin.

Ulku Bîngol: Gotina Rousseau hat bîra min. Dibêje "Mezin di giyanê zarokan de li rihê mezînek digerin". Lê dibêje "Ev şaş e. Em gere wî zarokî mezin bikin." Ji ber wê ez dibêjim di dinyaya zarokan de şîddet tuneye. Heke em zêde berpêşî zarokan bikin em ê wan hînî vî dinyaya xwe ya bi şîddet bikin. Dawiya dawî gere paradîgmayeke hebe ku tê de şîddet û kuştin tunebe. Ewropayî gava şîddet bidin wekî fantaziyê belkî bidin. Wa ye aramî heye, şîddet tuneye, mafê her kesî heye. Lê heke Rojhilatanavîn vî şîddetê bide wê pirr bi tesîr be. Û helbet mesela şîddetê ne bi tene tişteke fîzîkî ye. Gava îradeya te were desteserkirin ev şîddet bixwe ye. Bi ya min em ew xeyala ji derveyî şîddetê karibin hê xwedî bikin, hê mezin bikin di hişê zarokan de wê baştir be.

Tarîxa wêjeya zarokan li dinyayê, li Tirkîyeyê, li Kurdîstanê

Mem Bawer. Ez dixwazim hinekî behsa dîroka wêjeya zarokan bikim. Ez ê hinekî behsa kar û barê weşanxaneyan me jî bikim. Min bixwe heta niha 14 heb pirtûkên zarokan nivîsiye. Di nav van 14 heban de 2 jê set in. Yek bi navê seta Mîro ye. Me pisîka Wanê weke leheng hilbijartibû. Ew 5 pirtûk in. Ji bo pêşdibistanê ne. Yê din jî xebata min a 2 salan bû; wek destpêka xwendinê. Min 31 tîpên kurdî kom kir û di 6 fasîkulan de me çap kir. Jixwe hûn zanin şert û merc û

derfet di çî rewşê de ye. Me bi awayeke dijîtal ewê çap kir. Nêzikî 500 heb me belav kir. Danasîna wê jî çêbû. Nêrînên baş jî hatin bilêvkirin. Lê belê me li matbaayê hîn çap nekiriye. Ji ber ku ji aliyê çapkirinê ve barê wê giran bû me ew daye sekinandin niha. Wekî din me 3 sal berê weşanxaneyê zarokan ava kir bi navê *MORÎ*. Di vê weşanxaneyê de armanca me çî ye? Em dixwazim li gorî du esasan birêve bibin. Yek jê em dixwazin çand û folklorê xwe ragihînin zarokan. Çîrokên gelêrî, yên fabl ên ku ji alî bav û kalên me ve hatine gotin em dixwazin ku bigihîjin nifşên anihî, da ku bi van çîrokan bi awayekê perwerde bibin. Hêla me ya wergerê jî heye. Di vê meseleyê de em xebatên xwe di sê waran de didomînin. Yek ji bo zarokên temenbiçûk, dudo ji bo zarokên 5-6 salî, sisê jî ji bo nûciwanan pirtûk û romanên fantastîk. Me Masîreşê Biçûk wergerand. Tirkan gelekî şaş wergerandine. Navê camêr Samed Bêhregî ye, kirine Samed Behregî. Vê pirtûkê Mehdî Caferzadeyê kurdê Xorasanê wergerand û wek temen jî em êdî li piştê pirtûkan temenê wan diyar dikin. Ev firotinê kêr dibe. Wek pirtûkên Oxfordê me çend peyv jî li pişt nivîsîne. Piştî ku vê pirtûkê xwend dê zarok çend peyva hîn bibe? Ji bo vê yekê em temenê cetvelê çêdikin.

Edebiyata zarokan ji 2 salî heta 14 salî ye. Lê ez ji xwe re fikrê xwe dibêjim ne 2 salî, ji cerga ku zarok hat dinyayê heta ku kamil bibe didome. Di dinyayê de çawa dest pê kiriye edebiyata zarokan? Gava ku em mêze dikin bi min bi helbestê dest pê kiriye. Çima bi helbestê dest pê kiriye?

Ji ber ku helbest di bîra mirovan de dima. Rîtma wê hebû, harmoniya wê hebû, qalibên wê yên wek muzîkê hebûn. Muzîkalîte di bîra meriv de zû dimîne. Gava em dibêjin edebiyat tenê pirtûk nayên bîra meriv. Lorîk e, zûgotinok in, mamik in... Taybetî jî ji bo edebiyata zarokan gere meriv li ser mamikan gelekî bisekine. Çima dibêjim mamîk? Çimkî di wan de pirs hene û zanyarî, lêkolîn bi wan pirsan dest pê dike. Tu mamîkek ji zarokê bipirsî, zarok li ser wê mamîkê difikire. Nêrînên xwe, çend peyvên wî hebe, wana tîne cem hevdu, xwe tê de diceribîne. Yanê tenê ne çîrok xeyalgeha zarokan fireh dike. Jixwe ji dema şikeftan dest pê bike heta vê sedsalê tu mêze dikî bi ayînan dest pê kiriye. Di ayînan de, wek çawa em behsa dengbêjan dikin, dengbêjên wan jî hebûne. Heta rîtma wê hebûye. Gopalek di destê wî de bûye. Gava ku wê çîrokê qal kiriye bi awayekê helbestî rîtma wê helbestê, rîtma wê çîrokê girtiye. Ji bo wê yekê di bîra mirovan de maye. Heta sedsala 15. di edebiyata zarokan de ti pêşketin tune, hemî devkî ye. Ji matbaayê şûn da li Fransa û Îngîlîstanê di warê edebiyata zarokan de hewldan çêdibin. Êdî dibêjin "Yaw zarok jî hene li dora me. Ka dê edebiyata wan çî bibe? Erê em qala helbestê dikin lê ka em ji wan re çî bikin?" Bi vê yekê êdî hewldanek çêdibe di sedsala 15. de. Lê hêde ye. Em bibêjin bi lezgîniyek naçe. Heta sedsala 19. ... Di wê demê de êdî pirtûkên bi wêne çap dibin li Ewropayê. Li ku derê? Li Îngîlîstanê, li Fransayê û dawiyê jî li Almaniyayê. Li Almaniyayê pêşengên vê pêşketinê birayên Grimm in. Hawê ku em niha dikin wan wê deme kiriye.

Karê berhevkarîyê dikan. Heke bên ser edebiyata zarokan a tirkan em dibînin ku ya wan jî wexta tanzîmatê dest pê dike. Bi çi dest pê dike? Bi wergerê dest pê dike. Şînasî, Reçaîzade Ekrem, nivîskarên dewra tanzîmatê ji Frensî wergeran dikan ji bo zarokan. Lê piştî wextekî mêze dikan bi wergerê pêşketin çênabe, yanê tenê bi riya wergerê nabe îcar ew jî kare berhevkarîyê dikan. Paşê mêze dikan bi wê jî nabe. Aniha em jî vêya diceribînin a rastî. Em çîrokên gelêrî ji jinên ex-tiyar guhdar dikan û qeyd dikan. Paşê diweşînin. Ha em ji bîr nekin. Di edebiyata zarokan a tirkan de di dewra Servet-i Fünun de jî hin pêşketin çêdibin. Tevfik Fikret û gelek kesên din dixwazin bi edebiyata zarokan re eleqedar bibin. Lê gava em bala xwe didine di wir de jî heta sala 1940î... Piştî wê em dibînin ku Saziya Stirandina Zarokan (Çocuk Esirgeme Kurumu) jî dest diavêje vî karî. Belkî 100 heb pirtûkên zarokan çap dike. Ji vana nêzî 90î werger in. Aniha gava em li edebiyata xwe jî mêze dikan heman tişt heye. Mesela Weşanxaneyê APECê li Swêdê ava bû. Herî dawî 196 heb pirtûk amade kiribûn. Tu mêze dikî hemî werger in.

Yê tirkan pirtûka wan a ku ewil hatiye xêzkirin a bi navê 'Kirpi Masalı' ye ku di sala 1974an de hatiye çapkirin. Nivîskar Can Göknil e. Niha jî Weşanên Can wê pirtûkê çap dike. Paşê vana dibêjin "Yaw di zanîngehê me de li ser edebiyata zarokan tiştêk tune ye". Dibêjin "Erê em helbest û roman û çîrokên dinivîsin lê ka dê edebiyata zarokan çi bibe?" Hîn nû li xwe mikur tîn.

Kurd kengê li xwe mukir tîn? Kurd bi Ehmedê Xanî, bi Nûbihara Biçûkan dest pê dikan. Ew jî wek ferhengek e. Metneke edebî nine. Kesên ku piştî wî tîn jixwe ji wî sûdê werdigirin. Li gundê Çinarê Şêx Mihemed Kerbelayî heye. Ew jî pirtûkek bi navê *Mirsad-ul Etfal* (1912) wek a Ehmedê Xanî amade dike. Ew jî ferheng e. Mesela van ferhengan jî çawan hatine amadekirin ji bo zarokan. Ji bo ku di medreseyan de ziman hîn bibin. Ne ku em bibêjin ji bo xeyalgeha zarokan an jî ji bo pêşxistina zanîna wan. Piştî van ferhengan êdî gava em tîn 1937an kurdên Ermenistanê xebatên gelek hêja bi rê ve dibin. Pirtûkên dibistanan amade dikan, wergeran dikan ji inglîzî û rûsî. Gelek pirtûkên hêja û bi wêne çap dikan. Di Kovara Hawarê û hin kovarên din de gelek xebatên hêja tîn kirin. Ji

sala 1932an heta 1945an di Kovara Hawarê de, di Kovara Ronahiyê de, di Rojnameya Roja Nû de gelek xebatên hêja tîne kirin. Celadet dike, Kamûran dike, hin navên din dikan. Berhevkarî tî kirin. Çîrokên folklorîk berhev dikan ji bo zarokan. Li hêla bakûr piştî derbeyê gelek kesên me diçin derveyî welêt. Diçin Fransayê, diçin Swêdê bi taybetî. Lê kesên ku li Swêdê dimînin bêhtir hewl didin. Di warê wêjeya zarokan de gelek xebatên hêja dikan. Kovarên zarokan çap dikan. Ha, me qala kovarên zarokan kir. Yekem kovara ku hatiye çapkirin di wexta Komara Mihabadê de bûye. Di 1946an de çap dibe û navê wê Gir û Gilî Mindalanî Kurd e. Ev yekem kovara zarokan e. Qazî Mihemed wê demê yek ji bo zarokan, yek ji bo jinan, yek jî ji bo edebiyatê tev de sê beş kovaran çap dike. Li bakûr çi dibe? Li bakûr di wexta şaredariyên me de yekdu hewldan çêbûn. Sîdar Jîr bi navê Şemamok kovarek derxist. Nêzikî 8 hejmar derket. Paşê di wexta Firat Anli de, di bin banê Şaredariya Yenîşehîrê de kovarek bi navê Dergûş derket. Lê nedomiya ev. Dev ji edebiyata zarokan berde di kovargeriya zarokan de jî xitimandinek heye. Bûka Baranê derket, Perperok derket. Li Swêdê gelek gelek kovar derketibûn. Kulîlk derketibû, Stêrk derketibû... Li Duhokê du kovar derdiketin bi taybetî. Yek jê bi navê Sivore bû, yek jî bi navê Kepir. Ji vana Sivore didome. Ez ne şaş bim herî dawî min herjmara wan a 176an bi dest xist.

Ha ez karim bibêjim ji du hêlan ve baş diçe edebiyata zarokan a kurdî. Ji bo temenê 4-5 salî heta temenê 10 salî. Lê di beşa edebiyata ciwanan de berhem gelek kêr in. Îsmail Dîndar ji bo nûciwanan çîrokên nivîsiye. Yaqûb Tilermenî du pirtûk nivîsiye; yek jê şano ye; Kulîlkên Apê Mûsa û ya din jî Kermêşa Gerok. Gere êdî ji bo nûciwanan jî berhem bîn nivîsandin. Çima? Ji ber ku tu bi temenbiçûkan nîşan bidî, xwendinê hîn bû mesela. Êêê dê berde wamiya wê çawa bibe? Ê ne karibe romanên Dîlawer Zeraq bixwîne, ne helbestên min ê karibe bixwîne, ne jî dê karibe çîrokên kekê Îsmail Dîndar bixwîne. Edebîyata zarokan divê bi folklorê, bi wergerê û bi nivîsên nûjen pêş ve bikeve.

Çîrokeke sosret di kitêbeke zarokan de

BERFİN AYŞE ÖGÜT

“Divê çîrok rêyên şaş nedin ber zarokan, rêyên wek hezkirin, malbatbûn, afirînerî, hevaltî, dirustî û şanaziyê deynin ber wan. Divê çîrokên zarokan bi estetîkeke xweşik bêne honandin. Nabe ku tu di çîrokên zarokan de, pesnê kuştin û tecawuzê bidî û wan ji xwe re bikî mijar.

Armanca çîrokên zarokan di warê hestewarî û civakî de destekkirina zarokan e. Çîrok rê li ber zarokan vedikin, di pêşketina sehekên wan de roleke baş dilîzin û ya herî girîng jî zimanê xwe bi pêş ve dibin. Bi xwendina çîrokan zarok, xwe di warê afirîneriyê de bi pêş dixin, jîyanê nas dikin û hewl didin ku aloziyên jîyanê çareser bikin. Edebiyata zarokan; divê li gorî cîhana zarokan be û di vegotina wê de jî bandor û estetîk hebe. Di edebiyata zarokan de, cureyê ku herî zêde derketiye pêş çîrok e.

Divê çîrokên zarokan hewcedariyên rihê zarokan bibersivînin. Divê çîrok rêyên şaş nedin ber zarokan, rêyên wek hezkirin, malbatbûn, afirînerî, hevaltî, dirustî û şanaziyê deynin ber wan. Divê çîrokên zarokan bi estetîkeke xweşik bêne honandin. Nabe ku tu di çîrokên zarokan de, pesnê kuştin û tecawuzê bidî û wan ji xwe re bikî mijar.

Her kesê ku rahêle qelemê nikare ji zarokan re çîrokan binivîse. Berî her tiştî divê haya wan ji pedagojîyê hebe ku xisarekê nedin zarokan. Lê mixabin kesên ku haya wan ji edebiyatê, bi taybetî jî ji edebiyata zarokan tunebe, dest biavêjin qelemê û hewl bidin çîrokên zarokan binivîsin, dikarin tiştên sosret derxin holê. Bi guhdarîkirina xebroşkên şevbihurkan çîrokên zarokan nayên nivîsandin.

Mijara vê nivîsê jî çîrokeke bi vî rengî ye. Di demeke nêzîk de, min kitêbek xwend ku qaşo ya zarokan e. Ez behsa kitêba bi navê Cîhana Aja-

lan dikim. Kitêb ji aliyê Weşanxaneyê Aramê ve hatiye çapkirin. Li ser kitêbê wekî nivîskar navê Naîl Demîr heye. Di kitêbê de çîrokeke bi navê “Rovî û Zarokên Hirçê” heye; meqseda min ev çîrok e. Di vê çîrokê de rovî, li ber çavê kudikên hirçê tecawizî diya wan dike. Gava zarok xwe têxin şûna kudikên hirçê û li tecawizkirina dayikê temaşe bikin, wê çi bê serê derûniya wan? Ew ê rastî trawmayeke çawa bên? Nivîskar (ya rast yekî xebroşkê neqil bike, nabe nivîskar) di vê çîrokê de, dersa tecawuzkirinê dide zarokan, bi gotineke din vî tiştî bi wan dide hezkirin.

Edebiyata zarokan tiştên wisa şaş qebûl nake. Ez bawer im, ev çîrok di kontrola weşanxaneyê re derbas nebûye. Lewra dizanim ku gava haya weşanxaneyê jê hebûya, ew ê çîrokeke wisa çap nekira. Lê niha çîrok li ser navê weşanxaneyê tê belavkirin û zarokên kurd rastî vê sosretê tên. Nivîskar Naîl Demîr jî divê pêşiyê rûnê, bixwîne û fêr bibe bê ka edebîyat çi ye, edebiyata zarokan çi ye, kî dikare ji bo zarokan çîrokan binivîse, divê di çîrokên zarokan de çi hebe, çi tunebe... Wisa kî rabe xewna xwe binivîse, xebroşkan binivîse, ev nabin nivîskarên zarokan.

Divê çîrok ji zarokan re rêberiyê bikin. Divê zarok di çîrokê de jîyanê nas bikin, bi meraqdariya xwe bi dû afirîneriyê bikevin.

Ji xwe ev tiştê Naîl Demîr nivîsiye jî, ne çîrok e. Ev xebroşkeke argo ye ku di civatên kalemêran de tê gotin. Destpêka çîrokê wisa ye: “Mino mino, mirov dibêje qey ev zarok ji terikê min o!” Lê mala Xwedê ava be ku nivîskar ji heq derneketiye ku xebroşkê jî bi temamî hîn bibe û binivîse. Destê xwe davêjî kîjan hêla vê kitêbê sosret e.

Helbet sûcdar ne bi tenê ew kes in ku bi navê nivîskariyê derdikevin meydanê û kitêbên xwe îmze dikin, weşanxane jî bi qasî wan sûcdar in ku tiştêkî wisa çap dikin. Hêvî dikim nivîskar û weşanxane ji zarokên kurdan lêborînê bixwazin û em careke din rastî çîrokên wisa sosret neyên.

Kürtçe çocuk edebiyatının gelişimi için notlar

İSMAİL DİNDAR

Genel kabul görmesi bakımından 'çocuk edebiyatı', çocuğun dünyaya geldiği ilk günden 16 yaşına kadarki süreci kapsar. Bu dönemin de özelliğine uygun olarak, çocuk edebiyatının içeriği eğitseldir. Öğretirken eğlendirir, eğlendirirken de öğretir. Dolayısıyla bu süreçte çocuğun karşılaştığı sözlü, yazılı her türlü metin,

“Uygar toplumlar, çocuk edebiyatının gelişimine ve eğitim süreçlerinde kullanımına büyük önem verirler. Bu sayededir ki bu toplumlarda (Batı ve özellikle de İskandinav ülkeleri) çocuğun sosyalleşme sürecinde içselleştirilen toplumsal barış, doğru üretkenlik ve doğanın korunup geliştirilmesi gibi konularda bir hayli mesafe katetmiştir.

onun gelecekte kullanacağı sözcük dağarcığını, kuracağı cümlelerin yapısını, kendini ifade edecek sözsel yeteneğini, karakterin şekillenmesi bakımından toplumsal değer yargılarını; doğaya, insana, karşı cinse, kendinden başka ırk-ulus, inançlara bakış açısını, belki de en önemli 'emek' kavramına biçtiği anlam ve değeri belirlemede önemli bir yer tutar.

Biraz daha somutlayacak olursak, söz konusu metinler genellikle bilmeceler, destanlar, tekerlemeler, masal, öykü ve şiirlerdir. Bunun yanı sıra, edebiyat denilen sözlü ve yazılı metinler, çocuğun dil gelişimini de belirler. Dediğimiz gibi, edebi metinler, eğlendirerek öğretir, öğretirken de eğlendirirler. Tekerlemeler, bilmeceler, atasözleri, masal, destan, hikâye ve şiirler; toplumsal-kültürel deneyimlerden süzülüp şekillenerek kuşaktan kuşağa aktarılan bir edebi birikimin unsurları olarak, çocuğun yaşama hazırlanmasında önemli yer tutarlar.

Son otuz yıla yakın bir süreçte, Kürt toplumsal mücadelesi paralelinde, Kürt dilinde yürütülen dil, edebiyat ve sanatsal çalışmalardan söz edebilmek mümkün olsa da bu gelişme düzeyinin günümüz toplumsal gereksinimlerine yanıt olabileceği durumundan bahsetmek mümkün değildir.

Uygar toplumlar, çocuk edebiyatının gelişimine ve eğitim süreçlerinde kullanımına büyük önem verirler. Bu sayededir ki bu toplumlarda (Batı ve özellikle de İskandinav ülkeleri) çocuğun sosyalleşme sürecinde içselleştirilen toplumsal barış, doğru üretkenlik ve doğanın korunup geliştirilmesi gibi konularda bir hayli mesafe katetmiştir. Bütün bunlarla birlikte, çocuk edebiyatının bilimsel, teknolojik gelişmelerle de yakından ilişkisi vardır. Çünkü edebiyatla zenginleşip geliştirilen çocuğun dünyası, hayal etme, merak etme ve bulup yaratma arayışlarına elverişli bir 'kıvama' gelebilmektedir. Günümüzde önemli bilimsel, teknolojik, sanatsal ve spor alanlardaki ilerlemelerin bu ülkelerde hayat bulması tesadüf değildir.

Çocuk gelişimi ve anadiliyle eğitim

Edebiyatın hamuru, ham maddesi dildir. Dil edebiyatı, edebiyat da dili geliştirirken, yaşama anadilinden farklı bir dilde hazırlanan çocuklar, her zaman bu mücadeleye çok geriden başlamak durumundadır. Geçmişteki toplumsal-ulusal birikimlerden, kendi anadili aracılığıyla yararlanamayan çocuk, yaşamının önemli bir bölümünü, bilmediği bir dili öğrenmekle geçirmekte, toplumsal mirastan da yararlanamamaktadır. Dolayısıyla kendi anadiliyle eğitim süreçlerinden geçen çocuklara nazaran oldukça eksik ve geri kalmaktadır.

Yüz yıla yakın bir süredir, aile içinde konuşulan anadilinin dışında bir dille okula başlamak zorunda olan Kürt çocukları, bu önemli süreçte insanî, doğal haklardan da yoksun kalmaktadır. Atalarının yüzyıllar boyunca yaşam boyu edindikleri deneyimlerin aktarıldığı edebiyat eserleri de çoğunlukla egemen güçler tarafından adeta

gasp edilerek kendi ulusal mutfaklarına dahil edilmektedir.

Kuşkusuz bu süreç, toplumsal yozlaşmanın, gerilemenin ve bozulmanın önemli nedenlerinden biri haline gelmektedir. Gelişim çağındaki çocuk, yaşamının en temel süreçlerinde, doğal gelişim olanaklarından mahrum kalarak; psikolojik, duygusal, davranışsal yetersizlik ve bozukluklarla yüz yüze kalmaktadır.

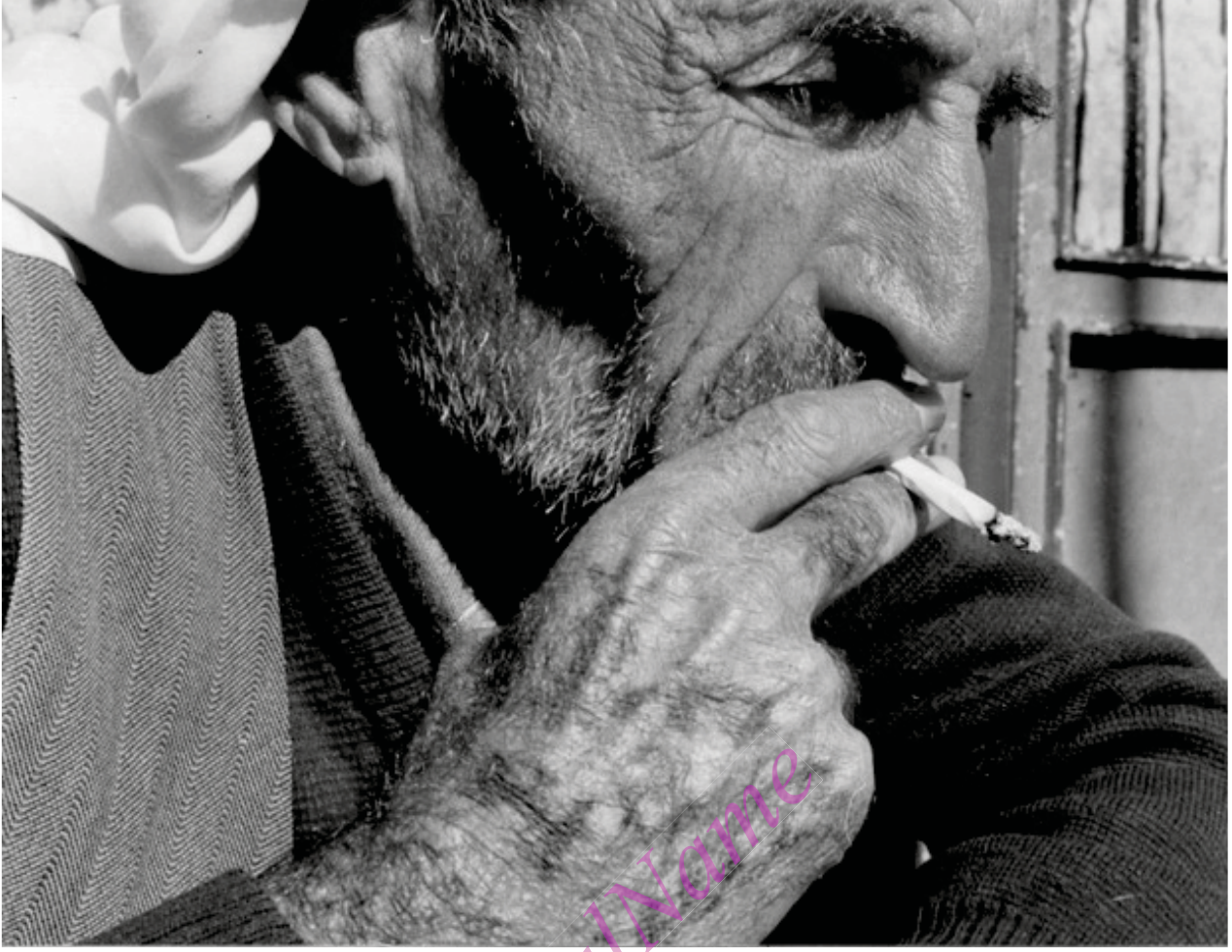
Son otuz yıla yakın bir süreçte, Kürt toplumsal mücadelesi paralelinde, Kürt dilinde yürütülen dil, edebiyat ve sanatsal çalışmalardan söz edebilmek mümkün olsa da bu gelişme düzeyinin günümüz toplumsal gereksinimlerine yanıt olabileceği durumundan bahsetmek mümkün değildir.

Yaklaşan tehlike...

Edebiyat ürünlerinin gelişebilmesi, üretilip toplumda karşılık bulabilmesinin vazgeçilmez koşulu, edebiyat dilinin yaşamın tüm alanlarında zaruri bir gereksinim halinde kullanılıyor olmasıdır. Ancak günümüzde Kürtçe için bunu söyleyebilmenin çok ama çok uzağındayız. Durum bu iken edebiyatın gelişme olanağı bulamıyor olması bir yana, daha da kötü olanı dilin yok olma tehlikesi ile yüz yüze kalmasıdır. Gerçeklik budur. Nitekim, yeni nesillerin atalarının bin yıllardır bu topraklarda konuştuğu dili konuşmıyor/konuşmuyor olmaları bağıra bağıra yaklaşmakta olan tehlikeyi gösteriyor.

Kuşkusuz son otuz yılda verilen zorlu mücadele ve gösterilen çabalar sonucunda dil ve edebiyat alanında önemli adımlar atılmakta, az da olsa bu gelişme çocuk edebiyatı alanında da yansımalarını bulmaktadır. Ama bu görece gelişme henüz gereksinimin çok uzağındadır. Dolayısıyla, çocuk edebiyatı alanındaki çalışmalar da en az dil ve genel anlamdaki edebiyat, sanat çalışmaları kadar yakıcı önem arz etmektedir.

Var olan masal, fabl vb. sözlü edebiyat ürünlerini derleyip yazılı hale getirmekle beraber, bu alanda yaratıcı yeni ürünler vermek de zorunludur. Halk öyküleri, destanlar, masallardan esinlenerek yeni ve çağdaş ürünler verilebileceği gibi, tamamen yeni eserlerle de çocuk edebiyatının birikimine katkı sunulmalıdır. Ayrıca bu alanda mevcut diğer dillerdeki eserlerin Kürtçeye çevrilmesi de bir o kadar önemlidir.

Muhafaza etmek... Neyi ve nasıl?*

M. ENDER ÖNDEŞ

‘Peki ama kim bu ‘Muhafazakâr Kürtler’? Böyle iltifatlarla peyniri elinden alınacak bir saflıkları var mıdır gerçekten? Ya da belki biraz daha genel üzerinden tartışmak gerekiyor sorunu: Muhafazakârlık nedir? Nasıl bir şeydir?’

İstanbul seçimlerinin ‘kafa kafaya’ gittiği ve esas belirleyen gücün kim olduğu artık netleşince, şu ‘Muhafazakâr Kürtler’ meselesiyle yeniden karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz. ‘Seçimin sonucunu Muhafazakâr Kürtler belirleyecek’ başlıklı yazıların çoğunun ana fikri şu: İstanbul’da yaşayan Kürt amcalar, teyzeler filan var, bunlar kara kara düşündükleri halde ellerindeki oyu ne yapacaklarını bilmiyorlar,

maazallah yanlış yerlere de oy verebiliyorlar, o yüzden gönüllerinin alınması gerekiyor! Dolayısıyla, Diyarbakır yollarına düşüp bozuk telaffuzla birkaç Kürtçe sözcük mırıldanmak, araya ‘Kürdistan’ gibi sözcükler sıkıştırmak gerekiyor.

Biraz çaresizlik aslında. Eğik düzlemde aşağıya doğru kayarken iktidar, ‘şunu da bir deneyelim’ diyor, daha doğrusu pek bilgili danışmanlar böyle

yapılmasını tavsiye edince kıramıyorlar demek. İşin doğrusu, arka fonda Halfeti görüntüleri akarken ön panelde 'kardeşlik'ten söz etmenin bir faydası olup olmadığını onlar da bilmiyor.

Peki ama kim bu 'Muhafazakâr Kürtler'? Böyle iltifatlarla peyniri elinden alınacak bir saflıkları var mıdır gerçekten?

Ya da belki biraz daha genel üzerinden tartışmak gerekiyor sorunu: Muhafazakârlık nedir? Nasıl bir şeydir?

Sabit bir orana iman etmek!

Kavramın salt ideolojik/kültürel tanımları yapılabilir, yapılıyor da zaten. İslamcı herhangi bir yayına baktığınızda örneğin, bu insanların 'mukaddesata bağlı', 'memleketin iyiliğini isteyen' namazında niyazında bir topluluk olduğunu düşünebilirsiniz. Neredeyse bir lokma bir hırka yaşayan sufiler dünyası! Bir başka cenahta ise şu malum 'yüzde 60' meselesiyle karşılaşıyoruz. Politik tavrından hiçbir zaman hazzetmediğim Aziz Nesin'in çok bilinen 'yüzde 60 aptallık' deyişinin memleketteki sağ partilerin klasik oy oranına denk düştüğünü, kastedilenin o oran olduğunu görmemek için kör olmak gerekir. Bu, sadece bir durumun tespiti değildir ama Türkiye'de. Aynı zamanda, ülkenin siyasi manzarasının bu oran üzerine kurulu olduğunu ve bunun hiç ama hiç değişmeyeceği iddiasını da içinde taşır: Her on kişiden altısı aptal ve biz dört kişi seçilmiş varlıklarız! Ne devrim ne seçim, hiçbirini düzeltmez bu durumu!

Hiç inceltmeden, dümdük söyleyeyim: Bu iddianın bizzat kendisi aptalcadır! Böyle bir sabit orana iman etmek, sınıf mücadelesi meselesini, toplumsal dönüşümleri hiç anlamamaktır. Bunun saçmalığını görebilmek için, 'muhafazakâr' sözcüğünün üstüne bindirilmiş dinsel/kültürel kabuğu deşip biraz daha derine, insanların somut/maddi yaşamlarına inmek yeterlidir. Oraya indiğiniz zaman, 'muhafazakârlık' denilen şeyin, en çıplak anlamıyla 'çaresizlik' olduğunu görür, kavramın gerçek anlamına, yani 'mevcudu koruma güdüsüne' ulaşırsınız. Basit bir dünyadır bu. Sizin orta karar ya da berbat bir hayatınız vardır ama her ne olursa olsun o 'şimdiki' hayatınızdır. Bunun değişmesinin, daha iyi bir yaşamın kurulmasının mümkün olduğuna dair ciddi bir işaret göremiyorsanız eğer, sizi (sözel olarak değil pratikte) ikna eden, güven veren bir alternatif yoksa ya da çok zayıfsa, mevcut berbat hayatınızı 'muhafaza' etmekten ve avunmaktan (kalpsiz dünyanın kalbi!) daha başka bir yol yoktur. Esasen bu, daha mikro düzeylerde de böyledir. Bir grev oylamasında da her tek işçi, içine girdiği bu macerayla ilgili ölçümler yapar ve kötü de olsa şimdiki ücret ve haklar düzeyini riske atmanın doğru olup olmadığını, kısacası 'değişip değişmeyeceğini' düşünür. Milyonlar söz konusu olduğunda ise durum tabii ki daha karmâşiktir; örneğin dünyada ve ülkede devrimci gelişmelerin yükseldiği bir dönemde, insanlar kendi kaderlerine el koyup değiştirmelerinin mümkün olduğuna daha fazla inanırken, çöküş dönemlerinde 'kaderi koruma'nın daha makul

olduğunu düşünürler vs... (Dünya tarihine kısaca baktığınızda da insanlığın kalkışma dönemlerinde dinin etkisinin zayıfladığını, çöküş ve yalnızlık dönemlerinde ise zirve yaptığını görebilirsiniz.)

Elbette, mevcut berbat hayatı 'muhafaza' etmenin üst-yapısal boyutu kendisini dinsel olarak açığa vurur; bu ilişki mekanik değil çok karmâşiktir. İdeolojik boyut sonradan gelmez, o zaten vardır ve baskınlık kazanır.

Dolayısıyla, toplumun kaçta kaçının 'muhafazakâr' olduğuna ilişkin her belirleme, bir fotoğraf karesi gibi anı yansıtır; sabit değildir, ancak sınıfsallıkla, tarihsel bakışla anlaşılabilir. Bugün 'şöyle' olan toplumsal/siyasal ortam, yarın 'başka türlü' geliştiğinde, başka türlü oranlar ve insanlarla karşılaşırız; bugün 'şurada' duran insanları yarın 'başka bir yerde' görürüz. Nihai belirleyici olan toplumsal hareket ve onun bağrından çıkan politik/sosyal eksenlerdir.

Değişen Kürt ve 'muhafazakârlık'

'Kürt muhafazakârlığı' meselesi ise aslında bütün bu karmâşık gerçekliğin deney alanı gibidir. Kürt siyasal hareketinin son 40 yılda ortaya koyduğu performans, Kürt halkı üzerinde belirgin bir etki yaratmış, 'mevcudu koruma' duygusunu büyük ölçüde kıırarak (sınıfsal anlamı bulanık da olsa en azından kimlik alanında) 'durumun değişmesinin mümkün olduğu' fikrini milyonlarca insanın zihninde güçlendirmiştir. Başka bir deyişle, muhafazakârlığı besleyen 'çaresizlik' hali zayıflamış, tünelin ucunda ışık gören halk yığınları 'yeni bir

şey' için yola çıkıp yürümeye başlamıştır. Üstelik Kürt halkının çoğunluğu, bunu yaparken yine o 'mütedeyyin' özelliklerini korumuş; yürüyüşünü bu özelliklerle de sürdürebileceğini zaman içerisinde görmüştür.

İslamiyet adına kafa kesen IŞİD ve her türlü yolsuzluk iddialarıyla bataklığa dönüşen AKP, 'hayırlı bir vaka' olarak bütün bunların üzerine geldiğinde ise, halkın kafasında taşlar biraz daha yerine oturmuştur. Kişisel ilişkilerimde de birçok kez gördüğüm gibi, namazında niyazında birçok Kürt, bu süreçte kendini bu bataklıktan ayırt edebilmek için yollar aramış, 'gerçek Müslümanlık' gibi kategoriler icat etmiştir. (Teorisyenlerin dine sosyalizm atfeden atraksiyonlarından değil, basit pratik halk çözümünden söz ediyorum.)

Ancak 'çaresizlik-muhafazakârlık' eksenine asıl büyük darbe, mücadele içine giren her Kürdün zaman içerisinde devrimcilere ait yeni ahlak referanslarıyla karşılaşması olmuş, insanlar beş vakit secde edilmeden de dürüst ve ahlaklı olunabildiğini gerçek hayatın içinde görmüşlerdir. Bölgenin en 'dini bütün' ilçelerinde bile

iktidarın yürüttüğü 'dinsizler/ateistler' propagandası işe yaramamış, halk kendi deneyimleriyle kimin dürüst, kimin namussuz olduğuna karar vermiştir. Dahası, aynı süreçte halk, Müslüman olmayan topluluklar konusunda da (Ezidiler, Ermeniler, Süryaniler) belirli bir bilince ulaşmıştır. Böylece, 'Kürtlerin solla ilişkisinden büyük zararlar doğacağı' yolundaki ilkel milliyetçi teoriler boydan boya çökerken, Suruç'tan Ankara'ya bir kan bağı oluşmuş, insanlar kimin dost, kimin düşman olduğunu her gün test etme şansını yakalamıştır. Hatta bu test, özel olarak dinsel alanda da gerçekleşmiş, örneğin Hüda Kaya ile Altan Tan arasındaki fark, hayatın içerisinde, somut pratikte görülebilir olmuştur.

'Dindar Kürt' dinci partiye mi oy verir?!

Bütün gerçeklikler ortadayken, sözcüğün gerçek anlamında, yani 'çaresizlik ve alternatifsizlikten ötürü mevcudu koruma duygusu' olarak bir Kürt muhafazakârlığından söz edilebilir mi sorusuna öyle kestirmeden bir yanıt vermek kolay değildir. Her şeyden önce, Kürt

siyasetini toptan 'kafir' olarak tanımlayan iktidarın, mütedeyyin kitleyi 'muhafazakârlık' üzerinden otomatik olarak kendi hesabına yazması mümkün olmamaktadır. Sözü ettiğimiz amcaların, teyzelerin oylarını doğal olarak 'dinden, diyanetten söz eden bir partiye vermeyi tercih edecekleri' varsayımı, artık yeterince sağlam değildir. Kürt oylarındaki bölünme ve ayırım çizgisi tam olarak oradan geçmemektedir. İktidarın tanımladığı şekliyle 'terör örgütüne bulaşmayan' ve AKP'ye, hatta MHP'ye oy veren bir Kürt kategorisi ise artık 'muhafazakârlığa' değil, ulusal/siyasal/sınıfsal içerikli başka politik kavramlara denk düşmektedir.

Dolayısıyla, onca yıldan sonra artık, belki kesin bir hüküm olarak değil ama tartışma başlığı olarak şu söylenebilir: Özellikle metropollerde, sadece dinselik üzerinden otomatik bir 'muhafazakâr Kürtler' tanımı yapmak ve bu kesimin sağa oy vereceğini varsaymak doğru değildir. Hele hele Soylu'yu makamında tutan ve MHP ile et-tırnak gibi davranan bir iktidarın böyle bir varsayımla Diyarbakır'da birkaç kelime Kürtçe mırıldanmasının durumu değiştireceğini düşünmek, halkı gerçekten tanımamak anlamına gelecektir. Bana sorarsanız, o amcalar, teyzeler, 23 Haziran gününe hem seçim sandığını hem de beş vakit namazı sığırdabilecek yeteneğe sahipler.

Çok da zor değil hem; sabah namazından sonra sandığa gidip öğle namazına yetişiyorsun... Pratik olarak mümkün! 🌙

* Bu yazı 23 Haziran'daki İstanbul seçimi yapılmadan yazılmıştır.

Kürtçe'nin standardizasyona ihtiyacı vardır

DR. ÖMER ULUÇAY

Botan'dan genç bir arkadaş, Kürtçe yazdığım bir kitabımı redakte etmiş, sözcüklere ve üsluba müdahale ederek, yeni bir metin yapıp bana vermişti. Okuduğum zaman, metne ve kendime yabancı kalmıştım. Konunun önemi ve vahameti ortaya çıkmıştı: Kürtçe'nin acilen standardizasyona ihtiyacı vardır. Alfabe ve yazım kuralları, dilin ve günün gereksinimlerini karşılamalıdır. Bu amaçla çeşitli bilimsel sözlükler hazırlanmalıdır. Oysa, Türkiye'de cumhuriyet neslinin Kürtçe konuşması, "kıрма" ve "bölgesel"dir. Nitekim, bahset-

tiğim genç arkadaş da tedavülde olanı öğrenmiş ve fakat "yetmezliğini" görmemişti.

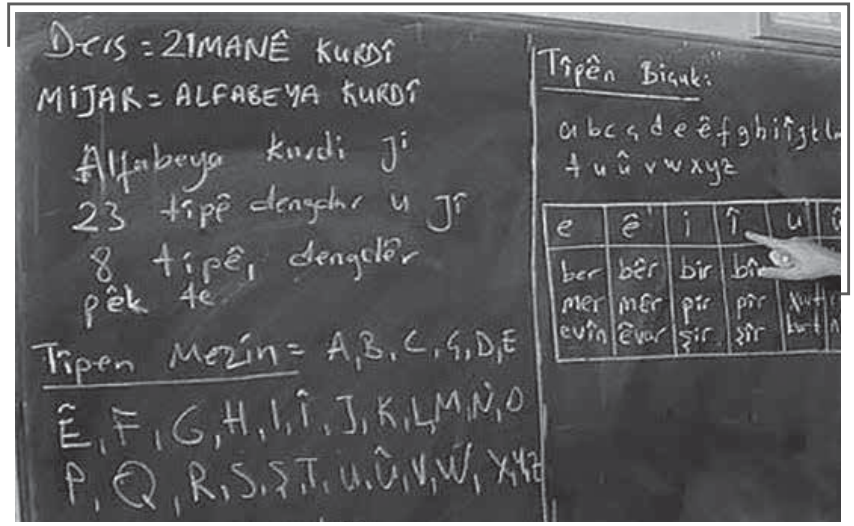
Kürtlerden, Türk dili ve edebiyatını tahsil edenler ve Türkçe yazarlar, Kürtçeye etkili olmakta, bazı ısrarlarda bulunmaktadır. Türk dil evrimi hastalıklarının bir kısmını Kürtçe için dillendirmekte ve bu dildeki yetmezlikleri Kürtçe için mazeret olarak ifade etmektedirler. Sadeleştirme ve Öztürkçe akımları Kürtçe için de önerilmektedir.

Her dil, zaman içinde gelişim/değişim geçirmiştir, günün bilimsel kazanımlarını üretmedikçe, yapanın sözcüklerini

borç almakta ve kendi telâffuzuyla ifade etmektedir. Bu nedenle, hiçbir dil sade değildir. Hangi dil, hangi sözcüklerle kendisini ifade ediyorsa o kelimeler artık onun malıdır. Bunun yanında, medreselerde Kürtçe okuyan/yazarlar da, kendi dillerindeki Arabî-Farisî sözcükleri ağırlıklı olarak kullanmakta ve bunları anlamak için özel sözlüklere ihtiyaç duyulmaktadır.

Kürtlerin cumhuriyet nesli, sonradan Türkçeyi öğrendi; hem de çok iyi öğrendi ve Türk edebiyatını zenginleştirdi. Artık aslına dönüp, kendisini görmeli ve kendi kültürünü öğrenip, ge-

“Dil, ortak sahadir; muvafik, muhalif, bilim ve duygular, sanat, edebiyat, kavga ve barış, dua ve ibadet dil ile yapılmaktadır. Dil herkesindir, bilen ve kullananındır. Bir kavmin varlık işaretidir, korunmalı ve yeterli olmalıdır.

liştirmelidir. Elbette ki önce dilin ve imlânın, cümlelerin standart olması gereklidir.

Bir standardın olmaması nedeniyle, bu düşüncelerimi, daha iyi ve net anlaşılacak, ilgisine ulaşmak için Türkçe yazmak tercih ve hatta mecburiyet oldu (mixabin).

Öneriler...

-Dil, tabu ve sahipsiz değildir. Aynı zamanda kimsenin tekelinde de değildir. Dil, konuşanlarınardır.

-Dil üzerine düşünen herkesin/kesimin öneri hakkı vardır ve önemlidir, değerlendirilmelidir.

-Örgütler kural koyar ama bunlar değişmez değildir. Kolayına kaçarak, dilin seslerini kısmak/yok saymak mümkün değildir.

-Alışkanlıklardan sıyrılıp, gerekeni ve ihtiyacı karşılayacak düzenlemeyi yapmak gereklidir. Bu gayret; günün ihtiyacını, bilimsel gelişmeyi karşılayacak bir düzeyde olmalıdır.

-"Kürtçe Tarama Sözlükleri"ne ihtiyaç vardır. Kelimeler buradan seçilip sunulmalı, yetmezse uzmanlar önerilerde bulunmalıdır.

-Yıllardır kullandığımız ve dilimizde, idrakimizde artık yer bulmuş "yabancı" kelimeler de bizimdir. Bunları dillendiğimiz gibi yazmak ve yazılınca da aslına uygun dillendirmek gereklidir. Hal böyle olunca ses/işaret, dillendirme bir/aynı olmalıdır. Kürtçe, söylediği gibi yazılmaktadır.

-Sadece dili bilenlerin çıkaracağı ses, öğretilir olmaktan çıkar. Bilmeyenin çıkaracağı ses öğretilecek ve bununla sesin sözcükleri anlam kazanacaktır.

-"İşaretten tasarruf" fikri beraberinde, sestem ve sözden tasarruf manasına gelir ki, bu dili budamak demektir.

-Değişim/dönüşüm esastır ama bunun yanında doğru, bilinen ve yeterli olan da korunacaktır.

-Dil, ortak sahadir; muvafik, muhalif, bilim ve duygular, sanat, edebiyat, kavga ve barış, dua ve ibadet dil ile yapılmaktadır. Dil herkesindir, bilen ve kullananındır. Bir kavmin varlık işaretidir, korunmalı ve yeterli olmalıdır.

Rahmetli Celâdet Bedirhan, Hawar'da, Latini Kürt alfabesini yapıp onunla eserler yayınladı.

yınca, günün siyasal gündemine göre tavır da almıştı. Farklı alfabelerden harfler de denenmişti. Bilimsel bir yöntemle, harf/ses/fonem denemeleri yapmış ve sonuçta "Biz bunları böyle yaptık, eksik ve yanlışları sonraki nesiller düzeltsin" demişti. Bu bilimsel bir davranış ve öneridir. Ne var ki, sonradan gelenler bunu bir tabu, "hadis" bilerek sadık kalmağa gayret etmişlerdir. Celâdet Bedirhan alfabesinde de Kürtçenin bazı sesleri/ kelimeleri kayıp olmaktadır. Bu alfabe ile "ayağa göre ayakkabı değil de, ayakkabıya göre ayak" istenmektedir. Nitekim bir zamanlar Çin'de, "küçük-ayak" modası varmış ve kızlara ayakları büyümesin diye "demirden ayakkabı"lar giydirilmişti. Görülüyor ki, bir değişim/gelişme zorunludur.

Dil; din ve ideolojilere sığmaz, bunlar dil ile ifadesini bulur, anlam kazanır. Öyle ise; hazine/gencine dildir ve bağımsızdır, hepimizin babamızın malıdır, ortak mirasımızdır, onda hakkımız ve ona karşı görevimiz vardır. Tek sesli değil, çok sesli toplantılara ve anlaşmaya zaruret vardır. 🌙

Hıristiyan Kürtler var mı?

RECEP MARAŞLI

Asuri/Süryani toplumu Semitik'tir; Kürtlerle değil, Araplarla akrabadır.

“Hıristiyan Kürt toplulukları olduğunu öne sürenler var ama bu iddialar herhangi bir araştırmaya, belgeye, kaynağa dayanmıyor; bir efsane ya da söylenti gibi dile getiriliyor. Bu iddialara yakından baktığımızda “Kürt Hıristiyanlar” olarak gösterilen toplulukların esasında Süryani, Keldani, Nasturi gibi Asuri-Arami toplulukları olduğu ortaya çıkıyor.

“Sık sık karşılaşılan sorulardan birisi, “Hıristiyan Kürtler var mı?”

Elbette günümüzün modern dünyasında özellikle diasporada, Avrupa veya ABD’de birey ya da aile olarak Hıristiyanlığı kabul etmiş Kürtler olabilir. Belki memlekette de birkaç aile ya da birkaç kişi bulunabilir. Ama burada kastedilen şey kişiler bazında değil toplum olarak/ cemaat olarak, tarihsel kökleri de olan yerleşik Hıristiyan Kürt toplulukları olup olmadığıdır.

Benim bildiğim şu anda ve yakın tarihte böylesi Hıristiyan Kürt toplulukları yoktur. Varsa da ben görmedim, şimdiye kadar hiçbir yerde rastlamadım, okumadım da.

Hıristiyan Kürt toplulukları olduğunu öne sürenler var ama bu iddialar herhangi bir araştırmaya, belgeye, kaynağa dayanmıyor; bir efsane ya da söylenti gibi dile getiriliyor. Bu iddialara yakından baktığımızda “Kürt Hıristiyanlar” olarak gösterilen toplulukların esasında Süryani, Keldani, Nasturi gibi Asuri-Arami toplulukları olduğu ortaya çıkıyor. Kürt aşiretleri arasında yaşadıkları için çoğunlukla Kürtçe konuşan Ermeni topluluklarını da “Hıristiyan Kürt” olarak tanımlayanlar vardır. Bu cemaatlerin genellikle Kürt aşiretleri arasında kalarak Kürtçe’yi de çok rahat biçimde konuşuyor olmaları, kültürel davranış biçimlerinin, tipolojilerinin benzerliği bu

toplulukların Hıristiyan Kürtler olarak tanımlanmasını kolaylaştırıyor. Özünde ise bu topluluklar kendi dillerini Arami-Süryani veya Ermenice konuşuyor, o dille ibadet ediyorlar.

Dahası günümüzde bile (2000'li yıllar..) Kerboran (Dargeçit) köyündeki Süryanilerin konuştuğu dil Kürtçedir, kiliselerdeki ayinler bile Kürtçe yapılmaktadır.

Çok daha ileri gidip zaten Asuri/Süryani/Nasturilerin ve Ermenilerin, Hıristiyanlaşmış Kürtler olduğunu söyleyenlere de rastlamak mümkün. Bunlar bilimsel bir temeli olmayan yaklaşımlardır. Asuri/Süryani/Arami toplumu Semitik'tir; Kürtlerle, İranlılarla değil, Arap ve İbrani (Yahudi) halklarla akrabadır. Ermeniler ise Ari kökenden gelmeleri nedeniyle Kürtler ve Perslerle akraba olsalar da Ermenice özgün bir dil, Ermeni ulusu da ayrı bir ulustur.

Ermeni ve Süryanilerin Kürtçeye ilişkisi

Burada Ermeni ve Süryani/Arami halklar arasında Kürtçenin yaygın biçimde biliniyor olmasının nedenini silsile olarak egemen-ulus ilişkisinde görmek mümkündür. Kürtler bir İslam unsuru olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet-i Hâkime" içinde sayılıyorlardı. Osmanlı Ermenistanı'nda yaşayan Ermenilerin, Mezopotamya'da yaşayan Asuri/Süryani/Nasturi/Keldani halklarının önemli bir kısmı Hıristiyan oldukları için Kürt beyliklerine bağlı, zimmi (onların zimmetinde olan) halklardı. Zimmiliği ayrıca inceleyip, değerlendirmek yerinde olur.

Arapların İslamiyet yayılmacılığı döneminde ve daha sonra da Selçuklu, Osmanlı işgalleri Ermeni prensliklerini, feodalitesinin gücünü büyük ölçüde kırdı. Birkaç bölgede *işhan* adı verilen Ermeni aristokrasisi kaldı. Ermeni ve Asuri köylülüğü ise çok büyük oranda Kürt feodalitesine tabi hale geldi. Ermeni toplumu üzerindeki geleneksel otorite sadece kilise ruhban sınıfının dini ve kültürel özerkliği üzerinden yürüyordu. Sosyo-ekonomik ve siyasal egemenlik ise yerelde Kürt-Arap aşiretleri, onların üzerinde ise Osmanlı merkezi yönetimi (asker-sivil bürokrasisi) ile temsil ediliyordu. Bunu, "Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı" başlıklı çalışmamda tartışmışım.¹ Bu ilişkinin kaçınılmaz sonuçlarından biri Ermeni ve Süryani köylülüğü arasında Kürtçenin yaygın bir dil haline gelmesiydi.

Şehir ve kasabalarda ise durum daha farklıydı. Orada esnaf, zanaatkâr ve ticaret erbabı üzerindeki iktidar, merkezi yönetimle dengelendiği ve her iki tarafın da mal ve hizmet üretiminde bu ustalıklara ihtiyacının olması, özellikle Ermeniler açısından kendi ulusal-kültürel yapılarını koruyup geliştirmek için uygun bir zemin olabiliyordu.

Haliyle İslamiyet, Kürt aşiretlerine Hıristiyan yerli halklar karşısında yönetsel ve ekonomik bir üstünlük sağladığı için zaten Kürt aşiretlerinin bu avantajları bırakarak Hıristiyanlığa geçeceklerini düşünmek pek akılcı olmaz. Eğer daha önceden Hıristiyanlığı benimsemiş Kürt toplulukları

¹ Maraşlı, Recep; *Ermeni Ulusal Demokratik hareketi ve 1915 Soykırımı*, Zer Yayınevi, 2007, İstanbul.

“Arapların İslamiyet yayılmacılığı döneminde ve daha sonra da Selçuklu, Osmanlı işgalleri Ermeni prensliklerini, feodalitesinin gücünü büyük ölçüde kırdı. Birkaç bölgede işhan adı verilen Ermeni aristokrasisi kaldı. Ermeni ve Asuri köylülüğü ise çok büyük oranda Kürt feodalitesine tabi hale geldi.

var idiyse, İslamiyet'in yayılış sürecinde bunların ne tür bir tavır gösterdikleri de önem kazanır. Hıristiyanlık adına böyle bir mücadelenin yapıldığının izlerini de göremiyoruz.

Hıristiyan Kürtler varsa Kürt kilisesi nerede?

Hıristiyan Kürtlerden bahsetmek için öncelikle bir Kürt kilisesi olup olmadığına bakmak gerekir. Çünkü Hıristiyanlık kilise ve ruhban sınıfı etrafında örgütlenen, var olan bir dindir.

Her ulusun kendi dilinde yazılmış kutsal metinler olmalı ve kilise edebiyatı bulunmalıdır. Kürtçe yazılmış Hıristiyan teoloji kitapları, Kürtçe söylenen Hıristiyan ilahileri bulunmalıdır. Mimari olarak Kürt kiliselerinin hem de kilise cemaatine önderlik edecek bir Kürt kilise ruhbanı olmalıdır. Ruhbanın yetiştiği tıpkı medreseler gibi manastırlar veya ruhban okullarının olması gereklidir. Oysa bunların hiçbiri Kürtlerde yoktur.

Günümüzde ve yakın geçmişte bunlar yoktur da daha önceden var mıydı?

Şöyle bir soru sorulabilir: Hıristiyanlığın yayılma döneminde Kürt toplumu bu yeni dine tamamen ilgisiz mi kaldı? Komşuları olan Ermeni ve Asuri toplumunda erken dönem Hıristiyanlığı yayılmışken aynı şey neden olmadı?

İlk çağlardan beri her toplumun kendi tanrılarını yarattığı, onlara sadakat gösterdiği ve kimliğinin bir parçası olarak benimsediğini görürüz. Savaş ve işgaller ise sonrasında galip tarafın yenilenlerin tanrılarını aşağılamasının, tapınaklarını yıkarak o toplumu tamamen umutsuz ve kendine itaatkâr kılmasının yolu olarak görülmüştür.

Bunun tersi olarak da toplumların kendi yaşam alanlarını

(egemen sınıflar için de iktidar alanlarını) korumak için komşu topluluklarla karışmalarını önleyecek biçimde kontrast inançları, din ve mezhepleri tercih ettiklerini görürüz. Kendi eski inanç, tapınak ve ibadet biçimlerine bağlı kalmak istemesi söz konusu olduğu gibi, en asgarisinden birbiriyle olan ayırımlarını korumak için aynı inançların farklı versiyonlarını, farklı biçimlerini tercih etmeleri de bir olgudur.

1910 yılında İstanbul'da Ermeni harfleriyle yayımlanmış Kürtçe bir İncil bulunmaktadır.¹

¹ 1911 basımlı bir "Yohanna İncili"nin Ermeni alfabesiyle Kürtçe yayınlanmış olması bu savı güçlendirmektedir. İncila Yuhannes, A.

Fakat bu 1860'lı yıllardan sonra Ermeni Kilisesi'nin bir faaliyeti olarak ortaya çıkmış bir çeviridir. Ermeni okullarında Kürtçe eğitim verilmesi girişimleri olmuşsa da Sultan Abdülhamid'e yağan, "Misyonerlik yapılıyor, din elden gidiyor!" şikâyetler üzerine Ermeni Patrikhanesi'ne baskı yapılarak bundan tez elden vazgeçildiği biliniyor.

Hıristiyan Kürt aşiretleri var mı?

Sosyolojik olarak da Hıristiyan Kürt topluluklarından bahsetmek için, Hıristiyan olan bir Kürt aşireti var mıdır, ona da dikkat etmek gerekir.

Gelişkin bir şehir yaşamı bulunmadığı, kırsal alanda ve göçebe yarı-göçebe aşiretlerin bulunduğu bir sosyolojide ailelerin ya da bireylerin değil, öncelikle aşiretin (aşiret liderlerinin) Hıristiyanlığı benimsemesi gerekir. Ancak aşiret olursa, diğer dinlerin siyasi dayatmalarına karşı kendini koruyabilirdi.

İslamiyet döneminde ise kendilerinden sonra Hıristiyanlığa (ya da başka bir dine) geçmek ölümcül suç sayıldığından, ancak Hıristiyan Kürt aşiretleri olsaydı kendini savunabilirdi. Bireylerin veya ailelerin din değiştirmekten dolayı uğrayacakları dışlanma ve baskıya göğüs gerebilecek koşulları yoktu.

Hıristiyanlık kronolojik olarak Müslümanlıktan önce gelişen bir dindir. O halde yayılma döneminde ve tarihin belli dönemlerinde Hıristiyanlığı kabul etmiş Kürt toplulukları var mıydı? diye sorulabilir.

Günümüze ulaşan kimi belgeler, 5. yüzyılda Kürt toplu-

Y. Boyacıyan Basımhanesi, 1911, İstanbul.

munda da Hıristiyanlığın kısmi de olsa yayıldığını gösteriyor. 1871 yılında yayınlanan ve 5. yüzyılda Süryani din adamlarınca klasik Süryanice kaleme alınmış el yazması ve bir tür manifesto niteliğindeki bir metinde Kürt kilise ve manastırlarından söz edildiği görülmektedir.¹ Keza bu kiliselerde yapılan duaların Latincesi de yayımlanmıştır.² Morco Polo da Hıristiyan ve İslam Kürtlerinin varlığından söz eder.

Keza Mamakan (Mamikêliler) aşiretinin Ermeni kökenli Memikon'dan geldiği ileri sürülür. 19. yüzyıl gezginleri Ermeni kökenli olduklarını söyleyen Kürt aşiret reislerine rastladıklarını yazmışlardır. Ayrıca Ermeni Kilisesi'ne bağlı, anadili Kürtçe olan Ermenilerin varlığı belirtilir.

Fakat bu belgelerde de herhangi bir lokalizasyon yapılmamakta; teolojik olarak yazılmış Kürtçe metin, ilahiler, dualar belirtilmemektedir. Bu topluluklara ne oldu, başka inanç ve mezhepler içinde eridiler mi yoksa tamamıyla yok mu oldular? Araştırılmaya muhtaç bir konu...

Şu anda tarihsel olarak varlığını sürdüren, kilisesiyle, manastırıyla, edebiyatıyla, ruhban sınıfı ve teolojik farklılıklarıyla ayrı bir Hıristiyan Kürt topluluğu bulunmamaktadır. Belki bu, Kürtçenin daha erken bir dönemde yazılı bir edebiyat diline, felsefik ve edebi metinlere sahip olmasına vesile olurdu. 🌙

1 W.Wright, LL.D., "Catalogue of Syriac Manuscripts in The British Museum, Acquired Since the Year 1838," Berlin, 1871

2 Joseph Baer, J. Leroux; Liturgiarum Orientalium Collectio, Opera et Studio Zusebii Renaudotii Parisini", 1847

Foto

Li rawestgehê sê meriv
Mêrik, jînik û zarok

Destên mêrik, di bêrîkê de
Jînikê destê zaroka xwe girtiye

Mêrik xemgîn e
Wek stranên xembar xemgîn e

Jînik bedew e
Mîna bîranînên xweş bedew e

Zarok
Mîna bîranînên xweş, xembar e
Mîna stranên xembar, xweş e

Helbest: Cemal Sureya
Wergera ji tirkî: Firat Keklîk

YAW DIXTOR TU DIBÊJÎ ÇI YAW!

ZERIKIYÊ LICÊ

Meseleya pêkenokan wek em dizanin di civaka kurdan de gelekî berbelav e. Heke bê bîra we Mem Erbey bi navê Qirdik lîstikeke stand upê pêşkêşî bîneran kir û eleqeyeke gelek mezin jî dît. Piştî çend lîstikan di rojnameya Evrenselê de hevpeyvîneke wî weşiya. Di wê hevpeyvînê de digot "Evqasî cidîyet ne li gorî civaka me ye" û pê de diçû "Pêkenî di çanda kurdan de heye. Hema hema di her malekê de qirdikek heye".

Îja min çima qala van tiştan kir? Gava meriv qala pêkenokê dike te dît gelek kes dibêjin "Ev çîrok mustehcen e. Hûn henekê xwe bi gel dikin". Law na, ne wisan e lo. Wek camêr jî gotiye ev perçeyeke çanda me ye. Kî bi bîr û hişê xwe çî derxe ji wan çîrokan bi kêf û zanîna xwe ye.

Îja ez werim ser meseleyê. Ez ê ji we re qala du çîrokan bikim ku li rojhilatê welat qewimiye; du çîrokên piçekî mustehcen lê yên rasteqîn... Ez spasiya Sardar Saadi dikim bo van herdu çîrokan.

Herdu mesele jî hatine serê dixtorek. Ev dixtor li Merîwanê derheqê plangêriya malbatî de dixebite. Gund bi gund dige-

rin û ji jin û mêran re qala rê û rêbazên strîna di têkeliyên zayendî de dike. Armanç ew e ku jin û mêr van rê û rêbazan zanibin da ku zêde zarokên wan çênebin.

Li gundekî ev dixtor ligel jinekê hevdtinê pêk tîne. Di hevdtinê de ji jinekê re dibêje:

- Tu dizanî kondom çî ye?

Jinik dibêje:

- Na, nizanîm.

Dixtor di dilê xwe de dibêje "Ya baş ez rêbaza herî kevn, a ku herî zêde tê zanîn vebêjim.

Dibêje:

- Baş e, tu dizanî xwevekêşan çî ye?

Jinik dibêje:

- Na, ez bi wê jî nizanîm.

Dixtor dibêje:

- Nexwe ez ê ji te re qal bikim. Tu yê vê rêbazê pêk bînî.

Jinik dibêje:

- Bila be.

Dixtor dest pê dike û qal dike:

- Di kêliya têkeliya zayendî de li nav çavê zilamê xwe binêre. Heke çavên wî şaş bûûn, wî dehf bide.

Jinik li dixtor dinêre û dibêje:

- Baş e, lê gava ew li jor şaş dibe em li jêr kor dibin kor.

Di meseleya duduyan de jî îja dixtor ligel zilamek hevdtinê pêk tîne ku ev zilam jî bi eslê xwe ji bajarê Silêmaniyê ye. Heman pirsan ji wî jî dike.

Dibêje:

- Tu dizanî kondom çî ye?

Mêrik dibêje:

- Na, ez nizanîm.

Dixtor dîsa di dilê xwe de dibêje "Ya baş ez rêbaza herî herî kevn, a ku herî zêde tê zanîn vebêjim. Dibêje:

- Baş e, tu dizanî xwevekêşan çî ye?

Mêrik dibêje:

- Na, ez bi wê jî nizanîm.

Dixtor dibêje:

- Nexwe ez ê ji te re qal bikim. Tu yê vê rêbazê pêk bînî.

Mêrik dibêje:

- Bila be.

Dixtor dest pê dike û qal dike:

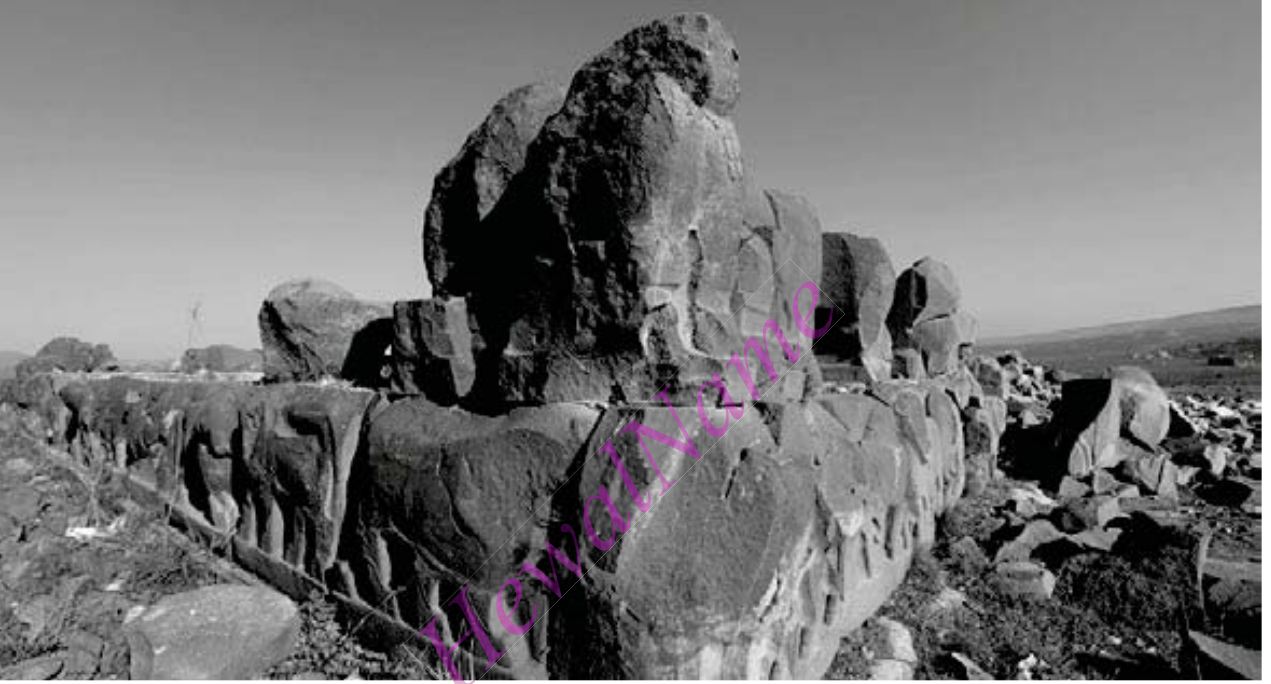
- Di kêliya têkeliya zayendî de gava hew ma ku tu ewk bibî (bi îngîlîzî bi peyva cum tê pêna-sekirin) tu yê xwe vekêşî.

Mêrik li nav çavê dixtor mêze dike û wekî ku bibêje tu henekê xwe bi min dikî dibêje:

-Yaw dixtor tu dibêjî çî yaw! Ez di wê kêliyê de dixwazim hemû Silêmaniye min ji paş ve tehn bidin tu dibêjî xwe vekêşe. ☺

► Şiirsel ve görsel tarihte Kürdistan şehirleri

MEHMET BAYRAK

Ayn Dara Tapınağı.

“Tarihçinin işlevi, ne geçmişine âşık olmak ne de ondan soyutlanmaktır, tersine ona egemen olmalı ve şimdiki zamanın kavranmasında onu anahtar olarak anlamalıdır.

İngiliz tarihçi E. M. Carr, *Tarih Nedir?* konulu kitabında tarihin önemini ve tarihçinin işlevini şöyle özetliyor:

“Tarihçinin işlevi, ne geçmişine âşık olmak ne de ondan soyutlanmaktır, tersine ona egemen olmalı ve şimdiki zamanın kavranmasında onu anahtar olarak anlamalıdır.”

Carr'ın özellikle vurguladığı şudur: Ne geçmişe âşık olunup bu geçmişe saplanıp kalınacak ve bu geçmiş tabulaştırılacak ne de tarihsel ve toplumsal geçmişten soyutlanılacak...

Bu belirlemeden yola çıkan Şerefxan Cizirî, şu sonucu çıkarıyor:

“Geçmiş ve gelecek arasında sağlam köprüler kurmak, geleceğe yönelik görüşlerde tarihi bilimsel bir biçimde kullanmak, günümüzün problemlerinin tarihsel köklerini araştırmak ve insanlara kimlik bulmak için, tarih öğrenmek bir zorunluluktur. Tarih, dünün politikasıdır, bugünün politikası da yarının tarihi oluyor.” (Bkz. *Tarih ve Uygarlık/ Anadolu-Kürdistan-Mezopotamya*; Rewşen yay. Stockholm, 1992).

Yazar, ayrıca uygarlık ve kültürün dölyatağının Dicle-Fırat havzasına tekabül eden ve kısaca "Bereketli Hilâl" olarak adlandırılan bölgenin Zağros Dağları'nın batı kesiminden yani Kürdistan'dan Güney Anadolu'ya, Toros Dağları'ndan Suriye'ye, oradan da Filistin'in güneyine kadar uzanan bölge olduğuna vurgu yapmakta ve şöyle demektedir:

"Uygarlığın ve kültürün beşiği Mezopotamya ve Anadolu'dur. Bu konuda herkes hemfikirdir. Yani uygarlık ve kültürün tarihini yazmak isteyen bilimciler, Mezopotamya ve Anadolu'nun topraklarına çakılı kalmışlardır şimdiye kadar ve burada kalacaklarına kesin gözüyle bakılıyor artık."

Uygarlık beşiğinde sancılı yaşam

Gerçekten de, gerek tarihi ve teorik değerlendirmeler, gerek Sümer'den günümüze uzanan şiirsel metinler, gerekse görsel ürünler bu gerçekliği ortaya koyuyor. Öyle ya, Mari (Mezopotamya), Med, Sümer, Elam, Urartu, Hurri, Mitanni, Kassî, Mannai (Luristan), Hitit ve

Hatti uygarlıklarının; büyük bölümüyle bu iki yaşam kaynağı ırmağın yani Dicle ile Fırat'ın çevresinde boydan boya yer aldığına tanık olmuyor muyuz? Keza, bilim çevreleri yalnızca maddi uygarlık eserleri açısından değil, bereketli Mezopotamya topraklarının bellibaşlı dünya dillerine ve dinlerine de analık, kaynaklık ve yataklık ettiğini kabul ediyorlar.

Ayrıca, insan doğası gereği, bu uygarlık ve kültür ürünlerinin süreç içerisinde çevreye yayılacağı ve çokkültürlülük ile çokdinliliğe kaynaklık edeceği ve bunun aynı zamanda sancılı bir sürece yolaçacağı açıktır.

Nitekim; Batı İran, Kürdistan, Suriye, Doğu Akdeniz, Filistin ve Lübnan gibi ülkeleri kapsayan ve "Büyük Mezopotamya" denilen bu uygarlık oluşum bandında, 4 bin yıldan bu yana, Sümer şiirinde de ifadesini bulduğu üzere kan ve gözyaşı hiç eksik olmadı. Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, "Bu topraklarda savaşlar hiç dinmedi; önce şehirler birbirlerini daha sonra da milletler birbirlerini yok etmeye çalıştı. Kimisi zenginliğe düşmanlıktan, kimisi de toprak sahibi olmak için kan

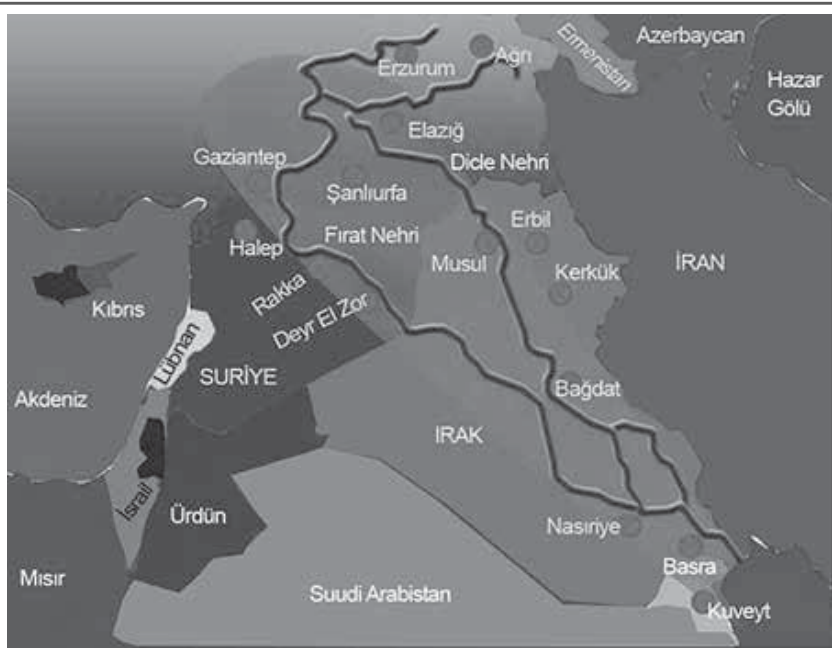
akıttı" derken, bir acı gerçeğin altını çiziyordu...

Uygarlık beşiğindeki bu yıkım ve sancılı yaşam, salt Sümer'den kalma ağıtlama şiirin dizelerinde kalmadı ve günümüzde de devam ediyor. Saddam Hüseyin'in devrilmesi sırasında Irak'ta yaşanan yıkım ve yağmayı IŞİD saldırılarındaki yıkım ve yağma izliyordu. Üstelik bu kez yıkım coğrafyası daha da genişlemişti. İslâmcı terör örgütü Taliban; Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da binlerce yıllık anıt- heykelleri yok edip tarihi öldürürken; bu yıkım Mezopotamya coğrafyasında IŞİD aracılığıyla yürütülüyordu.

Tüm bunlara, Kuzey Kürdistan'da ve Rojava'daki son yıllardaki yıkımı eklemek gerekiyor. Başta Diyarbakir, Mardin, Batman, Şırnak olmak üzere 10 dolayında kadim uygarlık şehri büyük bir yıkıma uğruyordu. Öyle ki, Şırnak'taki yıkım 1937'de İspanya'nın, Bask bölgesinde gerçekleştirdiği Guernica katliamıyla özdeşleştiriliyordu. Rojava'ya yönelik saldırılarda da 3000 yıllık Ayn Dara antik kenti yıkılıyordu...

► Ağrı Dağı.

"Yaşadığınız yeri tanımıyorsanız, yurdunuz yoktur!" (Aktüel Arkeoloji, Sayı:29/ 2012).

Yaşadığı yeri tanıyan ve bu yolda nice destan düzen Kürt dengbêjlerinin ve destan-bêjlerinin olduğunu ve çağdaş şairlerce de nice şiir yazıldığını biliyoruz. Ancak, biz bunların ayrıntısına girmeden, Selam Cizîrî'nin, Kürdistan şehirlerini dillendiren "Pesinden" şiiriyle sözlerimizi noktalayalım:

*Li Kürdistanê çiya bilind in
Quntarên çiyê bajar û gund in
Bajarê Şernex di nava çiyê da
Dêrgul û Evmasî dikevin jêrê da
Li tenîştê Şernex Cûdîyê mirada
Li rojava yê wê bajarê mîreka
Bakurê Şernex, Çolemêrg û Wan
Ev bajarên han çi xweş û ciwan
Çolemerga rengîn li serê çiyayî
Rûbar û gelî li xar tev pêçayî
Li Wana delal çiyayê Nemrût
Sitran û lawij li ser we digot
Gola Wanê ew dikeve xar
Nava Golê de dêra Extemar
Li binya wê Golê bajarê Bedlîs
Zaroka bi berfê li ser çiyê dilîs
Jêra bajêr Muş û Çewlik û Dersim
Li nêzika wan Xerpût û Gumgum
Sêrt û Batman heyanî Amedê
Ev bajarên han dûrî Serhedê
Li Mûş û Ağırî, Qers û Erzîrûm
Gelek mixabin ez wirva neçûm
Ditina wan bajar ji bo min bû
hesret
Firseta dîtina wan ji destê min
derket
Sêwas, Adiyeman heya Meletê
Sêvê wê mezin wek yen Xelatê
Dilok û Mereş, Nizip û Urfayê
Ew bajarên ha xweştîrên Bexdayê
Ez heyrana bajarên Kurdan
Hewler, Silêmanî û Soran
Dihok û Xaxo, Girkê û Cizîr
Jê pir derketin mîrek û wezîr
Mehabad, Sine heya Xaneqîn
Ji ber nedîtîne bûme dilbirin
Başûrê Biçuk em lê tev geran
Hesek, Qamişlo, Efrîn û Kuban
(Bkz. S. Cizîrî: Vîyana Min, Stockholm,
2005).*

Yakın dönemde yaşanan söz konusu yıkım süreci birçok şiirsel ürünle de bilince çıkarılıyor. Bir yandan bu konuda yeniden şiirsel ürünler kaleme alınırken, bir yandan da dengbêj ürünü eski şin-kıamlarıyla hafızamız tazeleniyor.

Ermenistanlı Kürt şair Rızaliyê Reşid'in Kürdistan'daki bu yıkım-kalım mücadelesini anlatan şiirinin iki dörtlüğüyle örnekleyelim:

*Hezar, hezar sal û zeman
Hat dabirin, çiyayên me man
Hezar, hezar av û tofan
Kışyan û çûn, kaniyên me man.
(...)
Hezar, hezar car par kırım
Hezar, hezar naf lêkırım
Tofanê şuşt disa bırım
Disa navên qedim ser man.
(...)
(Bkz. Roja Nû, Sayı: 103/
1999).*

Simgesel özellikleriyle kentlerin anlattığı

Tarih ve coğrafya içinde bir yolculuğa çıktığınızda kentlerle insanlar arasında süreç içerisinde bir benzeşme yaşadığını ve bir diyalektik birlik kurulduğunu görüyorsunuz ve

bu durum, her hâliyle onların her türden edebiyatına, etnolojisine, folkloruna yani bir bütün olarak kültürüne de yansıyor ve o insanları biçimlendiriyor.

Bu sadece şehirler için değil; dağlar, tepeler, ırmaklar, ovalar gibi tabii yerler için de geçerlidir. Öyle ki, kimi zaman bir dağ, bir ülkenin sembolü olabiliyor. Sözgelimi, Serdar Kaya'nın şu sözlerine hak vermemek mümkün mü?:

"Ağrı Dağı, pek çok Ermeni için neredeyse kutsal bir anlam ifade ediyor. Bunun nedeni, dağın, Ermeni tarihine ve kimliğine dair anlatılarda merkezi bir yere sahip olması. Dahası, Ağrı Dağı, Türkiye-Ermenistan sınırının Türkiye tarafında bulunuyor ve sınırın diğer tarafındaki Erivan'dan bütün ihtişamıyla görülüyor." (Bkz. Taraf gaz, 7.8.2011).

Kuşkusuz, bu ve daha birçok dağ sadece Ermeniler için değil, orada yaşayan Kürtler için de bir sembol niteliğindedir. Yine, birçok arkeolojik çalışmaya katılan günümüz bilimadamlarından Prof. Dr. Metin Sözen'in şu özlü sözüne katılmamak mümkün mü?:

Medeniyetlerin beşiği Amed'in kentsel değerleri üzerine

T. GÜL KÖKSAL*

Amed, medeniyetlerin beşiğinde konumlanan bir kent ve kentsel değerlerini sıralamaya ilk buradan başlamamız gerekiyor. Ve elbette kente yapılacak her katkı ve müdahale için de bu bilgiyi hatırd tutmamız şart. Bunu ilk elden bir evrensel kural olarak kabul etmemiz gerekt

Bu yazının başlığı iki şeye vurgu yapıyor ve ikisi de birbiri ile kopmaz bağlar içeriyor. Amed, medeniyetlerin beşiğinde konumlanan bir kent ve kentsel değerlerini sıralamaya ilk buradan başlamamız gerekiyor. Ve elbette kente yapılacak her katkı ve müdahale için de bu bilgiyi hatırd tutmamız şart. Bunu ilk elden bir evrensel kural olarak kabul etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Bu yazı da, böylesine önemli ve kadim bir kentin değerlerine kısaca değinirken, asırlara dayalı geçmişinin; insan aklının ve teknolojinin en geliştiği 21. yüzyıla geldiğimizde neyle karşılaştığına eleştirel olarak yer verecek ancak buna çok detaylı girmeyeceğim, çünkü bu döneme ilişkin çok sayıda araştırma, çalışma yapıldı.¹

¹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, Sokağa Çıkma Yasakları üzerine raporlar, https://hakikatadalet-hafiza.org/kaynak_tipi/sokaga-cik-

* (Doç. Dr. mimar-koruma uzmanı)

Yazının asıl amacı iç acıtan bu süreçlere karşı gerçekleştirilen çabalardan bir kısmına yer vermek ve bu yolla kendimize yapabileceklerimizi hatırlatmak. Bir diğer deyişle, geçmişi ve bugünü dikkate alarak, daha çok geleceğe bakmak istiyorum. Değersizleştirmenin, yok etmenin ve kayıpların bu denli arttığı güncel zamanlarda halen yaşadığımızı göre, yapabileceğimiz yararlı şeyler var, yaşadıkça da var olacak...

Bildiğiniz üzere 2016 yılının başında 11 Ocak'ta "Bu Suça Ortak Olmayacağız" isimli barış çağrısı metnine çok sayıda akademisyen imza attı. Bunun üzerine çeşitli üniversitelerde gözaltı, soruşturmalar, görevden uzaklaştırmalar yaşandı. Ardından OHAL KHK'ları ile de çoğu barış imzacısı üniversite-

ma-yasakları-uzerine-raporlar/ erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

den atıldı, haklarında ağır ceza mahkemelerinde davalar başlandı, cezalar verildi, bu nedenle hapse girenler de oldu. Ben de bu kişilerden biriyim (Henüz ceza verilme kısmına gelmedim). Tek özelliğim bu değil tabii ki. Aynı zamanda da bir mimar ve koruma uzmanı olarak bölgede TMMOB Mimarlar Odası ve İKK (İl Koordinasyon Kurulu) gibi mesleki oluşumlarla çalışmalar yapıyorum. 12 Haziran'da (2019) duruşmamda ifade ettiğim ve yukarıda söz ettiğim kültürel değerlerimiz kısmına, bu yazının da merkezinde yer alması gerektiğini düşündüğüm için kısaltarak yeniden ifade etmek istiyorum.¹

1 Akademisyen Yargılamaları, Gül Köksal'ın Beyanı, Bianet, 12 Haziran 2019, <http://m.bianet.org/bianet/ ifade-ozgurlugu/209299-gul-koksal-in-beyani?fbclid=IwAR2oc-ZMrXVg1IZICzxKgRndSHHcSbt->

Mezopotamya ve Amed; medeniyetler beşiği

Kültürel birikimler insanlığın ortak mirası olarak eşsiz bir değer, anlam ve öneme sahiptir. Bunları korumak, medeni birikimimize sahip çıkmaktır. Amed medeniyetlerin doğum yeri olan, verimli-bereketli hilal olarak tanımlanan, ilk tarımın yapıldığı; buğday, arpa, nohut, mercimek gibi ilk kurucu ürünlerin yetiştirildiği; koyun, keçi, inek gibi hayvanların ilk kez evcilleştirildiği; ilk köy gibi yerleşimlerin kurulduğu, ilk ticaret, ilk alet üretimi gibi sayısız ilkin yaşandığı bir coğrafyada yer almaktadır. Diğer bir deyişle medeniyetin kökleri burada yeşermiştir. Bu nedenle Mezopotamya medeniyetlerin beşiği olarak tanımlanır.

BGe0qRCdWJLBpjCSRvCasw3H-k7wFc erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

Dicle ve Fırat nehirleri, asırlardır olduğu gibi bugün de yaşamın bereketli kaynaklarıdır. Bu kıymetli kaynaklar insanların yüzyıllardır kesintisiz olarak buraya yerleşmelerine gerekçe olmuştur. Sadece Diyarbakır'da Roma döneminden bugüne, 7 bin yılda 30'un üzerinde medeniyetin izini okumak mümkündür. Bu izler öyle zengindir ki, somut fiziki mekânlar üzerinden somut olmayan yaşamın her alanına dek okunabilir. Roma, Osmanlı, Cumhuriyet dönemlerinden Kürt, Türk, Arap, Roman, Ermeni, Süryani gibi anadillerini konuşan yurttaşlara, çok dilli, çok kültürlü, çok katmanlı bir yaşam süregider.

Mimari mekânlar gündelik yaşamın zenginliği kadar, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin de birer tezahürüdür. Aynı görsele giren "manzarada", fakiri, zengini, zayıfı, güçlüyü tüm detayları ile birlikte görebilirsiniz. Bu ortamda insanlık adına güzel kazanımlar da gelişmiştir. Zira tüm bu medeni zenginliğe rağmen politik-ekonomik nedenlerle güçlülükle idame ettirilen gündelik yaşamda yıllara dayalı ilişkilerin gücü vardır. İnsanlar burada yokluğu paylaşır. Dayanışma kuvvetlidir. İklimin, coğrafyanın etkisi ile evler içiçe inşa edilirken yaşamlar da içiçe geçer. Sokaklar, evler, hayatlar bir bütündür. Hanelerin kapıları sakınmasızca birbirine açılır ve kilitlemez. Yaşam tüm renkleri ile avlularda, eyvanlarda, damlarda sürer. Yapılarda kullanılan yerel malzemeler birbirinden farklı detayları, motifleri ile insanı derinden etkiler. Bereketli Dicle Nehri'nin sularından beslenen Hevsel Bahçeleri insanın doğa

“ Sadece Diyarbakır'da Roma döneminden bugüne, 7 bin yılda 30'un üzerinde medeniyetin izini okumak mümkündür. Bu izler öyle zengindir ki, somut fiziki mekânlar üzerinden somut olmayan yaşamın her alanına dek okunabilir. Roma, Osmanlı, Cumhuriyet dönemlerinden Kürt, Türk, Arap, Roman, Ermeni, Süryani gibi anadillerini konuşan yurttaşlara, çok dilli, çok kültürlü, çok katmanlı bir yaşam süregider.

ile kurduğu ilişkinin çok özel ve güçlü bir örneğidir.

Kültürel varlıklar ve devletin sorumluluğu!

Buraya kadar söz ettiğim kültürel değerler sadece ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte de değerli bulunmuş ve Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmiştir. Ancak bugün bu değerlerimiz geri dönüşü olmayacak şekilde zarar görmüşlerdir. Bunlardan 1988 yılından bu yana ulusal ölçekte kentsel sit alanı ilan edilen ve 2015 yılında da Dünya Miras Listesi'ne kabul edilen Diyarbakır Suriçi ve Hevsel Bahçeleri'ne verilen zarara özellikle dikkat çekmek isterim. Benim de sık sık gidip çalıştığım bu kentte 600'ün üzerinde koruma altındaki tescilli mirasın yandığı, yıkıldığı, ağır makineli

silahlarla tahrip edildiği, kalan kısımlarının belgelenmeden iş makineleri ve dozerlerle kaldırıldığı, bunları tespit etmek isteyen meslek insanlarına/örgütlerine izin verilmediği, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve UNESCO* Türkiye temsilciliği gibi kurumlara yazılan yüzlerce dilekçenin, raporun dikkate alınmadığı bilinmektedir.

UNESCO, Birleşmiş Milletler'in alt kuruluşudur. Birleşmiş Milletleri devletler oluşturur. Dolayısıyla UNESCO devletleri dikkate alır ve Türkiye imzaladığı sözleşmeler gereği kültürel mirastan sorumludur. Kültürel değerlerin devlet tarafından korunması hakkında anayasamızda da bazı maddeler vardır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 63'e göre, "*Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır*"¹. 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası Madde 10'a göre de, "*Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldırarak ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na aittir.*"²

1 "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kabul tarihi: 07 Kasım 1982. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

2 "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu", *Resmi Gazete*, 23 Temmuz 1983. <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.2863&Mevzu>

Yani kültürel varlıklarımız devlet sorumluluğundadır.

Ayrıca Türkiye; "Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (La Haye, 1954)", "Venedik Şartı (1964)", "Amsterdam Bildirgesi (1975)", "Dünya Doğası ve Kültürel Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (Paris, 1972)", "Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi (2001)", "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (Paris, 2003)" gibi uluslararası sözleşmelerin de imzacısı olmuş ve bu imzaları atarak ortak değerlerimizin koruyucusu olmayı kabul etmiştir. Bunlar içinde barış metni ile yakın ilgisi olan 1954 tarihli "Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması La Haye Sözleşmesi'nin giriş kısmındaki *"...Her millet dünya kültürüne kendinden bir şey katmış olduğu cihetle, hangi millete ait*

atlliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=2863 erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

olursa olsun, kültür eserlerine karşı vakî olacak tecavüzlerin bütün insanlığın kültür malvarlığına (malvarlığına) karşı işlenmiş tecavüzler sayılacağına inanmış,..." ifadesine dikkat çekmek isterim.¹

7 bin yıllık sürekliliğe darbe

İnsanların, canların öldüğü bir yerde kültürel mirastan söz etmek anlamlı gelmese de, bu insanlar bu mirasları üreten kuşaklardan gelmişlerdir. Somut ve somut olmayan bu mirasın taşıyıcıları ve gelecekte üretecek olanlar şimdiki kuşaklardır, yani bizleriz. Ancak burada insanların payına düşen bu mirası sürdürmek ye-

1 Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Teftiş Kurulu Başkanlığı, "Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme", La Haye, 14 Mayıs 1954. <http://teftis.kulturuzm.gov.tr/TR-14270/silahlı-bir-catisma-halinde-kultur-mallarinin-korunmasi-.html> erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

rine terk etmek olmuştur. Sadece Diyarbakır'da 20.000'den fazla insan göç etmek zorunda kalmıştır.² Toplumsal belleğin canlı taşıyıcısı olan bu insanlar hatıralarını doğdukları yerde bırakmak zorunda kalmışlardır. 7 bin yıllık kültürel süreklilik ağır bir darbe almıştır.

Yıkımlar dışında acele kamulaştırmalar da başka bir sorundur. Örneğin Suriçi'nin neredeyse tamamı acele kamulaştırmaya tabi tutulmuştur. Koruma altındaki mahalleler kentsel dönüşüme uğramıştır. Bu yolla mevcut doku bozulmuş, geniş caddeler açılarak özgün doku kontrolsüzce değiştirilmiştir. Zorunlu olarak göç edenlerin bıraktıkları yerler iktidar ve sermaye tarafından "çitlenmiştir". Dar gelirli için konut üretmek amacıyla ku-

2 "Diyarbakır Kadın ve Aile Sorunları ve Çözüm Önerileri Projesi", Diyarbakır İş Kadınları Derneği, [**dilop**
56](http://www.dikad.com.tr/2018/09/03/diyarbakir-kadin-ve-aile-sorunlari-ve-cozum-onerileri-projesi/_erişim tarihi, 16 Haziran 2019.</p></div><div data-bbox=)

ruhan TOKİ* aracılığıyla kamu mülkiyetindeki araziler özel mülkiyete devredilmiş, ihtiyaç olmayan büyük ölçekli projeler inşa edilmiştir. Bölgedeki çoğu arazi eski yerleşimlerden katbekat büyüyecek biçimde imara açılmıştır. Özellikle tarım alanları yok edilmiştir.

Kentsel toplumsal muhalefetin zayıflamasına neden olan bu yıkım ve göçler sonrasında inşa edilen yeni yapılarla yıllara dayalı kültürel çeşitlilik yok sayılmıştır. Tarihi dokudaki yeni yapılaşmalar mevcut kültürün uydurma birer kopyasıdır. Yeni imara açılan yerlerdeki TOKİ konutları da tek tip bir yaşamın dayatıldığı, bölgenin kültürünü de tek tipleştiren uygulamalardır.

Kültürel tek tipleşmenin yanı sıra coğrafi ve toplumsal eşitsizlikler de yeniden üretilmeye devam edilmektedir. Suriçi'ndeki 7 bin yıllık yerleşimin Hevsel Bahçeleri ile kurduğu ilişki, 'peyzaj düzenlemesi' adı altında imara açılmıştır. "Özel proje alanı" olarak ilan edilen ve kamuya açıklanmadan gerçekleştirilen bu proje dava konusu olmuş ve proje iptal edilmiştir, ancak inşaat halen devam etmektedir.¹ Bölge ICOMOS'un* ifadesi ile "miras@risk" (risk altındaki miras) tanımını maalesef her yönüyle karşılamaktadır.

Seyirci kalmamak için...

Tüm bunlar olurken ben ve benim gibi kültürel değerleri dert edinen araştırmacılar,

1 Yeşil Gazete (2019), "Diyarbakır Kent Ormanı İmara Açıldı, Hevsel'e Millet Bahçesi", 17 Mayıs 2019, [https://yesilgazete.org/blog/2019/05/17/diyarbakir-kent-ormani-imara-acildi-hev-](https://yesilgazete.org/blog/2019/05/17/diyarbakir-kent-ormani-imara-acildi-hevsel)

olan bitene seyirci kalamazdık. Devletin ve UNESCO'nun uluslararası sözleşmelerden doğan sorumluluklarını yerine getirmediklerini görünce, barış ve yaşam savunucusu 68 kurum bir araya gelme kararı verdik. Hep birlikte 19 Temmuz 2016'da UNESCO Karşı Forum'u düzenledik.² Forumun sonunda doğal ve kültürel varlıklara yönelik bu yıkımın ancak ve sadece toplumsal dayanışmayla örgütlenen halk tarafından engellenebileceğini, yaşamın ve bizi bir arada geleceğe taşıyan değerlerin ancak bunları üreten halkların el ele verip koruma altına alması suretiyle yaşatabileceğini ifade ettik.

UNESCO Karşı Forum ciddi bir ses getirdi. Resmi UNESCO toplantısına katılmak üzere gelen bazı kişiler de bizim foruma geldi. Forumun video kayıtlarına Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi'nden erişilebiliyor.³

Bizler Amed ve bölgede çalışmaya devam ediyoruz. Hali-hazırda bir yaz okulumuz 1-10 Temmuz 2019 tarihleri arasında Mimarlar Odası Amed Şubesi işbirliği ile gerçekleşecek.⁴

sele-millet-bahcesi/ erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

2 Köksal, T. Gül (2016) "UNESCO Toplantısı ve UNESCO Karşı Forum'un Ardından", Evrensel Gazetesi, 24 Temmuz 2016, <https://kuzeyormanlari.org/2016/07/24/unesco-toplantisi-ve-unesco-karsi-forumun-ardindan/> erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

3 Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Mimar.ist TV, UNESCO Karşı Forum, UNESCO Neyi Koruyor, <https://www.mimarist.tv/karsi-foruma-cagri-unesco-neyi-koruyor-erisim-tarihi>, 16 Haziran 2019.

4 Amed Kent Atölyesi, [Yaz okulu çağrı metnimizde de yazdığımız gibi, sadece sürece itiraz etmekle kalmayıp, farklı yol ve yöntemler deneyerek değerlerimize sahip çıkmanın yollarını arıyoruz. Yıkım ve inşaa döngüsünün biçimlendirdiği barınma, miras ve ekolojiye dair kentsel meseleleri birbirlerinden ayırmışçasına ele alan yaklaşımları sorguluyoruz. Bunu ise, söylemden ziyade yönetime odaklanarak yapmak istiyoruz. Bu çalışmayı da yereldeki meslektaşlarımız, ilgili araştırmacılar ile birlikte, beraberce düşünerek, açık tartışmalar yaparak sürdürmek istiyoruz. Gelişmeleri Web sayfamızdan takip edebilirsiniz.](https://ame-</p></div><div data-bbox=)

Bu yazıyı okuyan ve kadim değerlerimizi yaşatmak, yeni değerler katmak isteyen kişilerle bir gün yolumuzun kesişmesi dileğiyle ve dayanışmayla... 🌱

Metindeki kısaltmalar:

ICOMOS: (International Council on Monuments and Sites) Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi.

TMMOB: Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği.

TOKİ: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı, sosyal konut üretimi için kurulmuş olan bir kamu kuruluşudur. 1984 yılında Genel İdare dışında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı kurulmuştur).

UNESCO: (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü.

dkenatolyesi.org/ erişim tarihi, 16 Haziran 2019.

Nizamettin Ariç:

Üretimimde binlerce yıllık Kürt müziğinin ruhu var

Röportaj: MEHMET GÜLTEKİN

Kürtçeden çeviren: SEDAT KARAKAŞ

Uzun yıllar önce geldiğiniz Almanya'ya yerleştikten sonra, müziğinizde gerçekleşen en büyük, en temel değişim ne oldu?

Bilindiği gibi, geleneksel halk müziğinin dışında, çok sesli müziği de üretmiş Avrupalılar. Çok sesli müziği yapabilmek de eğitim gerektiriyor. Yani müzik, akademik bir dal aynı zamanda. Benim gibi sonradan Avrupa'ya gelenler de bu tür müzikle tanıştıklarında ona hayran kalıyorlar. Ancak bu tür müzikten faydalanamamaları, ondan öğrenememeleri kendi ihmalleri aslında. Burada, öncelikle sanatımı disiplinli, sistematik ve bilimsel müzik çerçevesinde geliştirmeye başladım; gelişmiş toplumların deneyimlerinden yararlanmaya çalıştım. Çok sesli müzikle derinlemesine ilgilendim ve

“Avrupalı gezginlerin dengbêjlere yönelik bu ilgi ve hayranlıklarının bir nedeni de, bu tür hikâyeleri olan uzun müzikal eserleri yalnızca ülkelerindeki operalardan tanınmalarıdır sanırım. Şarkı, ardından adeta usta bir tiyatrocunun tarzındaki anlatımlar ve tekrar şarkıya dönüş... Ve bu icrada nefesin kullanılmasındaki bilinçlilik gözlemlendiğinde, içerikle birlikte müzikal mimari bir şaheserin karşımıza çıkması kaçınılmaz oluyor.

eksiklerimi giderdim. Çok sesli müzik, Kürt müziğindeki yetersizliklerin giderilmesine de yarayabilir. Köken olarak Avrupalılara yakınız, dilimiz de Hint-Avrupa dil grubundandır. 300 yıldan bu yana, Avrupa'daki gelişim, tüm dünyadaki gelişmelere temel oluşturmuştur. Gerçekçi olmamız ve kendimizi kandırmamamız gerek. Evet, çok güzel ve köklü bir müziğe sahibiz. Ancak onda bilimsel ve sistematik bir gelişim yaşanmadı. Gelişim olanakları sömürgeciler tarafından engellendi. Müziğimiz talan edildi. Çok seslilikle etkileşim içinde olmak hem bizim hem de müziğimiz açısından fazlasıyla yararlı olur. Zira her alanda yüksek seviyede çok sesli ve çok renkli sanata, bilime ve yaşama, özgür toplumlara ihtiyacımız var.

Dengbêj müziğine operadan aşinalık

Kürt müziği ve şarkıcılarının tarihsel önemini, yerini, rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz? Örneğin, 19. yüzyılda Ortadoğu ve Kürdistan'a giden Batılı birçok seyyah ve bilim adamı, Kürt müziği ve sanatını beğenmiş, tarihsel bir gelenekten ve şarkıcıların güzel seslerinden söz etmişler, onların epik destanlarını ve şarkılarını övmüşler...

Avrupalı gezginlerin bizim dengbêjlerimizi zevkle dinlemeleri beni çok da şaşırtmıyor. Zira, şarkıların resitatif tarzda söylenmesi, uzunluğu ve genişliği, içiçe geçmiş üç farklı tarzda icra edilmeleri, bu üç tarzın müzikal kullanımı ve sergilenmesi, nefes alma tekniği ve bu özelliklerin öğrenilmesi

için geçmişten beri var olan kurumlarımız onlar açısından dikkat çekicidir.

Resitatif tarzda şarkıcı, melodiyi ve şarkıyı çok serbest bir tarz ve ritimde icra eder. O kadar serbest bir tarzdır ki bu, adeta ritim ve melodilerle oynar. Ben bu rahatlık ve ustalığı hemen tüm profesyonel şarkıcılarda görüyorum. Bu tarzın yakın dönem ustaları da Dengbêj Kerem ve Şakiro idi. Maalesef bu sanat da onlar ve onlar gibi birçok sanatçıyla birlikte son buldu. Bugün dengbêjlerin şarkılarını söyleyen sanatçılar da yorumcu ve şarkıcıdır.

Avrupalı gezginlerin dengbêjlere yönelik bu ilgi ve hayranlıklarının bir nedeni de, bu tür hikâyeleri olan uzun müzikal eserleri yalnızca ülkelerindeki operalardan tanınmalarıdır sanırım. Şarkı, ardından adeta usta bir tiyatrocunun tarzındaki anlatımlar ve tekrar şarkıya dönüş... Ve bu icrada nefesin kullanılmasındaki bilinçlilik gözlemlendiğinde, içerikle birlikte müzikal mimari bir şaheserin karşımıza çıkması kaçınılmaz oluyor.

Yine, ses ve lisan kullanımına dikkat etmemiz gerekiyor. Erkek dengbêjlerin sesleri çoğunlukla tenordur. Hatta kimileri soprano, yani en ince kadın sesine sahipler. Sahip oldukları iki buçuk-üç oktav ses genişliği, onlara, rahatlıkla sesleriyle gırtlak ve melodi akrobasisi yapma yeteneği ve özgüveni sağlıyor.

Dengbêjler, Kürt dilini fonetik olarak kusursuz bir biçimde kullanan sanatçılardır. Bir diğer deyişle, Kürtçemizin tüm

güzelliği dengbêjlerin şarkılarında görülebilir. Geleneksel klasik eserlerimizle Kürt dili arasındaki uyum, dengbêjlikle birlikte farklı bir tat ve güzel bir harmoni ortaya çıkarıyor. Bu da sanatımızın ne kadar köklü, kurumsal ve dönemine göre ne derece gelişmiş olduğunun bir kanıtıdır.

Avrupalı gezginler dönemine gelirse... O dönemlerde Kürdistan toplumu ve dengbêjlerinin durumunun bugüne göre çok daha olumlu ve sistematik olduğu inancındayım. Zira, o dönemde bize göre daha oturmuş bir düzen vardı ve herkes dengbêj olamıyordu. Dengbêj olabilmek için özel bir eğitimden geçmek gerekiyordu.

Seslerinin güzel olmasının yanı sıra, toplum dengbêjlerden temiz bir diksiyon, müzikal bir bilinç, öğrenme ilgisi, tarihsel ve toplumsal bilgi, güçlü bir edebi fantazi beklentisi içindeydi. Tüm bu alanlarda olgunlaşabilmek için de, dengbêj adayları genç yaşlardan itibaren eğitim almak zorundaydı.

O dönemin müziğimizi doğrudan etkileyen bir diğer özelliği de şuydu: Kürt mir ve aristokratları, himayeleri altında sanatlarını icra eden dengbêjlerin yalnızca onları öven eserler üretmeleri koşulunu koymuyorlardı. Bana göre hem o dönemin sanatçıları hem de toplum, bu konuda bugünkünden biraz daha özgürdü. Batılı gezginler bu özelliklere sahip dengbêjlerimizle karşılaşma, onları tanıma, dinleme fırsatı bulup etkilenmişler, hayranlıklarını dile getirmişler. O dönemde Kürdistan'da dengbêjlik sanatı gerekli bir

kurumdu. Ancak sömürgecilerin 1840'tan itibaren Kürt mirlikleri ve egemenliklerini, dengbêjlerimiz için birer destek olan kurum ve kuruluşlarımızı yıkmaya başlamalarıyla birlikte, süreç içinde dengbêjlik kurumlarımızı, sanatçılarımızı, yani yılların tecrübelerinden süzülen bu kadim kültürümüzü maalesef kaybettik.

Daha Kürdî bir müzik için...

"Kurdish Ballads" adlı iki albümünüzde Dengbêj Kerem'in üç şarkısını operaya yakın bir tarzda yorumlamıştınız. Dengbêjliğin günümüz müziğindeki yerini nerede görüyorsunuz? Dengbêj şarkılarının modern Kürt müziği üzerinde nasıl bir etkisi olabilir?

Önce şunu söyleyeyim; Kürt müzisyenleri ne kadar fazla Kürt müziğinin etkisinde kalırlarsa o kadar iyi olur. Dengbêjlik, Kürt kültür tarihindeki en güçlü ekollerden biridir. Toplumsal hayatımızda binlerce yıl yaşamış, varlığını korumuştur. Dengbêjler toplumlarını iyi

“ Hem besteci, hem aranjör, hem enstrümantalist, hem şarkıcıyım. Üstüne üstlük son birkaç yıldır stüdyo kayıtlarını, yani tonmaysterliği, seslerin montajını da kendim yapıyorum. Klip çekimlerinde de, yönetmenlik, kamera, montaj yine benim elimden çıkıyor.

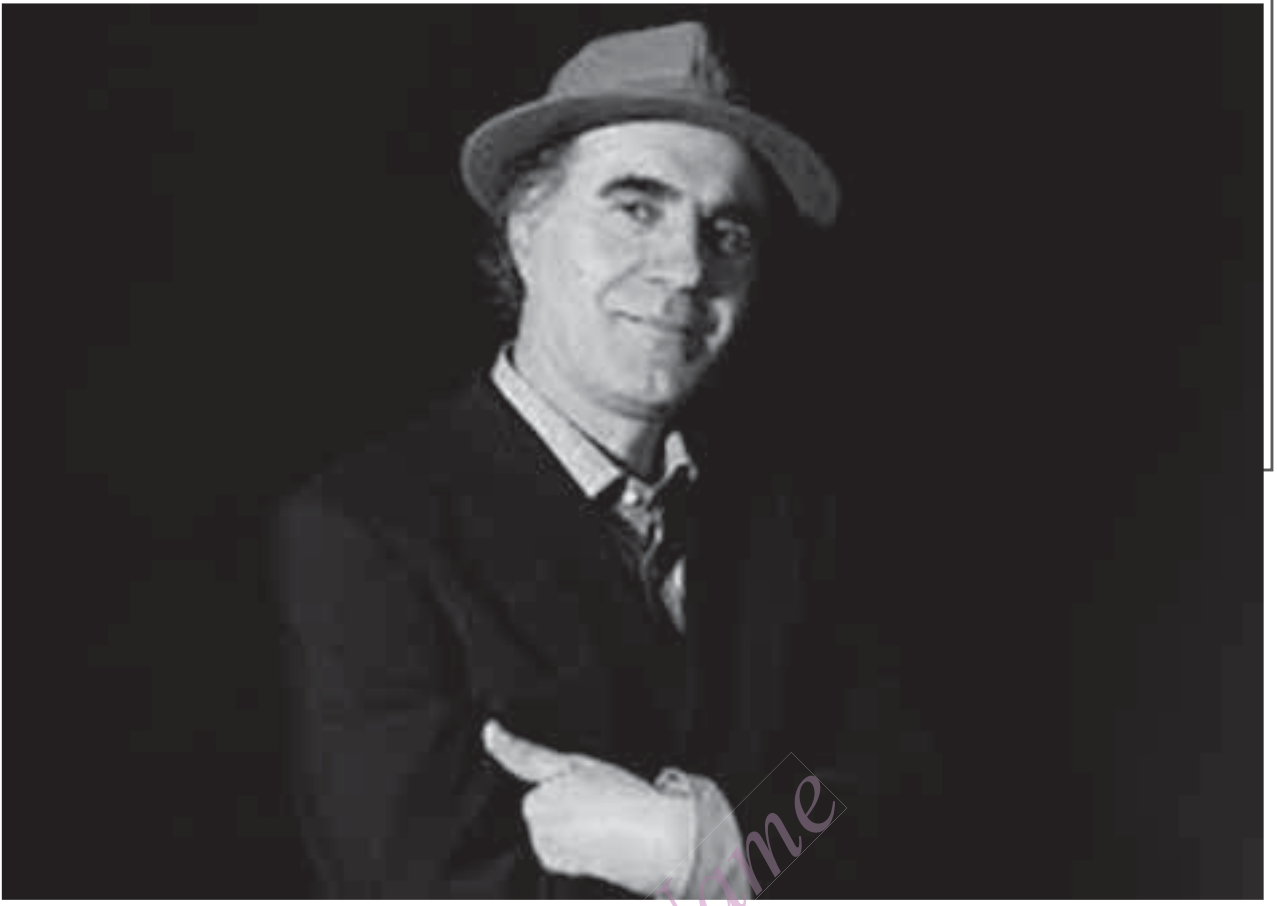
tanımış, aşk, sevda direniş benzeri tüm toplumsal olayları iyi izlemiş, haklarında araştırmalar yapmış ve destanlarını, şarkı ve bestelerini bunların üzerine inşa etmişlerdir.

Müziğim elbette benim çalışmalarımın ürünüdür, ancak temelinde binlerce yıllık Kürt müziğinin ruhu vardır. Ruhumla halkımın müziğine bağlıyım. Ürettiğim her eserde de Kürt müziği önemli ve değerli bir ilham kaynağıdır. Zaten en önemlisi de, her Kürt bestecisinin müziği için kendine has bir stil, bir ekol bulmasıdır.

Dengbêjlik, kendi rengi, makam, ritim, ses ve melodilerinin kullanımıyla modern Kürt müziğine güzel bir tat katabilir. Bunu başarmak da bestecinin yeteneğine bağlıdır. Bundan dolayı besteci, Kürt müziğini ne kadar iyi tanır ve onun etkisinde kalırsa, modern Kürt müziği de o derece Kürdî renge sahip olur, böylece de daha güzel ve dikkat çekici olur.

Halepçe'den bu yana birçok eserinizi dinlediğimizde, özellikle de son yıllarda videoklip olarak yayınlananlarda, tektler ve müzikler yaşanan toplumsal olayları konu alıyor, videokliplerde belgesele yakın görüntüler var...

40 yıldan bu yana yurtdışında yaşıyorum. Halkımızın yaşadığı tüm nahoş olayları izledim, derinlemesine araştırmalar yaptım ve bu temelde onlarla ilgili müzik ve şarkılar yaptım. Dêrsim, Geliyê Zilan, Sere Kaniyê, Şengal, Kobani, Efrîn ve diğerleri... Evet, ulusumun acılarını sanatımla dile getiriyorum. Bu da yaşamım ve

sanatımın bir parçası. Bu işi bir görev olarak algılıyorum.

Söz kifayetsiz kalınca...

Kimi zaman da yaşanan bazı olayları enstrümantal olarak üretiyorsunuz; Halepçe ve Roboskî örneklerinde olduğu gibi...

Kimi olaylar o kadar büyük ve etkileri o kadar ağırdır ki, ancak müzikle dile getirebiliyorum. Düşünün, bir şehirde 6 bin insan yaşıyor, bir anda kimyasal silah tufanına maruz kalıyorlar, birkaç dakika içinde tümü ölüyor, yaşam soluyor. Roboskî'de bir gün, her zaman olduğu gibi, çocuklar sınır boyunda yük taşıyıcılığı yapıyorlar; kışın ortasında, keyiften ya da macera olsun diye değil, yokluk ve çaresizlikten. Bir

anda yaşamdan koparılıyorlar, aileler perişan oluyor, bir ulusun yüreği sızlıyor. Derinleşen yaraların sağaltılması da çok daha zorlaşıyor. Sanatçının duygularının en üst seviyeye çıktığı an, işte o andır. Yürek sıkışmıştır, kelimeler kifayetsizdir. Hangi söz ya da kelime bu acıyı, bu kadar derin ve çok farklı duyguları sağaltabilir? Bu nedenle de benim için enstrümantal parçaları yazmak, üretmek çok önemlidir.

Bugüne kadar kaç beste yaptınız?

Gerçeği söylemek gerekirse hiç saymadım. Bir gün müzik uğraşıma "tamam" dediğimde oturup hesabını yaparım ama sanırım bin şarkıdan fazladır.

Şarkıları üretirken, özellikle de videoklip çekimlerinde ne tür

zorluklarla karşılaşıyorsunuz?

Şiir bulmak benim için en zoru. Zira ben, bestelerini yapabileceğim en güzel şiirleri arıyorum. Yüküm biraz ağır. Hem besteci, hem aranjör, hem enstrümantalist, hem şarkıcıyım. Üstüne üstlük son birkaç yıldır stüdyo kayıtlarını, yani tonmaysterliği, seslerin montajını da kendim yapıyorum. Klip çekimlerinde de, yönetmenlik, kamera, montaj yine benim elimden çıkıyor. Günün 14-15 saatinde stüdyoda çalışmama rağmen işleri bitiremiyorum. Ancak, ağır olması benim açımdan daha iyi. Zira böylece eserlerimi istediğim biçimde üretiyorum. Nasıl ki her şarkının şiir, öykü, ritim ve müziğiyle bir özelliği varsa, aynı şey klip için de geçerlidir. Nasıl ki özel besteler yapıyorsam, olaylar ve

şarkılar için çektiğim klipler de özel olmalı. Bu nedenle kliplerim de şarkılarım gibi, herkesin yaptığından farklıdır. Neden böyle olduğunun hikâyesi de uzundur...

Şarkıları yaparken söze mi, müziğe mi ağırlık veriyorsunuz? Şarkılarınızda ikisinin nasıl bir ilişkisi var?

Çoğunlukla, müziklerin ortaya çıkmasında şiir önemli bir rol üstleniyor. Hazır şiirleri bestelemeyi seviyorum. Zira, böylece şiir benim ve müziğim üzerinde daha etkili oluyor. Öte yandan; her şiirin derinliklerinde melodi, ritim ve saklı bir duygu var ve onları tespit edip açığa çıkarmak da benim işim. Şiir olmadan da besteler yapıyorum elbette. Diyebilirim ki, en az iki günde bir yeni bir eser üretiyorum, ya bir beste ya da enstrümantal bir eser. Çoğu da sözsüz eser. Bu nedenle de ürettiğim müzikal eserlere şiir arıyorum. Kürt edebiyatını, özellikle de Kürt şiirini dikkatle izliyorum, okuyorum ve kimilerini bestelerim için seçiyorum.

Kimi zaman da bazı şiirler ar-kadaşlarımın dikkatini çekiyor ve bana öneriyorlar. Seçtiğim ve üzerine çalıştığım her şiir için en az 3-4, bazen 5-6 varyant yapıyorum. Bir süre sonra yaptıklarımın birine karar veriyorum ve böylece şarkı ortaya çıkıyor. Öteki varyantları da kimi zaman saklıyorum, kimi zaman da atıyorum. Mesela Serê Kaniyê şarkısı için başta beş farklı varyant yapmıştım. Daha sonra bunlardan bir miks yaptım ve bugün Serê Kaniyê olarak tanınan şarkı böylece ortaya çıktı. Bu tür çalışmaları da var.

Yıllar önce Cigerxwîn'in birçok şiirini bestelemiştiniz. Şimdi de Cigerxwîn'in şiirlerinden oluşan bir albüm çıkardınız. Cigerxwîn'in aşk ve felsefi birçok şiirini seçmeniz dikkat çekiyor. Sesiniz ve müziğiniz ile şarimizin lirik yanı öne çıkmış görünüyor.

Evet, çoğunlukla proje bazında çalışma yapmayı seviyorum. Ancak bunun için uzun zaman ve ciddi bir maddi harcama gerekiyor. Öte yandan, eserle-

“Zembîlfiroş 500 yıl öncesinden beri edebiyatımızın konusu oldu, değil mi? O dönemde, Avrupa'nın birçok ülke ve şehrinde kadınlar kilisenin kurallarına göre hareket etmedikleri ve benzeri birçok temelsiz gerekçeyle cadı olarak nitelendiriliyor, meydanlarda herkesin gözleri önünde yakılıyorlardı.

rin üretim ve dağıtımı, toplum ve kurumların desteği olmadan mümkün değil.

Kurd Îdol programının etkileri

Kurd Îdol çerçevesindeki çalışmalarınıza gelelim. Bu çalışma, hem toplumumuz hem de yaşamınız ve sanatınız açısından yeni bir adım olarak görünüyor. Kürdistan'ın her tarafından genç sanatçılar seferber oldu ve Kurd Îdol'a katıldı. Bu sizin açınızdan nasıl bir tecrübe oldu?

En başından itibaren, bu programın duygu ve bilinç açısından Kürtler üzerinde, diğer halk ve ülkelerden fazla etki yapacağını biliyordum. Aynı zamanda bu televizyon programı ve formatı, ülkemizin büyüklüğünü, dilimizin güzellik ve zenginliğini, gençliğimizdeki saklı cevheri halkımız nezdinde açığa çıkardı. Bu gençler için uygun koşullar ve kurumların oluşturulması gerekli. Yine, gençlerimizin yeteneklerini

sergilemeleri için profesyonel bir platform hazırlandı. Katılımları onlar açısından da mutluluk ve inanç kaynağı oldu. Gelecekte sanatlarını kendi dilleri ile sürdürmeleri konusunda da bir temel ve ruh hali sağladı.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sunduğumuz Kurd Îdol programının ne kadar gerekli ve değerli olduğunu anlayabiliriz. Kürdistan ve dünyanın farklı yerlerinden gelen genç sanatçı adaylarının yüreklerindeki her gün görebildiğim heyecanı dile getiremem. Hewreman ya da Hewlêr'den gelen gençlerimizin Dersimli bir gencimizle Sorani diyalektiyle ya da Sinêli bir şarkıcımızın Kobanili bir genç arkadaşımızla yaşamında ilk kez Kirmanckî (Zazakî) şarkı söylediğini düşünün. Bu hem gençlerimizde hem de program hazırlıklarının ötesinde birlikte güçlü ve güzel olduğumuz duygusu yaratıyor. Programın en güzel tarafı belki de buydu.

O günlerde programla ilgili bir videoklip hazırladığınızı da biliyoruz. Yayınlanan Zembîlfiroş klibini kastediyorum. Yeni bir tarz ve beste dikkat çekiyor. Böyle bir klip fikri nasıl ortaya çıktı?

Kurd Îdol'un yapımcısı Sayın Çekdar Güney Kürdistan'dan telefon edip görüşme isteğinde bulunduktan sonra, kendisiyle anlaşma yapıp Süleymaniye'ye gitmeden önce, Kurd Îdol sürecinde elimde farklı projelerin olmasını da istedim ve çalışmalara başladım. Birkaç gün düşündükten sonra Zembîlfiroş çalışmasını başladım. Onunla ilgili yeni bir

beste yapma fikri bende zaten vardı. Prof. Qanatê Kurdo'nun "Tarîxa Edebiyata Kurdî 1" kitabında yer alan Zembîlfiroş derlemesini temel aldım ve bu temelde besteyi oluşturmaya başladım.

Epik bir Kürt destanı geleneksel tarzın dışında, yeni bir müzikle ilk kez hazırlanıyor sanırım. Yeni bir beste için neden Zembîlfiroş destanını seçtiniz?

Çünkü, destanda kadın karakteri erkeklerden daha güçlü ve dikkat çekici yorumlanıyor ve bu benim de çok fazla dikkatimi çekti. Zembîlfiroş destanı da Mem û Zîn gibi, yazıldığı tarih itibarıyla oldukça eski ve halkımız arasında çok yaygınlaşmış ve isim yapmıştır. Birçok destanımız, Ortaçağ'dan sonra klasik eserler olarak manzum tarzda yazıya geçirilmiş, ancak dini inançların da etkisiyle Arap motiflerinin etkisinde kalmışlardır. O nedenle de, keşke elimizde Zembîlfiroş'un Arap etkisinde kalmayan bir metni olsa çok daha iyi olurdu, diyorum. İnanıyorum ki, böylece kadının toplumdaki rolünün daha güçlü olduğunu, kadının rol ve diyalogunun toplumda ne kadar cesur ve açık olduğunu, o dönemde Kürdistan toplumunda kadının yerini, erkeklerle ilişkilerini daha iyi anlayabilirdik.

Zembîlfiroş'un müziğine gelelim...

Bilindiği gibi, folklorumuzda Zembîlfiroş her zaman bilinen bir melodiyle sergilenmiş ve onlarca sanatçımız tarafından seslendirilmiş. Hangi nedenle olursa olsun, şimdiye kadar hiçbir Kürt besteci bu güzel metin için bir beste yapma-

mış. Zembîlfiroş için yeni bir beste hazırlarken başka bir soruya da cevap vermeliydim; yazdığım eser o derece güçlü ve renkli olmalıydı ki, seslendirecek arkadaşlarımın da yüklerini hafifletmeliydi. Başka bir deyişle, eserde farklı bağlantılar, ara nağmeler, şan, koro parçaları, ritim ve makam açısından bir zenginlik olmalıydı ki en azından dört şarkıcı için yeterli olsun. Günde 14-16 saat çalışmaya alışkınım... Eserin müzikal temelini çok sesli olarak yazdığım da, solo ve koro bölümler unisono olarak seslendirilirse daha uyumlu olur diye düşündüm.

Destanları yeniden yorumlamak...

Birçok müzik uzmanı ve sosyolog, Kürtleri destan üreten bir ulus olarak yorumluyor. Sizce bunu nasıl anlamalıyız?

Kısaca dile getirmeye çalışıyorum. Avrupalıların destan ve mitolojilerini ne kadar yüksek tuttuklarına ve yüksek kalitede operalarla sergilediklerine sen de tanık oluyorsun. Hayran olmamak mümkün mü? Bir de kendi destanlarımızın durumuna bakalım. Bir aydın olarak karşılaştırma yaparsan, şu anda elimizde bulunan destanlarımız için hazırlanmış müziklerimiz gönlüne göre mi? Değiller değil mi? O zaman nasıl benim gönlüme göre olabilirler? Sorun budur.

Destanlarımızın her biri edebi açıdan birer şaheser. Eksikliğimiz şudur; biz onları çok az notayla ve aynı melodilerin tekrarlanmasıyla söylüyoruz. Bu da bir monotonluğu ve böylece özelliği olmayan bir

tarzı ortaya çıkarıyor. Şunu söyleyebiliriz; destanlarımızın müzikleri onların edebi içerik ve kalitelerinin seviyesinde değil. Bu nedenle de, olanağım olsa, destanlarımızın müziklerini yeniden yazmak için bir grup oluştururdum.

Doğrusu destan ve efsanelerimizde ataerkil düzenin gizli bir eleştirisi var. Kadın, sepet (zembîl) bahanesiyle erkeğe sesleniyor ve asıl niyetini dile getiriyor. Yani hoşuna giden Zembîlfiroş'la yatmayı, zevk ve sefa sürmeyi... Bunun için güçlü bir özgüven gerekir ve bu tavır yeterince provokatif bir istemdir. Bu, bir yandan toplumumuzdaki toleransı, öte yandan kadınlarımızdaki güç ve kudreti gösteriyor. Doğrusu, destanın bu yönü üzerimde çok güçlü bir etki yaptı.

Zembîlfiroş 500 yıl öncesinden beri edebiyatımızın konusu oldu, değil mi? O dönemde, Avrupa'nın birçok ülke ve şehrinde kadınlar kilisenin kurallarına göre hareket etmedikleri ve benzeri birçok temelsiz gerekçeyle cadı olarak nitelen-diriliyor, meydanlarda herkesin gözleri önünde yakılıyorlardı. Yukarıda da dile getirdiğim gibi, Kürt kadınları da erkekler kadar cesur ve özgüvenliydi, isteklerini elde ediyorlardı ve fikir, söz sahibilerdi.

Ancak, nasıl oldu da kadının toplumumuzdaki yeri bu kadar düştü, toplumsal değer ve temellerimizden nasıl koparıldık, Kürdî ruhtan nasıl uzaklaştırıldı ve bu hale geldik? 🌙

* Geçen sayıda Kürtçe yayınladığımız röportajın çevirisidir.

Elif û bê

Bila deriyê pola min bigirin
Mamosteyê min birçî bihêlin

Bi hizra xwe, ez ê

Girêkorên hemû bêjekan vekim

Erê, avakirin

Gund ava dikim

Werê, bavo were

Bila hemû ji bajêr werin

Gund, dayê can

Tu binêre

Em ê daran biçînin

Ez û bayê sibê

Hetanî tixûbê dawî yê gund

Em ê daran biçînin

Helbest: Rûnak Şiwani

Lêanîna ji soranî: Muhsîn Ozdemîr

Miradê Miradan:

► Ne gengaz e ku Arjen Arî tesîr li ciwanên nola min neke

Hevpeyvîn: REŞO RONAÎ

Îsal cara 6. li ser navê Arjen Ariyê nemir pêşbirka helbestan hate lidarxistin. Pêşbirka ku îsal ji alî Weşanên Sor û malbata Arjen Arî ve hate lidarxistin her hewl dide ku bibe piştgir bo şairên nûciwan. Di pêşbirkê de du xelat têne dayîn. Yek jê xelata dosyeya baştirîn, ya din xelata rûmetê ye. Xelata rûmetê îsal Îsmail Beşikçi, ya dosyeya baştirîn jî Miradê Miradan stend. Me jî weke her sal îsal jî bi xelatgirê pêşbirkê re hevpeyvînek li dar xist. Vî şaire ciwan kela dilê xwe ji bo xwînerên Dilopê rijand.

Tu weke serketiyê pêşbirka Arjen Arî çî hîs dikî? Maneya vê xelatê çî ye ji bo te?

Navê Arjen Arî ji roja ku min bihîstiyê ve kelecaneke mezin li min peyda dike. Tew hêjayî xelateke ku li ser navê wî tê dayîn hatibim hîsên vê bêtarîf in, hesab li cem te. Bêşik min pir

“ Ji ber ku ew jî ji Nisêbînê bû nêzîkahiyeke min a ciyawaz pê re çêbû. Çîku helbestên wî cara ewil ku min xwendin, axlebe min fahm dikirin. Ew ji nava mala me diştexilî, peyvên min ê jibîrçûyî dianîn bîra min

dixwest û ez gihastime mirada xwe. Ji bo xebetên min ên siberojê gelek taqet û moral da min. Lewra bi destpêka xwendina helbestên wî re têgiham ku helbest dikare têsîrîne çawa li mirov bike û pê re di nav hîs û hestên rengorengo de bixeriqîne. Ewil xwendina min a helbestên kurdî bi helbestên Arjen Arî û bi vê çarîna wî dest pê kir.

“Navê te kaçûmanok, navê te bêndera tayê

Sira nesimî hênîk tenik, dil çola kerbelayê

Ziman melhêba peyvan, çarînan didêrim

Hemû qamûs bi navê te radi-bin reqs û semayê”

Ha wî çaxî kurmanciya min li can û cesedê min gereha û ev pirs ji min kirin: Zimanek te heye, helbestvanên gelê te hene û ev helbestên weha têtin nivîsîn. Çîma tu naxwînî, çîma tu naniwîsî! Axir wilo min da dû şopa Arjen û helbesta wî. Her ku çû xwendina helbestên wî heyranîyeke ku dê ti carî neqede da destpêkîrin. Şîret û hişyariyên wî yên bo ziman û zeman bûne tîrr û li orta hişê min çikihan. Ew zimanê wî yê sivik û herikbar rê li ber min xweş kir û ez ber bi xwe ve kişandim. Hem ji ber ku ew jî ji Nisêbînê bû nêzîkahiyeke min a ciyawaz pê re çêbû. Çîku helbestên wî cara ewil ku min xwendin, axlebe min fahm dikirin. Ew ji nava mala me diştexilî, peyvên min ê jibîrçûyî dianîn bîra min.

Behsa der û cihên li Nisêbînê dikir. Behsa Çemê Bûnisra, Ava Spî, Kaşê Mohris, Bagokê û sûka Nisêbînê dikir. Min zahf dixwest wî bibînin û li ber dengê xuşîna ava Bûnisra pê re çayekê vexwim lê nebû mixabin. Armanca min di behskirina vê pêvajoyê de ev bû ku li ba min kûrahiya maneya Arjen Arî û xelateke ku bi navê wî tê dayîn, bê çî qasî berz û ala ye. Îro ku xwediyê vê xelatê îsal ez im heta heta mînekare şairê Şêrgele Arjen im!

Tesîra Arjen Arî

Tu helbesta Arjen Arî çawa dibînî? Pê re jî tu rewşa helbesta kurdî çawa dibînî? Tu herî zêde ji kê hez dikî?

Helbesta Arjen Arî weku ew dibêje nola sira nesîmî hênîk tenik e ku di her helbestek xwe da hemî peyvên kurmançî radike reqs û semayê. Nemaze newaya ku di helbestên xwe da zêft dike, bikaranîn û hostetiya wî ya peyvên û sazkirina rêzikan li dû xwe kelepore û milkeki kurmançî mezîna heye. Ew weku dibêje şagirtê wî Cegerxwînê me yê ku di her helbesteke xwe de cegerê li me hûr hûr dike; ew feqeh e ku di êşa êşqa Ehmedê Xanî de êşkêşek e; êşê bi me dide kişîn; êşa gelê kurd, êşa eşqê. Beriya her tiştî ew cangoriyê zimanê me ye. Lewra îro ne gengaz e ku xwendina helbestên Arî tesîreke pirralî li xwendekar, guhdar û helbestvanan neke. Nemaze jî helbestvanên ciwan ên nola min.

Li ser helbesta kurdî jî... Bi min helbesta kurdî di geşedaneke baş de ye. Îro gelek helbestvanên bi navê Arjen û qonaxa

wî hene. Hingê jimara helbestvanê kurd ne evqas bû. Çikû wî çaxî zext û zordarî, qedexe û asîmîlasyon hwd. rê li ber geşedaneke erênî digirt. Gihaştina helbestvanan a gel, çapkirina berheman zor zehmet bû. Lê îro bi dehan weşanxaneyên me hene û hewcehî bi bêhtirî jî heye. Xwendina kurdî ne li gor dilê me be jî di asteke baş de ye. Derfetên medyayê û hêza wê ya parvekirin û xwe gihiştina xwîneran jî li ber çavan e. Di nav rehetiyê halo de bawerim karê helbestvanên îro qe nebe bo xwe gihiştinê hêsan e. Li hêla din, dimîne ku em afirîner û domdar bin. Em hemû dixwazin ku helbestvanên me berhemên ku bibine cihê wêf û pesindayîne bidin û kurdî di helbestê de hê ezamettir bikin. Bo mînak wergerên Kawa Nemir ên ji helbesta îngîlîzî cihê şanaziyeke mezîna in. Bi hêviya gelek wergerên din ji helbesta çîhanê... Mînak min dixwest ku Nerûda, Elûard an jî Ungarettî bi kurdî bixwînim. Di gel vê helbestvanên me yê jin ku berhemên wan di bin banê "koleksiyona şahmaran" de hatine çapkirin gencîniyeke mezîna in bo helbesta kurdî. Erê mala xwedê ava, îro helbesta kurdî bi saya gewretirîn helbestvanên me yê îro tevî yê ne di nav me de weke Pêşew, Bereh, Fêrîk, Arî, Bêkes, Barnas, E. Huseynî û hêjatiirîn helbestvanê ku min navên wan nejimart dikarin bibin/bûne berdevkên eşq û êşên gelê xwe û hêza delaliya kurmançî bi form, têşe, naverok û newayên cûrbecûr di helbestên xwe de şanî me dane, rê li ber me fireh kirine. Ji Boraboz û Baba Tahir bigire û Feqî, Xanî û Mela...

Paşê nifşê hawarê: Cegerxwîn, Qedrîcan û Osman Sebrî... Û taa *Tirêjê*, *Rewşenê* giş ma ne sucdeya zimanê me ne. Helbestek wilo xwedî kelepore û xelekên wê evqas qewî ma gengaz e ku timûdaîm xweş û geştir nebe!

Hê di serî de pirsra min "herî zêde ji kê hez dikî" bersivand yeqîn im. Lê weke din dixwazim bêjim nemaze helbesta Yeqîn H. pêk ve helbesta Osman Mehmed, Rênas Jiyar û Yehya Omerî ji min re bûne warê best û geşedanê.

"Barê li ser milên helbestkarên kurd girantir e"

Bertolt Brecht di helbesteke xwe de wiha dibêje:

Gava van rojên reştarî buhurîn

Wê insan ji helbestvanan bipirsin

'We çima qala rojên reştarî nekir'

Ê min ji cergê ku ez bi van rêzikan hesiyam di hindava xwe de li rist û rola helbestvanên kurd dikolim. Tu derheqê rist û rola helbestvanan de çî difikirî?

Belê, illeh ku helbestvan li ser çî binivîse; çî eşq be çî êşên takekesî û bûnewerî be, divê guh kerr neke, çav miç neke li hember êş û xetereyên gelê xwe. Li gel vê divê bibe dengê êşên mirovahiyê tev de. Îro ku helbestvan destê xwe ji xemên civakê şûşt û di ristên xwe da nebû derbirîna qêrîna wan jî nikare di hunerê de jî domdar be. Huner qandî ku dermanê birîna takekesan e dermanê civakê ye jî. Olan û tesîra helbestê di gelek qad û

heyaman de bi berzî xwe daye der, di raperîn û xwepêşandanan de bûye çeka herî giran a insên. Mînakê vê yekê pirr in. Ji ber vê ew helbestvanên nola helbestvanên me yên ku navê wan seraqet zikir e li ser zimanê me ango yên wekî Brecht, Nerûda, Mayakovskî ku ji girseyên gelan re helbestên xwe dixwendin, her wiha Vaptsarovê ku beriya sêdarê jî bi komirê çend rist nivîsîn û qewîtiya yekîti û berxwedanê li gelê xwe kir; dê heta hetayî li nav me nemirî bigerin. Lew çawa û çilo be divê helbestvan çî li rojên reştarî çî li rojên xweş û beriqî li gel êş û eşqa xwe bi çend rist û helbestan be jî bibin tobedarên janên gelê xwe û însên jî. Ji ber vê barê li ser milên helbestkarên kurd

ku qewmê wan di gelek xetere û bobelatên mezin re derbas bûye belkî ji yên hemî helbestkarên din girantir e. Ev peywi- ra hanekê cihê serbilindiyeke bi rûyê spî ye bo helbestkêr.

Ev demek e muzîkjenên kurd helbestan bêtir beste dikin. Di dosyeya te de jî bêhna muzîkê hebû. Xuya ye tu jî muzîkê gelek godar dikî. Tu çî dihizirî derheqê bestekirina helbestan de?

Li gor xwe heta ji destê min tê muzîkê ji nêz de dişopînim. Li deng, ceribîn û tarzên nûser di gelek zimanan de guhdar dikim. Nemaze guhdarkirina min a dengên ku bûne nixên me yên civakî jî tiştêkî bêserûber û bêdawî ye; nola Aram Tigran, M. Şêxo, Miradê Kinê, M. Arif Cizrawî, Şakiro û hwd...

Di helbestên xwe de jî min gelek best ji wan dengên nemir girtin. Lewma helbesta ku bi newayekê diherike jî bi min xweş tê; di helbestên xwe de jî min guh da vênakê. Hêvî dikim ku biser ketibim. Bestekirina helbestan tiştêkî xweş û qedirbilind e. Şaxên hunerê pev xweş û geştir dibin. Helbest û muzîk jî wilo xwedî danûstandin û parvekirineke bêbazar in. Çawa ku amûrên muzîkê bi notayan newayan jixwe bilind dikin, helbest jî bi rêya qafiye, honandina peyv û dubarekirina tîpan, deng û newayên hêja dide der. Ji ber vê dema ku helbestek tê bestekirin ew stran bêhtir şoxûşeng dibe. Bestekirina helbestê ji bo helbestkar dibe cihê xwe ghiştina kom û civatan jî. Gelek kesên

dûrî helbestê piştî guhdarkirina wê helbesta bestekirî pê re helbestkar û helbesta wî/wê jî nas dikin. Bo guhdarvan û xwîneran muzîk hêza têgihîştina hestan a helbestê xurttir dike. Helbesteke baş bo ku esseh bê fam kirin hiş, xwendin û kamilbûneke baş doz dike. Lê muzîk ne wilo ye. Tu gotinên stranan fam jî nekî, li ser literatûra muzîkê ti bîreweriya te nebe jî, muzîk dikare hestên te bide xalexalê. Ez bixwe jî dema ku derfet nebin bo helbest xwendinê li wan helbestê bestekirî guhdar dikim; ji Jan Axîn, Mirady, Hîvron, Mehmet Atli. Vê paşê Yûnis Dişqaya jî gelek gelek helbest beste kirin; hin baş bûne hin jî nebaş. Dema ku helbest xweş nehate bestekirin/xwendin û wê besteyê rihê helbestê dernexiste holê dê helbestê jî bi xwe re biherimîne. Muzîkjên dive hay ji van tiştan hebin. Divê tişt di tama xwe de bimînin. Bila hindik be lê rindik be!

“Rêveberek ku helbestvanên gelê xwe nas neke nikare bibe nûnerê wî gelî jî”

Hilbijartinên mehellî demek berê li dar ket. Kurdan jî hin şaredarî bi dest xistin. Ê te wek helbestvaneke ciwan û ter û teze hêvî û daxwazên te çi ne ji şaredariyan? Divê şaredarî di warê çand û huner û edebiyatê de bernameyêke çawa bidin ber xwe?

Di serî de vê bêjim; ji rêveberan hêvî dikim ku qedrê helbestvanan, nivîskar û hunermendên gelê xwe bigirin; wan nas bikin, bixwînin û bişopînin. Bi min rêveberek ku helbestvanên gelê

Lewma bidestxistina şaredariyan derfeta xebatên baş di warê çand û hunera kurdî de dide me. Hêvî û daxwazên min jî ji şaredariyan ew in ku di vî warî de karên baş û mayînde bêne kirin. Li gelek bajar û navçeyên me navendên çandê hene; şaredarî dikarin van navendan veguhezînin dibistaneke ku di gelek şax û beşan de perwerde didin; perwedehiya kurdî, kursên mûzîk û şanoyê hwd...

xwe nas neke û ew nexwendibe; nikare bibe berdevk û nûnerê wî gelî jî. Çiku helbestkar e yê ku êş û birînên gel dibilîne.

Lewma bidestxistina şaredariyan derfeta xebatên baş di warê çand û hunera kurdî de dide me. Hêvî û daxwazên min jî ji şaredariyan ew in ku di vî warî de karên baş û mayînde bêne kirin. Li gelek bajar û navçeyên me navendên çandê hene; şaredarî dikarin van navendan veguhezînin dibistaneke ku di gelek şax û beşan de perwerde didin; perwedehiya kurdî, kursên mûzîk û şanoyê hwd... Pê re ev navend bibine cihê civîn û çalakiyên hunerî, mîna lidarxistina şanoyan, xwendina helbestan, konsert û filan bêvan...

Wextekî ev tişt pir baş dihatine kirin helbet. Şert û merc cindî ne lê îro jî dikare bigihê

wê astê. Weka din şaredarî bo peyanên hunerî ger budçeyê veqetînin û piştgiriya vê yekê bikin dê gelekî baş bibe. Ji bo pêşbirkên helbest û wêjeyê jî ku îro di tengasiyên mezin de hûn li dar dixin ev derbasdar e. Di bin banê şaredariyan de derheqê bajêr û herême de kovarên çandî (bi kurdî) ku danasîneke baş bikin derbiçin wê têkariyêke baş berpêş bikin. Dewra buhurî Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê ev tişt gelekî baş dikir. Bo kurtefilm, kovar û çalakiyên hunerî-çandî ked û xizmeteke baş didan. Îro jî hêviyên min ji hemû şaredariyên me bi vî rengî ne.

Ti peyamên te hene ji bo helbestvanên ciwan?

Bila peyamên min ev bin ku her min bi pê kir:

- Binivîse çî baş, çî xerab; lew taliya talî edap dihere xwîna zelal diherike.
- Bixwîne tiştê te bi dest xist; ewil xitimkirina helbesta kurdî paşê helbesta cihanê; bê ka kê çî gotiye çilo nivisiye.
- Lêbikole; li qurm û qorziya helbestê
- Nêçîrê bike; bibe nêçîrvanê peyvan, ji xwezayê ji kolanan hêmayan zeft bike; her tî be, her birçî...
- Çavdêriyê bike; li dengê gulê guhdar bike, li rengê firrindê biferice...
- Hîs bike; nermiya bayê, palîna baranê, fikîna beytikê...
- û çî û ne çiyê din...

Em spasiya te dikin li ser navê Dilopê. Pênûsa te tim terr be.

Ez jî spasiya we dikim. Mala we ava be.

► ‘Herin bijîn, paşê hûn ê fîlmên baş çêbikin’

CEMİL OGUZ

Derhênerê belgefilman ê navdar ê îngilîz Sean McAllister heta niha di serî de ji bo BBC, her wiha ji bo festîvalan gelek belgefilm kişandine. Di belgefilmên wî de karakterên balkêş hene; Feqîr, karakterên serhildêr, yên ji rêzê... Ew ji bo kişandina belgefilmekî gelek demê xerc dike, carinan meh têrê nakin bi salan li ser belgefilmekî dixebite. Derhêner McAllister di çarçoveya 12'emîn Rojên Belgefilman a Stenbolê Do-

cumentarist de hat Stenbolê. Hem belgefilmên wî hatin nîşandayîn û hem jî derseke sînemayê pêşkêş kir.

Derhêner Sean McAllister di sala 1965'an de li Kingston upon Hull a Îngilistanê hatiye dinê. Ji malbateke karker tê. Xwe bi xwe hînê sînemayê bûye. Di temenê xwe yê 28'an de diçe dibistaneke sînemayê. Ew wisa qala wê demê dike: "Ez çûm sînemayê, lê me li hev nekir. Wan dixwest ligel komek ez kar bikim, min ev qebûl ne-

kir, ew ne li gor min bû. Wan ez qewirandim. Di 30 saliya xwe de ez çûm National Schoolê, li wir min 4 salên baş derbas kirin. Di vê navberê de ez li fabrîkeyeke fesûleyan dixebitîyam, ji bo debarê pere lazim bûn. Nedihiştin ez dîmenan bikişînim. Min bi dizî kamera bir fabrîkeyê. Dema min dîmen dikişandin rojek patron ez qufaltim, hêrs bû. Ez ê ku li wir dixebitîyam lê hay ji kîteyên wir nîn bûm, dema min ji objektîfa kamerayê re li wir mêze kir min

go, ha, dibistana min ev der e. Ji ber ku min ji hundir ve tişt dikişand, ez ketibûm hundir. Û di hemû filmên xwe de ez li ser vê meşiyam, min kir ku her li hundirê bûyerê bim."

Ceribandina metodên nû, şiklên nû

Ew ketibû dû pirs "Ez dixwazim filmên çawa çêbikim?" û di jiyana xwe de her li dû vê pirsê ma. Wekî bersiva vê jî dibêje, "Min kir ku bikevim dût dengê xwe, dengê xwe bibînim. Hê jî ez li ser vê me. Di destpêka salên 90'î de teknolojî pêş diket, min xwest vê bikar bînim. Tiştêk muhîm e ku mirov metodên nû, şiklên nû biceribîne."

Pêşniyaza derhêner McAllister a jî bo kesên belgefilman dikişîne ev e: "Herin bijî, paşê hûnê filmên baş çêbikin. Ez naxwazim ji pirtûkan agahyan bidim hev û belgefilman çêbikim, dixwa-

zim herim cihê wê bibînim û bikişînim. Tiştên ku belgefilmar bikin ev e. Du gotin hene, yek jê yê îngilîzan e ku dibêjin 'mirov mêşa bi dîwar ve be' ye. Û ya din ya amerikayîyan e ku dibêjin 'mêşa di nav şorbeyê de'. Ez xwe wekî ya diduyan hîs dikim; her li navê me."

Ew jî bo BBC belgefilman dikişîne û vê lê zêde dike: "BBC dike ku di belgefilmên xwe de hestê bide lê bi ya min vê nade. Ez dikim vê hesta însanan bidim. Ji bo vê ez ligel wan dijîm, xwe bi wan didim nasîn, divê mirov li cem we aram bin, bi we bawer bin. "

Hin pirs û krîterên wî

Ew li ser hîlbijartina karakteran, li ser rêbaza kişandina belgefilman jî wisa dibêje, "BBC di belgefilman de karakterên xurt, çîrokên xurt dixwaze. Gelek caran min ev da wan, lê gelek caran jî min karakterên

cuda derxistin pêş. Carinan karakterê/a sereke jî têrê nake, karakterên diduyan jî lazim in, ew belgefilm temam dikin. Mînak li Bexdayê min kesek pordirêj, yekî xweşik, karakterek baş dît, lê tere nekir heta ku ez rastî keça wî jî hatim û min ew jî nas kir û kişand. Ya muhîm hûn vî belgefilmî jî bo ku derê dikişînin? Ji bo televîzyonê, ku televîzyon hinek din heyecanê dixwazin; yan jî bo festîvalê? Hûn dixwazin bi vê xwe bigihînin kî? Ez bi xwe dixwazim xwe bigihînim mirovan. Carinan ez wisa dikevim navê, ew li ber min xwe rehet hîs dikin, bi vê re dikarin li ber min mehremiyeta xwe jî nîqaş bikin. Lê ez wê sînorê baş dizanim. Gelek karakterên min hene piştî belgefilm xilas dibe bi mehan, salan dîsa têkiliya me didome."

5 belgefilmên wî li Stenbolê bûn

Derhêner McAllister li Japon-yayê çîroka du kesên li malek yekodeyî dijî, bi zor debara xwe dikin, li Sûriyê çîroka jinek ereb ku di nav têkoşîna dijî rejimê de ye, li Bexdayê, li Îngilîstanê, li Lubnanê, li gelek cihan gelek belgefilm kişandine. Ji van belgefilmên wî "A Northern Soul" (2018), "A Syrian Love Story" (2015), "The Reluctant Revolutionary" (2012), "Japan: A Story Of Love And Hate" (2008), "The Liberace of Baghdad" (2004) di çarçoveya Documentarist de li Stenbolê hatin nîşandayîn û rastî eleqeyek baş hatin.

28 yaş film yapma

30 yaş okul

'Herin bijî paşê hûnê filmên baş çêbikin' 🍷

Türk, Kürt, Arabuşağı, Rum, Ermeni, Boşnak...

► Orhan Kemal romanında halklar

TAHİR ŞILKAN

Orhan Kemal, Çukurova'da tarım ve fabrika emekçilerinin, küçük atölyelerde, sokaklarda ömür tüketenlerin, cezaevlerinde adembabaların, sokak çocuklarının, sinema emekçilerinin ve diğerlerinin hangi koşullarda çalışmak zorunda kaldıklarını, nasıl sömürülüp aşağılandıklarını, mutsuzluklarını, küçük mutluluklarını canlı ve etkileyici karakterleriyle öykü, oyun ve romanlarında anlatmıştır.

Emekçilerin yazarı Orhan Kemal'e göre, "...İnsanlar dünyanın neresinde, hangi dil, din, renk ve ırktan olursa olsunlar, bitmez tükenmez bir 'daha mutlu olma' savaşı içindedirler..." O, bu "savaşı" yazdıklarıyla destekleyen bir yazardır.

Roman ve öykülerinde, 1900-1970 yılları arasında değişen dönemleri anlatır. Otobiyografik romanlarında (*Babaevi*, *Avare Yıllar*, *Cemile*, *Dünya Evi*, *Arkadaş Islıklar*), Çukurova'daki tarım ve fabrika emekçilerini konu eden romanlarda (*Bereketli Topraklar Üstünde*, *Kanlı Topraklar*, *Eskici ve Oğulları*, *Hanımın Çiftliği Üçlemesi*, *Murtaza*) 1900'lerin başından 1950'lere kadarki Çukurova (Adana) bir halk kardeşliği coğrafyasıdır. Aynı işçi mahallesinde Türkler, Arabuşakları (Fellah), ekmek peşinde koşan Kürtler, Balkan göçmenleri, Boşnaklar, Giritliler, Ermeniler iç içe yaşamaktadır. Şüphesiz birbirleri hakkında ön yargıları da vardır ama Orhan Kemal kendi yaşamından örneklerle ayrımsız kardeşliği ve büyük insanlığı anlatmış ve savunmuştur.

Babaevi romanındaki 'Küçük adam'ın Beyrut'taki çocukluk

sevgilisi Rum kızı Eleni'dir. Evlendiği Cemile (Nuriye) Boşnak kızıdır. Babasına benzettiği 'Eskici'nin sanat öğreticisi Bogos Usta ve arkadaşı Nişan, Ermeni'dir. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanındaki; Cemşir, Berber Reşit, Zeynel Kürt'tür. Güllü'nün annesi Boşnak, babası Kürt'tür. Güllü'nün sevgilisi Kemal Arabuşağı/Fellah'tır.

Kanlı toprakların kanı

Orhan Kemal'in romanlarında anlattığı Çukurova'da, 1909 ve 1915 yıllarında Ermeniler çok büyük katliamlarla yurtlarından tehcir edilip gönderilmiştir. Yazar, bu olayların ayrıntılarına

girmez kitaplarında ama *Kanlı Topraklar* ile *Eskici ve Oğulları* romanlarında yaşadıkları toprakları terk etmeye zorlanan ve o toprakların niçin "kanlı" diye nitelendiğinin izlerini gösterir. Karakterlerinin geçmişlerini anlatırken hem Ermenilerin yaşadıkları topraklara kattıkları değerleri unutmaz hem de soykırım sürecinin ardından servetlerin el değişmesini gerçekçi biçimde anlatır. *Kanlı Topraklar*'da köylünün ekip biçtiği geniş Çukurova topraklarının "tapusuz" ve Ermenilere ait olduğunu anlatır. Aynı romanda, Topal Nuri şöyle der: "*Tüccarlık gâvurların elinde. Bu Nedim Ağa'nın*

fabrikası dahil, bütün fabrikalar Rumların, Ermenilerin... (...) Aman Nedim demiş, ben seni severim, mert adamsın. Dinine diyanetine de sağlamsın. Gel seninle bir anlaşma yapalım. Malımı, mülkümü sana satmış olayım. Paralarımı bir tamam almış olayım. Sen de mallarımın başına geç. Kazan. Ye, iç, helal olsun. Bana da ne gönderirsen artık..." Elbette tek kuruş bile göndermez Nedim Ağa...

Baba Evi'nde ilk gençliğinin geçtiği Adana'daki evlerini anlatır Orhan Kemal. Oturdıkları ev, yerlerinden yurtlarından gönderilen Ermenilerden kalmış, dar bir sokakta, cumbalı, kafesli, çıkıntılı, tahta saçakları dantela gibi işlemeli konaklardan biridir. Burası aynı zamanda babasının "Fırka" binasıdır. Alt kat ağı, beyaz taşlarla döşelidir. Şunları yazar: "... Ben bu alt kattan çok korkardım. Eski bir Ermeni evi olduğundan mı ne, alt kattaki yan yana iki samanlığın çürümüş tahta kapıları açılverecek, içerden ölü yüzü Ermeniler çıkacak gibi gelirdi. Ömrümde bir tek Erme-

ni görmediğim halde, onlara dair abartılı hikâyelerin tesiriyle olacak, Ermenileri korkunç, sarı yüzü, saç sakalına karışmış düşünürdüm..."

Beyrut'ta tanıştığı ve tehcirle ülkesini terk etmişlerden Ermeni Şinorik Abla ile konuşmasından öğreniriz ki bu ev Adana'nın Hurmal mahallesindedir.

Beyrut... Eleni... İlk sosyal uyanış

Orhan Kemal, *Baba Evi*' romanında, ailesinin Beyrut'ta yaşadığı zor günleri, ilk aşkı Eleni'yi, matbaa işçiliğini de anlatır:

"... Her sabah Ermeni çarşısına iner, fırıncı Boğos'tan bayat eklemek alırdım. Bayatlar tazedden iki kuruş eksikineydi ve bayat eklemek tazedden daha bereketli olurdu... Ermeni Çarşısı, Türkçe konuşması, Türkçe şakalaşması, Türkçe sövüp saymasıyla memleketimden bir parça gibiydi..."

Beyrut'ta zor durumdadırlar. Babası Lübnan'da avukatlık yapamamaktadır. Orhan Kemal bir basımevinde çalışmaya başlar. Görevi kâğıt basma makinesinde kol çevirmektir. Haftalığı yüz elli kuruştur.

İlk aşkını da burada tanır. Kız, çalıştığı yerin yanındaki çikolata fabrikasında çalışmaktadır. Eleni çok güzel Türkçe konuşmaktadır; Küçük Adam, "Sen hiç Rum'a benzemiyorsun" der Eleni'ye. Eleni şaşırarak sorar: "- Neye benziyorum?"

- Türk'e benziyorsun, çok güzel Türkçe konuşuyorsun...
- Biz asıl İstanbulluyuz, mübadelede Atina'ya gitmişiz."

Bir gün Eleni'ye üstündeki pantolondan utandığını söyler.

Eleni'nin yanıtı çarpıcıdır: "Sen ne utanıyorsun, zenginlerimiz utansın. Aldırma böyle şeylere, boş ver..."

Gerçekte, bu sözleri asıl söyleyen Eleni'nin kundura işçisi ağabeyidir. Atina'da devrimci mücadele içinde örgütlü bir işçidir, hapisten kaçıp Beyrut'a gitmiş, sonra Eleni ve anne babası da gelmiştir. Bir süre sonra Eleni işten ayrılıp ortadan kaybolunca, Orhan Kemal yalnızlığa dayanamayıp Türkiye'ye, Adana'ya, babaannesinin yanına döner.

Kendisinde ilk sosyal uyanışın Rum Kızı Eleni'yle başladığını söyleyen Orhan Kemal, 'Gâvurun Kızı' adlı uzun hikâyede karakterlerini Rum ve Ermenilerden seçer. İlginçtir, bu hikâyedeki tüm Ermeni karakterleri "kötü" betimler. Sonunda da; dünya görüşüne hiç de uygun olmayan sözlerle bitirir anlatısını. Rum kızı Evdoksiya'ya, "Sen hayatta benim her şeyimsin bundan sonra. Anam, babam, dedem ve kocam tabii. Beni kendi Türklüğüne ve dinine kabul eder misin?" dedirtir!

Vukuat Var, Hanımın Çiftliği ve Kanlı Topraklar adlı romanlarında Arabuşağı (Fellah) karakterlere yer veren Orhan Kemal, onlar hakkındaki önyargıları gösterir.

Vukuat Var'da, Cemşir'e dördüncü eş olmayı kabul eden Güllü'nün annesi, Boşnak kızı Güllü'nün Fellah Kemal ile aşkına karşı çıkar.

"...- Kızım sen benim başımı da kendi başını da belaya sokacaksın; oğlan Fellah kızım, Arabuşağı!

- Olsun!

- Olsun mu?

- Tabii olsun. Fellahlar Allah'ın kulu değil mi?
 - Bilmem dedi annesi.
 - Madem Allah'ın kulu değiller, babam analığımı niye nikâhlamış, o da Fellah... Ben ne Fellah tanırım ne Türk ne de Alman. Hepsi de insan..."

Güllü benzer sözleri sevgilisi Kemal'e de söyleyecektir:

"... Ben Fellah, sen Boşnak. Nasıl evleneceğiz, diyeceksin. Deme. Ne olursan ol. Çingene ol, Gâvur ol istersen. Seviyorum seni, zorla mı?"

Hanımın Çiftliği'nde Muzaffer Ağa, karısının doğacak çocuklarının erkek olması halinde ismini "Mesut" koyma isteğine sertçe karşı çıkacaktır: "Mesut ismi Fellah ismi, olmaz!"

Orhan Kemal, Arabuşaklarının tarımla uğraşan, çiftçilik yapan, fabrikalarda işçi olarak çalışan emekçiler olduğunu gösterir.

Kanlı Topraklar'da, ürünlerini yok pahasına sattığı komisyoncu Haydar'dan ürün bedelini adeta dilenerek isteyen üreticinin çaresizliğini ortaya koyar. Yalvarması boşunadır.

Komisyoncu Haydar, üreticinin ürününü çoktan satmış, parasını da pavyonlarda yemiştir.

Elçi Cemşir ve Kürt Zeynel

Kürtler, Orhan Kemal romanlarında ilk kez *Vukuat Var*'da görünür. Güllü'nün babası Elçi Cemşir ile gençlik arkadaşı Berber Reşit Kürt'tür. Romanın ilk sayfalarında Cemşir ve Reşit'i ayrıntılı olarak anlatan Orhan Kemal, (yazımı hatalı da olsa) Kürtçe diyaloga da yer verir.

"Keyfe te hoşe?"

"Hoşe, hoşe kurban!"

"Dördüncü Ordu" diye anılan Doğu'dan Çukurova'ya gelmişlerdir. Gençliğinde İstanbul'u kasıp kavurmuş bir yakışıklı adamdır Cemşir. En büyük karısı Kürt, ikincisi Arnavut, üçüncüsü Arabuşağı, en küçüğü de Boşnak. Şimdi bile sokakta yürürken kadınların hayranlık sözleri ettiği adamdır Kürt Cemşir.

Bereketli Topraklar Üzerinde başlıklı destansı Çukurova romanında önemli karakterlerden biri de Kürt Zeynel'dir.

Patoz işçisi Halo Şamdin ile aralarında Kürtçe konuşan Zeynel, Orhan Kemal'in sevgiyle yaklaştığı karakterlerden biridir. Nurer Uğurlu'nun anı romanı, Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi'nde, Orhan Kemal Kürt Zeynel için "*Bizim Dayı Remzi'dir*" diyerek tanıtır. Harmanı, patozu ondan dinlemiş, anlamıştır. Kürt Zeynel (Dayı Remzi), 1927 Adana Demiryolu Grev'ine katılan işçilerden biridir. İriyarı, kuvvetli, şakacı, cesur ve atak bir patoz işçisidir. İşçilerin çıkarını kendi çıkarından üstün tutan, "harman yaktığı için" hapis yatmış, çalıştığı her işte işçilerin gözünü açmak için uğraşan, ağanın elçisiyle, kendisiyle kavga etmekten çekinmeyen gerçek bir emekçi önderidir, Kürt Zeynel. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında, uğradığı haksızlığın acısını harmanı yakarak alacaktır.

Orhan Kemal, aynı mahallede benzer koşullarda yaşayan, aynı fabrikalarda çalışıp birlikte eğlenen, birlikte kuru ekmek parasına sabahdan akşama, 40-45 derece sıcakta, tarlada, harmanda, patozda çalıştırılan, emeklerinin karşılığını alamayan, doğudan, güneydoğudan, Orta Anadolu'dan dimdik gelip, Çukurova'da sıtmadan zangır zangır titreyen, çocuklarını ve yaşlılarını açlıktan yitiren emekçilerin yanında olduğunu hem yaşamında hem de öykü ve romanlarında göstermiştir. Onlar Türk, Kürt, Arabuşağı, Rum, Ermeni, Boşnak'tırlar. Ortak yönleri emekçi olmalarıdır. Bu paydada ortaklaşmaları, emeklerini sömürmeden "Kardeş Payı" yapmanın yolunu bularak patronlara, ağalara karşı birleşip mücadele etmeleri gerekmektedir. 🌹

Kalek

► Parsûya dagirtî

MEHMET ONCU

Ev xwarina ku li Amedê bi navê "kêlek" tê zanîn, ji aliyê liciyan ve wekî "kalek" tê binavkirin.¹ Navê vê xwarinê ji peyva "kêlek/kalek" tê ku ev xwarin ji kêleka goştê pez tê çêkirin. Li gor hostayên xwarinê yên

licî, kaleka herî baş ji goştê bizin û gîskan tê çêkirin. Tê gotin ku di demên berê de ev xwarin li malan, ji aliyê kebanîyên licî ve, ji bo mêvanên qedirbilind û her wiha di rojên taybet de jî ji kufletê malê re dihate çêkirin.

Kalek, li Licê cara yekem ji aliyê hostayê xwarinan Xelîl Aytek ve li xwaringehê bi şewazeke profesyonel hatiye

çêkirin.² Dema ku erdheja Licê çêdibe, Xelîl Hosta koçî bajarê Amedê dike, li vir di xwaringehê de dest bi çêkirina vê xwarina navdar dike; her wisa vê xwarina bi navê "kalek" bi amedîyan dide naskirin. Roja îro jî ev xwarina navdar ango parsûyên dagirtî ku îro bûye sembola bajarê Amedê û bi

¹ Kalek li navenda Amedê bi navê "parsûyên dagirtî" tê bi navkirin, ku hin kes jê re "qebûrxê" dibêjin, lê ev bi tirkî ye. Li Licê navê vê xwarinê "Kalek" e û jêderka vê xwarinê ji ew der e.

² Amed Tigrîs; Licê, Weşanên Apec, Stenbol, 2008, r. 44

navê xwarinek navdar a Amedê li gelek bajarên din jî belav bûye.

Li gorî hin jêderan jî ev xwarineke Mûsilê ye û bi rêka danûstandina ku di rojên şahî û munasebetan de hatiye çêkirin li Amedê jî hatiye çêkirin û cihê xwe girtiye. Bêguman ji bo ku xwarinek her çendî ne ya wê dever û herêmê be jî, lê ku bikaribe bi melzemeyên xwemalî veguherîne, wê çaxê xwarin ligel xwarinên herêmî digunce û bi navê herêmê tê naskirin. Lê li gorî jêderên ku îro dibêjin jî maka çêkirina vê xwarinê Licê ye.

Îro li navenda bajarê Amedê, xwaringeheke ku bi navê "Kaburgaci Selim Amca (Apê Sêlîm ê Kalekpêj)" ku bi çêkirina "kalekê" nav daye û li seranserî Tirkiyeyê wekî marka belav bûye xwaringeha Selîm Nazlıcan ê Licî ye. Nêzikî 25 salan e ku ev xwaringeh hatiye vekirin û vê xwarinê lê çêdikin.

Ew xwaringeh ne bi tenê li bajarê Amedê, her wiha li gelek bajarên Tirkiyeyê, Rojhilata Navîn û li welatên Ewrûpayê hene, her bi eynî navî (Kaburgaci Selim Amca) tê naskirin. Apê Selîm vê xwarina kurdewar bi rêbazeke profesyonel çêdike û bi cihanê dide naskirin.

Çêkirina "kalekê" pir zehmet e û kedê divê ji bo ku birêkûpêk û li gorî çêja navdar bê çêkirin. Xwarineke ku divê bi hemdê xwe çêbe û bêhna mêjiyê (mixê) hestiyar tevî nava xwarinê bibe.

Kalek ji goştê berxan an jî karikan tê çêkirin. Du cureyên kalêkê hene. Ji van yek jî pîlê sewalê ya din jî ji goştê kêlekê

tê çêkirin. Navoşka wê ji birincê kelandî û biharatên taybet pêk tê. Dema kalekê tê dagirtin, 4-5 saetan di nav hilmê/dûkelê de dipije.

Melzeme:

Têra 6 kesan.

Parsû (divê pîl pê ve be): Parsûyê pezekê.

Kezeb: Kezeba pezekê.

Birinc: Qedehek (bi ya avê).

Kakilên Behîvan (divê girs bê hêran): Qedehek (bi ya çayê).

Rûnê malê: 4 kevçî (bi yê xwarinê).

Av: Qedehek (bi ya avê).

Îsota pûlikî: Kevçiyek (bi yê nîvçe).

Firingî: 4 heb.

Îsota hêşîn: 2 heb.

Bexdenûs: ½ qevd.

Rihan: Kevçiyek (bi yê xwarinê).

Îsota reş: Kevçiyek (bi yê çayê).

Xwê : Têra xwarinê.

Çêkirina kalekê

Ji bo xwarina kalekê, pêşî parsûyê gîskekî pêwîst e. Hundirê parsû wekî tûrekî vala bikin, du firingiyên ne gir ne jî hûr bişon, qalikên firingiyar biqêşêrin, biguvêşin, ava firingiyar wekî sos di der û hundirê parsû bidin.

Amadekirina birincê kalekê:

Kezeba pez (a reş) hûrik hûrik hûr bikin û di beroşekê de bidin ser argûnê, bila bikemide. Rûnê xwe yê din bixin binê beroşê, pêşî kakilên behîvan ên spîkirî bixin nav rûn, biqelînin û ji nav rûn derxin. Di şûna behîvan de paşê kezeba ku we kemidandiyê bidin ber rûn û sor bikin. Hinek rihan, hinek bexdenûs û îsota hûrkişî berdin navê Bila hinekî jî wisan di hev

de sor bibin û paşê ava firingiyar ku we ji bo wê amade kiriye bikinê, xwêya wê pê werkin, hinek av berdinê, bila bipije.

Birincê xwe bişon, dawerivînin û paşê jî di taweyekê û di nav rûn de sor bikin û vala bikin beroşa ku kezebê de ye. Gava ku birincê we nîvpehtî bû, ji ser argûnê hildin.

Dagirtina parsû: Bi qasî ku hûn ê bikaribin zad têkinê vekirî bihêlin û derdora wî tev bidirûn. Parsûyê ku bi sosê hatiye terbiyekirin bi birincê nîvpehtî dagirin, dema we dagirt devê parsû bi ta bidirûn.

Pijandina kalekê: Beroşeke mezin deynin ser argûnê, parsûyê xwe yê heşandî bixin binê wê, ava wê berdin ser. Bila saetek û 20 deqeyan di nav avê de bikele. Dema keliya kalekê ji nav avdonkê derxin, rûnê nivîşk di her du aliyên parsû bidin, bixin sêniyekê biavêjin firinê, bila bi germiya 200-250 dereceyî bi qandî 60-70 deqeyî bipije. Kêlekê derxin, wergerînin ser aliyê din, bila bi qasî 40-50 deqeyên din ev alî jî sor bibe, bi vî awayî gava ku her du aliyên parsû sor bûn ji firinê derînin.¹

Serwîsa kalekê: Divê kalek li ser sêniyê parsû bi parsû bê birîn. Ew avdonka ku ji pijandinê maye, tevî kalekê di firaqên cuda de bi germî deynin ser sifreyê. 🍷

1 Ev awayê çêkirinê ya Licê ye, lê niha pijandina wê li Amedê bi awayekî din e. Bi gotina Ehmed Hostayê xwediyê Metbexa Rojhilat dibêje ku divê kalek, pêşî di rûn de bê sor kirin, paşê jî di nav avê de qedere 4 saetan bipije.

'Gene dumanlidur bizum dağumuz'

İBRAHİM KARACA

Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1925 günü Meclis'ten geçmiş, İstiklal Mahkemeleri devri başlamıştır. Dergiler ve gazeteler kapatılmış, başındakiler tutuklanmış, 1 Mayıs bildirisi dağıtan TKP üyeleri bile yargılanmaktadır. Böyle bir atmosferde, 1925 yılı Haziran ayı sonunda Moskova'ya kaçır Nâzım. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nin verdiği ceza af kapsamına girince, Türkiye'ye dönmek için Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne başvurur fakat cevap alamaz. Bir buçuk yıl kadar TC Elçiliği'nin eşiğini aşındırdıktan sonra, olumlu bir yanıt alamayacağını kesinlikle anlayınca, arkadaşı İsmail Bilen (Laz İsmail) ile birlikte Batum üzerinden denizden Türkiye'ye geçer, ancak Hopa'ya çıkar çıkmaz yakalanırlar. 1928 yılının Temmuz ayıdır ve ilk hapisliğidir Nâzım'ın. Sınırı izinsiz ve sahte pasaportla geçmiştir. Hopa Cezaevi'nde üç ay kaldıktan sonra Rize'ye nakledilir. 1 Ağustos tarihli *Vakit* gazetesi haberi şöyle verir: "*Komünist teşkilatına dâhil olmak cürmü ile Ankara İstiklal Mahkemesi'nce gıyaben 15 sene kürek cezasına mahkûm edildikten*

sonra Rusya'ya firar etmiş olan şair Nâzım Hikmet Bey, ahiren hududumuza gelmiş ve Hopa'ya geçerek memleketimize dâhil olmuştur."

İzinsiz girişine başka eylemler eklenmek istenir. Bulunan bir delil ilginçtir. "Moskova'da Heraklit'i Düşünüş" adlı şiiri çıkar üzerinden. Savcı, eski yazının azizliğine uğrayıp "Heraklit'i "Her Ekalit" diye okuyup, sorguyu Kürt ayaklanmasına kadar götürür. Heraklit'in Yunanlı eski bir filozof olduğunu öğrenince Nâzım'a, "*Demek Yunanlarla bile ilişkin var senin*" demeyi de ihmal etmez. 7 ay sonra, Ankara'ya götürülür ve delil yetersizliğinden serbest bırakılır Nâzım.

Rize'nin Askoroz Deresi de nasiplenmiştir onun dizelelerinden... Orada yazdığı 1928 tarihli "Sükût" adlı şiirinin bir bölümü şöyledir:

*Dışarda
Kara zıpkasında kızıl sırmalar
yanan bir eşkiya hali var
Başabaş çakmak çalan havalarda
Dışarda*

*Karakulak bıçaklarla horon oynuyor
Askoroz Deresinden yirmi hovarda
Dışarda
Biz içerde susuyoruz*

*Sükûtumuzun boynuna saplı değil
Kara bir kartalın kanadından
kopan bir ok
Dışarda
...*

'Selamünaleyküm efendiler!'

Nâzım'ın Hopa Hapishanesi'ne konulacağını duyan birkaç mahkûm; aralarında konuşup kendilerine daha önce "*komünist, vatan haini ve dinsiz*" olarak belletilen şairi gördükleri anda öldürmeyi planlamışlardır... Çünkü bunu yapmazlarsa kendileri de dinsiz, komünist, vatan haini olurlarmış!

Nâzım'ın bundan haberi yoktur tabii ki... Koğuşa girerken durur ve kapı ağzından "*Selamünaleyküm efendiler!*" diye seslenir, gülümser. Mahkûmlar kısa bir şaşkınlıktan sonra cevap verirler: "*Aleyküm selâm!*"... Ve sonra, İsmail'in birkaç cümle Lazca konuşabilecek kadar Karadenizli olduğunu görünce, her şeyi unuturlar. Yoksul Anadolu halkını ilk kez böylesine yakından tanır Nâzım ve şiirine konu eder. "Kızkapanoğlu Vehbi ve Çocuk Muhittin'e Dair" adlı şiirini de Hopa Hapishanesi'nde yazmıştır:

...

Kızkapan su vuruyor ensesine
Omuzundan mendili düştü sidik
tenekesine
Vehpi şaşırır, arıyor sağını solunu
Uzattı kolunu
Kalın bir yılan gibi tenekeye girdi
kol

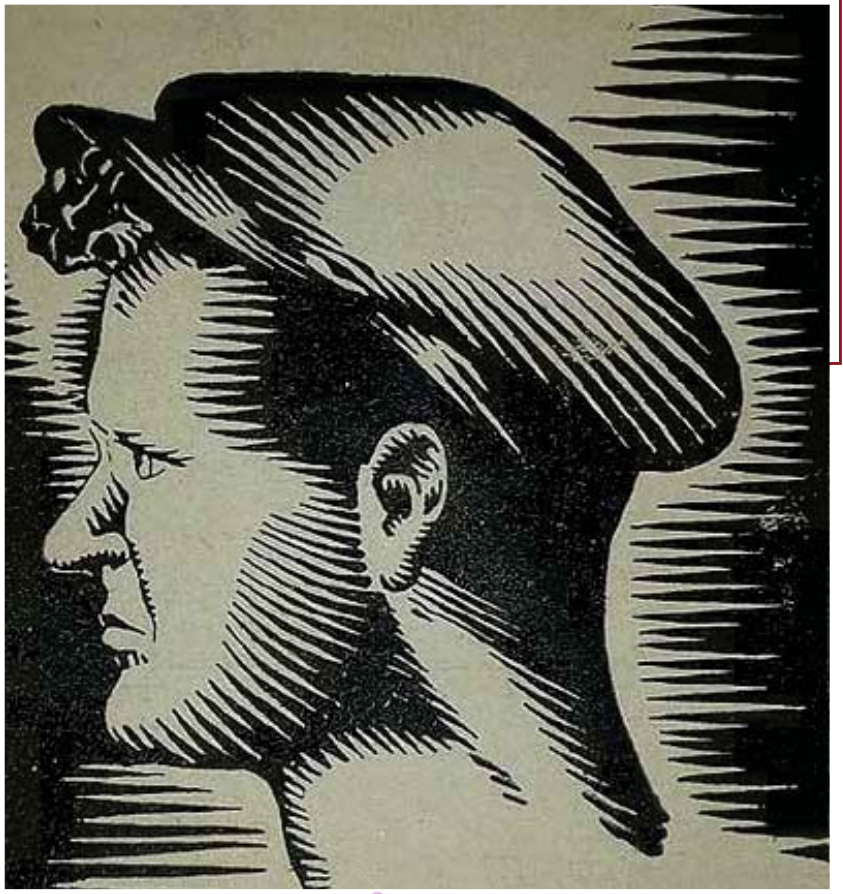
Çıkardı mendili
Açıldı Kızkapan'ın dili:
"Mendil bir karış bezdir amma
beş karışı bir arşın olur
Arşın arşını doğurur"
Kesildi Kızkapan'ın sesi
Anlaşıldı Vehpi'nin kerrakesi
Muhittin 13 yaşındadır
Zorla çıkarılmazsa
Çıkmaz bir fare gibi girdiği köşe-
sinden
Saklar kendini pençesinden, yılan
gözlü bir kedinin
Cinayetle Rize'ye sevkedecekler
Cürmü büyüktür Muhittin'in
Nasıl sevk etmesinler ki

Bir gece bir kanca alıp yanına
Damından inmiş dedesinin dük-
kânına
Çok sürecek çok Muhittin'in acısı
Kurtuluş yok, dedesi davacısı

Nâzım Hikmet, Hopa Ha-
pishanesi'ne konulduğunda
Nokta Ana adını duyar ve bazı
mahkûmların ezberinden dö-
külen ona ait dörtlükleri dinler.
Benzer dörtlükleri Rize Ha-
pishanesi'ne getirildiğinde de
duyunca, artık iyice kaynaşmış
ahbab olduğu 'kader mahkûm-
larına' şunu söyler: "Yüreğimi
Nokta Ana gibi dökebilmeyi ne
çok isterdim."

Nokta Ana, Çamlıhemşin ile
İspir arasındaki Tatos Dağı
eteğinde bulunan ve halk ara-
sındaki yaygın kullanımıyla Kale
olarak bilinen Kale-i Bala veya
'yeni' adıyla Hisarcık köyünden-
dir. Nokta, onun gerçek adıdır.

Bülbül öter ilğa eder dalini
Ördek yüzer dalga eder gölini
Dört sene dolandun Kırım elini
Bundan sonra daha koymam
Ahmedum

Nokta Ana etsun bir tava helva
Toplanup yesunler Emine, Heva
Ağlama validem yureğün sava
Bir tükenmez derde düştüm
Ahmedum

Dörtlükte adı geçen Heva
(Havva), onun kızlarından
birdir. Heva, Haçapit köyüne
gelin gelen Saadet Haberal'ın
babaannesidir. Saadet Hala
ise, birkaç sene önce Yalova'da
bir kavgayı ayırmak isterken
polislin biber gazı sıkarak
öldürdüğü Çayan Birben'in
anneannesidir.

Nâzım'ı ve Nokta Ana'yı doğuran toprak

Çalışmak için Kırım'a giden,
verem olan ve orada ölen
oğlunun kara haberini alan
Nokta Ana, Pazar ilçesine
bağlı bir kıyı köyü olan Bulep'e
iner, bir kayıkla karşıya geçer.
Önce Kiev'e gider ve Ahmet'in
Kırım'da gömüldüğünü öğrenir,
Kırım'a gelir. Oğlunun mezarını

bulduktan sonra çıkarır, Pazar
kıyılarına getirir ve Bulep'te
gömer, kendisi de orada yat-
maktadır. Köye her gittiğimde
konuştuğum Saadet Hala'nın
anlattıklarından aklımda kalan-
lar bu kadardır.

Bu memleketten insan manza-
raları yazan Nâzım Hikmet'i ve
Nokta Ana'yı doğuran toprak
aynı topraktır, dizelerinde
yaşayan duygular aynı duygu-
lardır. Selam olsun diye, buraya
Nokta Ana'nın 400 civarında
olduğu söylenen fakat günü-
müze 200 kadarı kalan dört-
lüklerinden ikisiyle sözümüzü
bağlayalım:

Deli gönül, niye çekersun firak
Benum için dünya dert ile merak
Kahpe felek etti ellere çirak
Bize hayat kara oldi Ahmedum
Gene dumanlıdur bizum dağumuz
Bülbül ötmez, viran kaldı bağumuz
Cefa ile geldi geçti çağumuz
Dünya bize haram oldi Ahmedum

ENVER ÖZKAHRAMAN

70'li yılların sonunda Hakkâri-Şemdinli-Dêrebanî köyünde bir açılış töreni... Başbakan Bülent Ecevit'tir. Onun deyimiyle, "Doğu sorunu" bir geri kalmışlık sorunudur. Siyasal değil ekonomiktir. Bölge gelişecek, modernleşecek ve aydınlanacak, 'sorun'da çözülmüş olacaktır. İddialıdır. Köye Ulaşım Projesi de (KUP) öngörülen bu çözümün önemli parçasıdır. Kürt köylerine ulaşılacak, kooperatifleşme vb. girişimlerle devlet ile Kürt köylüleri arasındaki hikâye yeniden yazılacaktı.

Bu fotoğraf, KUP kapsamında yapılan ve Ecevit'in de katıldığı bir açılış töreninden çekilmiştir. Gowende durmuş köylülerin hemen yanında açılmış ve Ankara'dan gelen yetkililerle bir tartışmaya da yol açmış olan 'Ulusal Baskıya Son' pankartı ise 'nani' yapar gibidir. Orada yazılan gerçek anlayamadığı sürece KUP'ların da sonrasındaki GAP'ların da derde derman olamayacağını anlatmaktadır.

Tam 40 yıl geçmiş üzerinden...

Haklı çıkan kimdir?